

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
«ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ  
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО»

*Г. В. Скрипчук*

# КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

*в 1991-2001 рр.:  
пошуки нових форм  
державного регулювання*

МОНОГРАФІЯ

Харків «Майдан» 2013

УДК 008(477)  
ББК 71.3(4УКР)  
С 45

*Рекомендовано до друку  
вченою радою Національного університету  
«Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»  
протокол № 8 від 19 квітня 2013 р.*

Рецензенти:

**Калініченко Володимир Вікторович**, докт. іст. наук, проф.,  
завідувач кафедри історії України ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

**Греченко Володимир Анатолійович**, докт. іст. наук, проф.,  
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін, юридичної жур-  
налістики та мовної підготовки Навчально-наукового ін-  
ституту права та масових комунікацій Харківського націо-  
нального університету внутрішніх справ.

**Скрипчук Г. В.**

С 45      Культура України в 1991—2001 рр.: пошуки нових форм  
державного регулювання: Монографія / Г. В. Скрипчук;  
НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого». — Х.: Майдан, 2013. —  
264 с.

ISBN 978-966-372-421-8.

На широкій документальній та історіографічній базі реконстру-  
йовано процеси, що відбувалися у культурній сфері України у перше  
десятиліття незалежності та реакція держави на ці об'єктивні зміни  
життя. З'ясовано, як економічна та соціальна криза вплинула на  
стан культури, до яких наслідків призвела. Виявлені, досліджені та  
класифіковані по гілках виконавчої та законодавчої влади основні  
напрямки діяльності центральних державних органів по реформу-  
ванню та розвитку сфери культури незалежної України, її поступової  
гармонізації із новими умовами дійсності, забезпеченню сучасним  
законодавством та органами управління. Зроблено акцент на усіх  
протиріччях та недоліках, пов'язаних із складним процесом форму-  
вання нової державної культурної політики.

**УДК 008(477)**  
**ББК 71.3(4УКР)**

© Скрипчук Г. В., 2013  
© НУ «ЮАУ ім. Ярослава  
Мудрого», 2013

ISBN 978-966-372-421-8

# ЗМІСТ

Вступ .....	5
<b>Розділ 1. КУЛЬТУРА УКРАЇНИ У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ .....</b>	<b>29</b>
1.1. Державна (офіційна) і недержавна (неофіційна) складові культурного процесу, <i>pro i contra</i> сторін .....	30
1.2. Зміст та критерії сучасної державної політики, у пошуках нових методологічних підходів.....	55
<b>Розділ 2. СТАН КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ В ПЕРШЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....</b>	<b>75</b>
2.1. Радянський спадок у культурі незалежної України: кінець 1980 — 1992 рр.....	76
2.2. Ідеалізація майбутнього — ідейне підґрунтя «Основ законодавства про культуру» 1992 р.....	90
2.3. Основні тенденції розвитку культурної сфери України у 1991—2001 рр.....	105
<b>Розділ 3. ПОШУКИ НОВИХ ФОРМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ.....</b>	<b>139</b>
3.1. Нові напрямки культурної політики в указах президентів України .....	141

3.2. Законотворчі ініціативи Верховної Ради України у сфері культури . . . . .	177
3.3. Кабінет Міністрів та його підконтрольні органи у системі державного регулювання розвитку культури . . . . .	191
Висновки . . . . .	224
Список скорочень . . . . .	236
Список джерел та літератури . . . . .	237

## ВСТУП

Монографія присвячена вивченню тих об'єктивних процесів та тенденцій, які спостерігаються у розвитку культури України у перше десятиліття її незалежності з 1991 по 2001 рр. та критичному аналізу відповідних дій основних гілок центральної чинної влади (виконавчої — Президента України, Кабінету Міністрів, Міністерства культури та мистецтв та законодавчої — Верховної Ради України), спрямованих на подолання кризових явищ у національній культурі та її реформування.

В роботі вивчається саме культура України в цілому як загальнодержавне явище<sup>1</sup>, без спеціальної диференціації на окремі національні культури, зокрема культури національних меншин або груп. Такий методологічний дисбаланс є цілком свідомим і пов'язаний, перш за все, із тим, що розглядається саме «сфера культури», яка є предметом державного опікування (політики, реформ, або пригнічування, ігнорування тощо). Вона не має чітко визначеного національного змісту і спрямована на задоволення (у тому чи іншому ступені, наскільки це було можливе) культурних потреб усіх націй, що мешкають на теренах України. Можна сказати, що це державна культура України, хоча і це не буде на 100% точно. Втім, виникає закономірне запитання, як можна національно диференціювати музейну справу, охорону нерухомих пам'яток (тут і польські замки, і єврейські синагоги, і православні монастирі,

---

<sup>1</sup> Зважаючи на існуючі у науковій літературі теоретичні визначення культури, аналіз її внутрішньої структури, слід зазначити, що у даному випадку мова йтиме в основному про «соціальні інститути (система освіти, культурно-просвітницької роботи, масової комунікації і т. ін.), які як цінності належать до субстанціональних елементів культури, а як явища, що забезпечують її зміну, — до функціональних». Див. Морфологія культури: тезаурус / За ред. проф. В.О. Лозового. — Х.: Право, 2007. — С. 8.

археологічні об'єкти різних народів та епох тощо), архівну, бібліотечну справи, класичний драматичний театр або оперу та балет, видавничу діяльність, кінопрокат, класичне музичне мистецтво, зображувальне мистецтво тощо? Всі ці галузі культури і сукупно, і кожна зокрема, відчули на собі кризові явища 1990-х рр., усі вони, так чи інакше, реформувалися державою, як це і буде показано в роботі. Вони не поділяються на національні складові: українську, російську, татарську, гагаузьку, еллінську, болгарську, єврейську тощо. Всі вони потерпали і потерпають від вестернізації, від вестернізованої комерційної російської поп-культури (у першу чергу від неї потерпає сама російська культура). З іншого боку зрозуміло, що кожна національна культура, окрім загальнодержавних, мала і свої специфічні проблеми. Вони не вивчаються спеціально у даній монографії, виходять за межі її мети та завдань і, на наш погляд, потребують окремого дослідження, побудованого на відповідній джерельній базі з урахуванням зовсім іншого історіографічного контенту.

Повертаючись до культури України у її загальнодержавному вимірі, слід зазначити, що дослідження модернізації, яка об'єктивно, хоча іноді і досить повільно, охоплює усі галузі життя пострадянської України, призводить до не завжди приємного висновку про те, що всі ці процеси мають стихійний характер, мало керуються державою, йдуть спонтанно, в умовах відсутності загальнонаціональної стратегії реформування суспільно-економічного життя. Галузь культури завжди була найсприятливішою щодо прогресивних змін, першою реагувала на перебіг часу, переформатування соціально-політичних та економічних умов життя держави. В добу реформаційних змін або революцій культура завжди була лакмусовим папірцем, тестом, який яскраво вказував на те, що суспільство «вагітне» чимось новим.

Певні зміни очікували й українську культуру, яка позбавилась тягара імперської великодержавності СРСР та ідеологічного тиску КППС. І, якщо ідейні зміни були бурхливими, яскравими та наочними, то структурно-організаційне реформування державного управління культурою, її фінансування,

створення відповідної законодавчої бази, зміни в структурі та системі підпорядкування самих культурних установ та закладів відбувались повільно, не завжди логічно та науково обгрунтовано. Дослідження саме цих процесів і є актуальним на даний момент, оскільки надає можливість побачити, чи є насправді в незалежній Україні державна політика у сфері культури, у якому стані перебуває справа управління та організації культури на державному рівні, які досягнення або помилки супроводжували реформи останніх часів. Неупереджений науковий аналіз цієї малодослідженої проблеми, окрім суто академічного, має і неабияке практичне значення, його результати можуть враховуватись законодавцями, державними управлінцями відповідних галузей, керівниками установ та закладів культури.

**Метою даної роботи** є комплексний аналіз діяльності органів виконавчої та законодавчої влади в Україні в галузі реформування культурної сфери, підтримки її життєздатності в умовах всебічної кризи економіки, падіння соціальних та загальногуманітарних стандартів життя. Має бути досліджена модернізаційна складова у розвитку культурної галузі країни, формування культурної політики відповідними органами влади.

Поставлена мета зумовила вирішення наступних завдань:

Визначити джерельну та історіографічну основу роботи, показати основний спектр оцінок та різноманітних підходів до вивчення культури України у перше десятиліття її незалежності, продемонстрований сучасниками досліджуваних подій та процесів, представниками гуманітарних наук, державними чиновниками та аналітиками, громадськими активістами, публіцистами тощо.

Розглянути існуючі у сфері гуманітарної науки підходи щодо вивчення глобалізаційних та модернізаційних процесів в умовах розбудови незалежної України та визначити таким чином критерії оцінки відповідних проявів державної культурної політики.

З'ясувати загальний стан культури України на час розпаду СРСР та здобуття державної незалежності (кінець 1980-х — 1992 рр.).

Проаналізувати культурні очікування національно свідомої інтелігенції перших років незалежності та результати діяльності її представників у сфері реформування законодавства в галузі культури та створення основ нової культурної політики.

Показати реальні умови існування, стан, тенденції та напрями розвитку культури в досліджуваний період.

Вивчити, класифікувати та піддати аналізу з точки зору ефективності, мотивації та наявності модернізаційної складової ініціативи органів виконавчої влади у галузі культури — президентів, уряду та Міністерства культури та мистецтв України.

Охарактеризувати основні етапи розвитку законодавства у галузі культури, що за ініціативою Верховної Ради України відтворювали відповідні умови здійснення ідеологічних, політичних, структурних, організаційних та ін. реформ у досліджуваний період.

Дослідити стратегічні (ідеологічні) та структурно-організаційні зміни, що відбулися в культурній політиці та сфері управління культурою незалежної України (1991—2001 рр.).

Об'єктом дослідження монографії є стан культурної сфери України у перше десятиліття її незалежності (1991—2001 рр.), зумовлений об'єктивними та суб'єктивними факторами державного розвитку, історичними обставинами періоду «розбудови державності» або «перехідного періоду» (від тоталітарного, однопартійного, залежного від Москви суспільства до ринкової, ліберально-демократичної, багатопартійної, незалежної країни); напрямки та особливості реформування національної культури в даних умовах.

Предмет дослідження — конкретні прояви кризових явищ в соціальній, гуманітарній сферах та галузі культури України у 1990-ті рр.; їх наслідки у бібліотечній, видавничій, музейній справах, театральній, концертно-виконавчій діяльності, кіномистецтві, образотворчому мистецтві, освіті та вихованні молоді, діяльності творчих спілок тощо та відповідні дії органів центральної державної влади (виконавчої, законодавчої), спрямовані на подолання кризи, підтримку культури та її діячів, реформування (чи пристосування), модернізацію (чи номінальну оптимізацію) національної культури.

Хронологічні рамки роботи 1991—2001 рр. Вони охоплюють перше десятиліття незалежності та в цілому співпадають з періодом економічної та соціально-гуманітарної кризи, яка охопила Україну. Саме в цей період здійснюється самоструктурування державної влади, формуються основи державної політики та її окремі напрямки, приймається Конституція України та упорядковується законодавство в культурній галузі, наприкінці цього періоду виникає тенденція щодо виходу з кризи та приймається Указ Президента України № 637/2001 від 15 серпня 2001 р. «Про стратегію подолання бідності»<sup>2</sup>, який можна вважати певним кроком у напрямку формування нової соціальної політики держави, у тому числі і в культурній сфері (якою б вона не була, вдалою чи не дуже вдалою).

Територіальні рамки зумовлені теренами усїєї сучасної України, культура якої потерпала від кризи у перше десятиліття існування держави і, хоча вивчається організаційна, ідеологічна, реформаторська, культуртрегерська діяльність саме центральних органів влади, зрозуміло, що її наслідки були важливими для усіх галузей культури, усіх культурних закладів та їх окремих працівників, розташованих у селах, містечках та містах, обласних центрах та столиці нашої країни.

Слід зазначити, що вивчення історії культури сучасної України у перше десятиліття її незалежності ускладнене, перш за все, близькістю у часі подій та процесів, що вивчаються та іноді й продовжуються сьогодні. Все, що стосується проблем та негараздів культурної сфери, злиднів, яких зазнали її працівники в умовах економічної кризи, аналізовано наспіх, під час подій, наповнено емоційністю, міфологемами, або державно-ідеологічними шаблонами. Історіографія даної тематики тільки формується, вона у більшості випадків ще не є історіографією у класичному розумінні цього слова, коли визначилися школи, періоди дослідження проблеми, основні досягнення, достоїнства і недоліки праць представників різних поглядів тощо. На висновки тих чи інших авторів, що писали про

<sup>2</sup> Про стратегію подолання бідності. Указ Президента України № 637/2001 від 15 серпня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 33. — С. 39—43.

історію культури України 1991—2001 рр., впливали не стільки наукові концепції, скільки ідеологія, бурхливі політичні події, шок кризи та новітнє міфотворення. Тому історіографія несе на собі всі відбитки повної протиріч епохи, в яку вона створювалась, епохи перебудови, «розбудови державності» чи її «руйнації», створення нової культури чи її занепаду. Складність подальшого аналізу зумовлена й тим, що у надрах новітньої історіографії формуються й елементи методології, концептуального погляду на перебіг подій. Не існує, у більшості, суто історичних досліджень чи суто методологічних праць, дослідники, громадські діячі або діячі культури змішують ці два завдання, у пошуку пояснень причин не кращого стану національної культури вдаються і до фактологічних екскурсів, і до методологічних роздумів. У першому розділі даної роботи буде зроблена спроба аналізу цієї різноманітної літературної маси: публіцистичної, світоглядної, політологічної, культурологічної, соціологічної, історичної тощо. Це необхідно, оскільки подальше самостійне дослідження означеної проблематики неможливе без хоча б первинної класифікації та оцінки наявної наукової літератури чи її елементів, концептуальних підходів до проблем модернізації країни в умовах глобалізації.

Актуальним залишається завдання саме історичного комплексного аналізу умов існування культури у перше десятиліття незалежності України, вивчення, на основі різноманітних джерел, соціальних, економічних, політичних чинників її розвитку, та закономірностей і конкретних проявів діяльності держави, їх структуризація та класифікація. Це має призвести до формування більш об'єктивного, повного та системного погляду на стан речей у сфері культури, її реформування та його наслідків у досліджуваний період.

З метою пошуків підґрунтя щодо формулювання особистої і самостійної точки зору на досліджувану проблему в роботі були використані джерела різного походження, які дозволяють розкрити обрану тему та вивчити вплив держави на розвиток, реформування і стан культурної сфери у 1991—2001 рр. Джерельна база монографії поділяється на декілька груп: це документи офіційного походження, матеріали статистики, со-

ціологічні дослідження, матеріали публіцистичного та мемуарного характеру.

Виходячи з формулювання теми дослідження, основними за об'ємом та значенням є, безумовно, документи офіційного походження. За номенклатурою це — укази та розпорядження президентів України; постанови уряду України; постанови Верховної Ради України та закони України, прийняті Верховною Радою; накази Міністерства культури (культури і мистецтв) України. В основному ці групи документів були використані у третьому розділі дисертаційного дослідження, присвяченому вивченню діяльності центральних органів державної влади в культурній сфері України (1991—2001 рр.). Дані джерела є опублікованими і містяться в таких виданнях як «Державний вісник України: Збірник актів Верховної Ради, Президента та Кабінету Міністрів» — видавався з 1995 р. (*далі — ДВУ*); «Офіційний вісник України: щотижневий збірник актів законодавства» — видається з 1999 р. (*далі — ОВУ*); деякі акти, які не увійшли в названі видання, або були оприлюднені ще до того, як ці видання побачили світ, використовувались у дослідженні на підставі офіційних публікацій в газетах «Урядовий кур'єр» або «Голос України»; «Зібрання постанов Уряду України», яке з 2000 р. видається під назвою «Збірник урядових нормативних актів України»; «Відомості Верховної Ради». Щодо тематичного та хронологічного пошуку необхідних джерел були використані «Сводные указатели нормативных правовых актов Украины» № 3 за 1996 р., де міститься «Хронологический указатель нормативных актов Верховного Совета Украины и Декретов Кабинета Министров Украины за 1990—1995 гг.»<sup>3</sup>, та № 4 за 1996 р. з «Хронологическим указателем нормативных актов Президента Украины за 1991—1995 гг.»<sup>4</sup>.

---

<sup>3</sup> Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 3: Хронологический указатель нормативных актов Верховного Совета Украины и Декретов Кабинета Министров Украины за 1990—1995 гг. — К.: Б. и., 1996. — 192 с.

<sup>4</sup> Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 4: Хронологический указатель нормативных актов Президента Украины за 1991—1995 гг. — К.: Б. и., 1996. — 94 с.

Аналізові були піддані практично всі нормативні документи<sup>5</sup>, що були видані з 1991 по 2001 рр. та стосувалися розвитку чи поточного стану культурної сфери взагалі або окремих її галузей за номенклатурою. Щодо упорядження цієї групи джерел використовувались три основні принципи: 1) походження від тієї чи іншої гілки влади, управлінської структури; 2) хронологія; 3) тематика та зміст документа

Таким чином, з одного боку, відповідно до Конституції та, з іншого, враховуючи реальний стан речей в українському політикумі, у першу чергу були розглянуті укази та розпорядження президентів, спочатку Л.М. Кравчука, потім Л.Д. Кучми. Оскільки ані перший, ані другий Президент України не користувались якоюсь продуманою стратегією реформування культурної сфери, видавали свої акти значною мірою спонтанно, реагуючи на зміни в суспільному житті, чи під впливом культурної спільноти, чи, скоріш, своїх радників з питань культури, принцип упорядження даної групи документів за тематикою та змістом став єдино можливим.

Можна назвати кілька напрямів культуртрегерської активності, за тими чи іншими міркуваннями обраними Президентами та їх секретаріатами. Поява цих напрямів, їх генеза, повторюваність чи випадковість свідчать про формування елементів державної культурної політики та її здійснення, та нерідко мова йде все ж про національну культуру, ще й про формування елементів державної ідеології, яка поступово набувала національного змісту та форми. Таким чином, основні напрями — це:

<sup>5</sup> У межах даного дослідження, яке є історичним і не має спеціального юридичного спрямування, не було необхідності у ретельному та повному аналізові змісту кожного державного документа, нормативного акта, Указу Президента чи Закону України. Виходячи з мети та завдань монографії, вивчались: 1) основна ідейна та практична спрямованість документа; 2) мотиви або причини його прийняття (там, де це було можливо встановити); 3) засоби вирішення тієї чи іншої проблеми у культурній сфері України, що регламентувались цим документом; 4) ступінь ефективності прийнятого рішення; 5) ставлення до нього культурної спільноти, дослідників, представників творчої інтелігенції тощо. На ґрунті вербалізації названих пунктів встановлювалось, наскільки випадковим чи закономірним було прийняття даного рішення, чи було це пристосування культури до нових умов, чи її реформування, чи вплинув даний документ на процес складання державної культурної політики.

1) матеріальна підтримка діячів культури в умовах економічної кризи та недієздатності бюджету; 2) створення інституту національних закладів культури та підвищення їх статусу; 3) відзначення ювілейних дат, пов'язаних із життям та творчістю видатних діячів української культури; 4) створення історико-культурних, історико-археологічних центрів та заповідників; 5) відтворення релігійного життя, а точніше, функціонування релігійних інституцій, церкви; 6) велике значення для Президента Л.Д. Кучми мав своєрідний козацько-гетьманський напрям, створення сучасного козацтва та його підтримка тощо. Всі інші відповідні напрямки діяльності Президента перелічені та проаналізовані у першому підрозділі третього розділу монографії.

Тут слід відзначити, що спостерігається певна хронологічна закономірність, зумовлена об'єктивно перебігом кризи та деяким зменшенням кризових явищ на кінець 1990-х, з одного боку, та певними позитивними кроками у «розбудові» держави, упорядженні державного життя, управлінської сфери, законодавства. На початку досліджуваного періоду рішення у сфері культури поодинокі, випадкові, неефективні, наприкінці досить чисельні і, якщо й не мають ознак дійсної та спланованої системності, набувають якостей квазісистемності, оскільки поступово охоплюють майже всі галузі культури та зачіпають практично всі болісні проблеми культурного розвитку. Другий Президент України та його радники так і не дійшли до створення якоїсь хоча б спрощеної та узагальненої, але послідовної й концептуальної стратегії культурного розвитку. Втім, на межі тисячоліть з'являються Указ Президента № 456/99 від 27 квітня 1999 року «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян»<sup>6</sup>, Указ Президента № 637/2001 від 15 серпня 2001 р. «Про стратегію подолання бідності»<sup>7</sup>. Зрозуміло, що аналіз цієї групи джерел —

---

<sup>6</sup> Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян. Указ Президента України № 456/99 від 27 квітня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 17. — С. 20—25.

<sup>7</sup> Про стратегію подолання бідності. Указ Президента України № 637/2001 від 15 серпня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 33. — С. 39—43.

нелегка справа, він має базуватися на критиці змісту, походження, обставин створення тих чи інших указів та розпоряджень, має бути врахований і особистісний фактор, радянське гендиректорське адміністративно-командне минуле другого Президента України. Має бути врахований і своєрідний посткомпартійний менталітет його оточення, ідеологічна шаблонність мислення, хоча б і навпаки, дзеркальне й у більшості формальне, зумовлене кар'єрними міркуваннями, перекручення свідомості, історичного минулого, ідейних пріоритетів.

Подібним чином розглядаються і постанови уряду України, і діяльність Верховної Ради. Щодо аналізу постанов Кабінету Міністрів України (КМУ) та підлеглого йому галузевого органу управління — Міністерства культури, застосовані подібні попередньому випадку принципи викладення та засоби аналізу матеріалу. Спочатку розглядається нормотворча діяльність КМУ, її основні напрямки, пріоритети в хронологічному порядку, враховуючи зміст та значення. Потім — законодавча активність міністрів культури та виконання ними відповідних указів Президента або постанов уряду, упорядкування своєї діяльності відповідно до нових законів, прийнятих Верховною Радою. Вивчаючи дані документи, слід пам'ятати, що у більшості випадків ті чи інші дії названих органів виконавчої влади є результатом прояву волі чи ініціативи Президента, інколи — Верховної Ради, дуже рідко — самостійного рішення. За часів Президента Л.Д. Кучми КМУ — технічний орган, на який покладена повсякденна практична робота, він фактично не має інноваційних ініціатив, якщо вони з'являються, як правило, черговий уряд швидко йде у відставку. Пам'ятаючи свій власний шлях до влади, через прем'єрство при Президенті Л.М. Кравчуку, другий Президент побоювався своїх урядів, не давав їм великих повноважень, контролював їх діяльність. Тому нормативні акти Уряду і Міністерства культури ілюструють саме чорнову виконавчу роботу з реалізації тих концептуальних рішень, які народилися в адміністрації Президента, це й треба пам'ятати, аналізуючи дані документи.

Верховна Рада, хоча і має найбільші повноваження між іншими органами державної влади в галузі формування куль-

турної політики, не дуже активно користувалася цими повноваженнями і деякою мірою активізувалася тільки після прийняття Конституції України. На першому місці серед документів, створених у надрах цього органу державної влади, мають бути закони, що регулюють відносини в культурній сфері та її галузях. Ці закони розглядаються на підставі їх публікацій у «Офіційному віснику України», «Урядовому кур'єрі», «Голосі України» тощо. Усі закони, безумовно, є результатом реалізації культурної політики держави, оскільки містять, декларують, утверджують ставлення держави до певних явищ, регламентують ті чи інші дії, упорядковують відносини в галузях культури, їх фінансування, управління, звітність тощо. І тут може бути застосована відома історикам закономірність — якщо якесь негативне явище заперечується у законі, воно є широко розповсюдженим і набуває масового характеру у житті.

У якості опублікованого джерела, пов'язаного із діяльністю Верховної Ради, слід розглядати і Збірник міжнародних документів у сфері захисту культурних цінностей «Україна в міжнародно-правових відносинах». Тут у хронологічному порядку та за юридичним значенням систематизовані численні міжнародні конвенції, пакти, договори, рекомендації, декларації, прийняті під егідою ООН, за ініціативою ЮНЕСКО, в межах Європейського регіонального співробітництва, Гельсінського процесу тощо. Вміщено акти законодавства України про охорону і використання пам'яток історії та культури, повернення культурних цінностей тощо<sup>8</sup>. За логікою та змістом дане видання має наступну структуру — у частині першій розглядається Міжнародне право на охорону культурних цінностей<sup>9</sup>. Наведені у даній частині міжнародні документи, ратифіковані ще у період існування УРСР, або вже за часів незалежності, свідчать про чималі міждержавні зобов'язання України, її участь у міжнародній юридичній регламентації культурного процесу у світі, та відповідні самозобов'язання про виконання тих

<sup>8</sup> Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей / Відп. редактори: акад. НАН України Ю.С. Шемшученко та д-р юрид. наук В.І. Акулєнко. — К.: Юрінком Інтер, 1997. — 864 с.

<sup>9</sup> Там же. — С. 27—432.

норм, положень, стандартів, які характерні для розвинених країн світу.

Порівняння цих норм, хоча б за текстами наведених у збірнику документів, із дійсністю, не на користь Україні. Але подібний стан речей має свої причини, він феноменологічно закономірний, стадіально зумовлений і може бути пояснений як через радянське минуле нашої країни і його об'єктивні наслідки, так і через проблеми сучасного пострадянського стану, кризового періоду «розбудови» держави. Чимале значення має і особистісний фактор, персоналії головних «менеджерів» нашого державотворення. Слід пам'ятати, що будь-яке законодавство в умовах сучасної України (як, мабуть, будь-якої пострадянської держави) не можна абсолютизувати. Тут закони не діють, або діють частково, або спорадично і не системно, вибірково чи регіонально, або їх дія і зовсім протилежна змісту й меті їх прийняття. Тому законодавство у даній темі слід розглядати як суб'єктивне джерело, яке відображує ідеалізовану картину дійсності і потребує суттєвого корегування, критики змісту та порівняння із іншими типами джерел — статистичними, соціологічними, мемуарними тощо.

Ще один збірник офіційних документів вийшов під назвою «Культурна Спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища», він був упоряджений В.І. Фричем та надрукований у 2002 р. Видання містить основні законодавчі акти та інші державні документи, присвячені розвиткові музейної справи та охорони нерухомих пам'яток історії та культури<sup>10</sup>.

Слід розуміти, що джерела державного походження, постанови та накази представників виконавчої влади, законодавство надають ідеалізовану, виправлену картину історичної дійсності, їх відомості необхідно перевіряти у першу чергу. Тут мають використовуватися і засоби внутрішньої критики — якщо, наприклад, указ, постанова чи закон викривають якесь негативне явище, наполягають на боротьбі з ним, формулю-

<sup>10</sup> Культурна Спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: Зб. офіц. док. / Упоряд. В.І. Фрич; Відп. ред. М.В. Гарник. — К.: Істина, 2002. — 336 с.

ють чергові «ефективні» методи такої боротьби, то можна бути впевненим, що це явище існує, досить поширене, незборене і є суттєвим елементом дійсності. Якщо ті ж самі укази чи постанови, особливо присвячені урочистостям, ювілеям тощо, прикрашають дійсність, прославляють віртуальні перемоги над злиднями, реальність реконструюється через статистичні дані та незалежні (від держави) соціологічні дослідження. З іншого боку, суб'єктивізм точок зору самих учасників творчого та культурного процесу, діячів культури, висловлений в пресі, мемуарах, аналітичних публікаціях, апробується через взаємопорівняння, розгляд поглядів ідейних противників, більш об'єктивні соціологічні та статистичні дані.

Одним з різновидів джерел, пов'язаних походженням із діяльністю Верховної Ради, є, безумовно, матеріали Парламентських слухань з питань розвитку культури «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації», які відбулися 20 квітня 2005 року<sup>11</sup>. Хоча формально за датою ці слухання вже виходять за верхню хронологічну межу досліджуваного періоду, їх тематика, підняті промовцями проблеми, характер дискусії дуже показові і можуть бути екстрапольовані на перше десятиріччя незалежності України. Ініціатор слухань, голова Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності Л. Танюк, виступаючи першим, надав влучну характеристику стану культури у час президентства Л.Д. Кучми, який в основному співпадає з досліджуваним періодом: «...ця постійно-тимчасова влада розглядала культуру винятково як мастило для державної економічної машини, або як засіб для випуску зайвої пари з казана, або як спробу здобути привілеї тим, хто керував культурою, або як релакс для чиновної та бізнесової братії, як потребу розслабитися після «трудового» дня»<sup>12</sup>. Ці слухання подають інформацію з перших вуст, тут виступають державні чиновники та представники галузей

<sup>11</sup> Культура чи імітація культури? Матеріали парламентських слухань на тему: «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації» у Верховній Раді України 20 квітня 2005 року / Верховна Рада України. — К.: Парламентське видавництво, 2005. — 160 с.

<sup>12</sup> Там же. — С. 10—11.

культурного життя, кожен із своїм баченням основних проблем культури та засобів їх вирішення. Іноді емоційно, іноді наївно та безпосередньо, іноді офіційно відсторонено вони, комплексом своїх суб'єктивних бачень, надають можливість щодо реконструкції більш об'єктивної, наукової картини розвитку та стану культури у 1991—2001 рр. Очевидно, що подібні джерела, втім, як і інші, використані у даному дослідженні, мають піддаватися критиці з точки зору їх походження, можливої мотивації висловів, належності джерел інформації до офіційно-бюрократичного клану чи опозиційних діячів, партійно-ідеологічних поглядів, окремих працівників тих чи інших галузей культури. Останні теж дають не повне відображення дійсності, зумовлене інколи галузевими інтересами в культурі (кожен кулик своє болото хвалить), рівнем та фахом освіти (мистецтвознавець або музикант, який претендує на знання теорії управління або економіки, подібний політику чи банкіру, який втручається у проблеми мистецтва) та сприйняттю ситуації, іноді і гіперкритичним, що не завжди є виправданим, поглядом на діяльність держави. Усі ці аспекти та нюанси мають бути враховані в процесі використання таких джерел у науковому дослідженні.

Ще одні парламентські слухання, присвячені стану молоді в Україні, відбулися 27 листопада 2002 року. Хоча вони напряму і не пов'язані з питаннями розвитку чи реформування культури, ці слухання дають можливість простежити основні проблеми молоді, пов'язані із соціальною незахищеністю, неможливістю організувати культурне дозвілля, загальною соціально-культурною деградацією суспільства. Далеко не повні і очевидно зменшені дані молодіжної злочинності, наркоманії, суїцидів, бродяжництва, жебрацтва говорять за себе і демонструють наявне, в яких умовах мала розвиватися культура незалежної України, хто її мав сприймати, яким було те саме наступне покоління, яке засвоювало, чи буцімто засвоювало довічні культурні цінності. За даними слухань (доповідав депутат К.С. Самойлин, голова комітету ВРУ з питань молодіжної політики), з 1991 по 2001 рр. в Україні було виявлено 1 мільйон 654 тисячі молодих людей віком від 14 до 29 років, що вчинили злочини, третина з них — неповнолітні. У 2001 р. було постав-

лено на облік 5,3 тисячі неповнолітніх споживачів наркотиків. Порівняно із 1995 р., в 11,5 рази зросла кількість неповнолітніх дівчат, притягнутих до адміністративної відповідальності за проституцію. У 2000 р. кількість неповнолітніх, які бродяжать та жебракують, збільшилася з 24 тис. до 27 тис. В державі вже сформувався прошарок молодих громадян, які не вміють писати і читати. На початок 2001 р. молодь становила майже третину всіх офіційно зареєстрованих безробітних. Рівень офіційного безробіття порівняно з 1995 р. зріс у 11 разів — з 29 тис. до 320 тис. Водночас, за критеріями методології Міжнародної організації праці, реальна кількість молодих безробітних людей має бути втричі більшою за офіційні дані<sup>13</sup>. І останнє, у 2001 р. більше двох тисяч молодих людей психологічно не витримали важких умов свого існування та добровільно пішли з життя<sup>14</sup>. Піддаючи ці дані аналізу, слід зауважити, що порівняння між 1995 та 2001 рр. виглядає некоректно. Різниця в цих даних вказує, як можна розуміти, не на зростання негативних тенденцій у реальному житті, а на покращання державного обліку цих явищ, більшу об'єктивність статистичних досліджень. 1995 р. — рік максимально кризовий для української економіки та соціальної сфери, і важко повірити, що саме у цей рік в країні було лише 29 тис. безробітних молодих людей. Очевидно, що це не так і в даному питанні, і стосовно інших показників. Таким чином, використане джерело, окрім ситуації на 2001 р., яка, безумовно склалася внаслідок усього попереднього десятиліття, свідчить ще й про деяку стабілізацію та упорядження державного життя, можливість отримувати, вивчати та оголошувати дані, які є явно не популярними, не йдуть на користь іміджу держави, органів влади, президента. Тобто це суттєвий елемент демократії та показник деяких змін у державотворенні, які будуть простежені у відповідних розділах і в галузі культури.

Наступними за важливістю, інформативністю й обсягом є статистичні матеріали, підготовлені та опубліковані держав-

<sup>13</sup> Нове покоління незалежної України. Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді 27 листопада 2002 р. про становище молоді. — К.: Парламентське видавництво, 2003. — С. 6—8.

<sup>14</sup> Там же. — С. 35.

ними органами статистики — Міністерством статистики України, а з 1997 р. Державним комітетом статистики України. Названі матеріали використовувались системно, по роках за весь досліджуваний період, окрім 1996 р., коли ці дані не публікувалися<sup>15</sup>. Спорадично, у якості допоміжного джерела, необхідного щодо ілюстрації ситуації на місцях, в окремих регіонах, були використані матеріали обласного статистичного управління в Харківській області<sup>16</sup>.

При аналізі статистичних матеріалів були використані елементи системного підходу, коли розглядалися як прямі, так і побічні дані, ілюструючи стан соціокультурної сфери<sup>17</sup> у до-

---

<sup>15</sup> Народне господарство України у 1991 році: Статистичний щорічник / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1992. — 468 с.; Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1993. — 464 с.; Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1994. — 494 с.; Статистичний щорічник України за 1994 рік / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1995. — 519 с.; Статистичний щорічник України за 1995 рік / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1996. — 576 с.; Статистичний щорічник України за 1997 рік / Державний комітет статистики України; Під ред. О.Г. Осауленка. — К.: Українська енциклопедія, 1999. — 624 с.; Статистичний щорічник України за 1998 рік / Державний комітет статистики України; Під ред. О.Г. Осауленка; Відповідальний за випуск В.А. Головка. — К.: Техніка, 1999. — 576 с.; Статистичний щорічник України за 2000 рік / Державний комітет статистики України; Під ред. О.Г. Осауленка; Відповідальний за випуск В.А. Головка. — К.: Техніка, 2001. — 598 с.; Статистичний щорічник України за 2001 рік / Державний комітет статистики України; Під ред. О.Г. Осауленка; Відповідальний за випуск В.А. Головка. — К.: Техніка, 2002. — 644 с.

<sup>16</sup> Харківська область в 1997 році: Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 1998. — 296 с.; Харківська область в 1998 році: Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 1999. — 317 с.; Харківська область в 1999 році: Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 2000. — 404 с.; Харківська область в 2000 році: Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 2001. — 483 с.; Харківська область в 2001 році: Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 2002. — 497 с.

<sup>17</sup> Приходько Г.В. Огляд соціокультурних процесів у незалежній Україні / Г.В. Приходько // *Культура України*: Зб. наук. пр. Вип. 12. Філософія культури. Мистецтвознавство / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. М.В. Дяченко. — Х.: ХДАК, 2003. — С. 99—100.

сліджуваний період. По роках у динаміці розглядалися дані по кількості закладів культури: театрів, музеїв, бібліотек, кіно-театрів, клубів тощо. Вивчався стан фондів бібліотек та його зменшення. Аналізувались глядацька активність, відвідування музеїв тощо. Вивчались і дані з видавничької діяльності, накладу книг, часописів українською мовою, загальної кількості виданих одиниць. Паралельно розглядалося зростання впливу й авторитету релігійних організацій, ріст чисельності релігійних общин, діючих храмів, священнослужителів. Щоб ці дані ґрунтувалися на міцній соціальній базі, вивчались доходи населення, споживчі можливості пересічної родини, процент витрат на культурні потреби, обсяг платних послуг у культурній сфері, наданий населенню у всій державі. Важливим показником є, безумовно, і розмір середньої зарплатні в культурі та мистецтві, і його порівняння із прожитковим мінімумом по всій країні, так званім середнім споживчим кошиком з набором із 22 основних продуктів. Все це надає можливість більш об'єктивно оцінити ту ситуацію, в якій перебувала культура України та її працівники у перше десятиліття незалежності. Якщо формально класифікувати статистичні матеріали, використані в дослідженні, то за основними ознаками це соціальна статистика, але, коли йдеться про кількість державних закладів культури та їх функціонування, — адміністративна.

У якості опублікованого джерела, своєрідного звіту про стан культури на місцях з елементами статистики необхідно розглядати, наприклад, статтю представників районної влади Переяслав-Хмельницького району Київської області М. Харченко (голова райради) та Т. Палатної (начальник районного відділу культури). Тут маємо інформацію не тільки про інфраструктуру культури району, але й про засоби та форми культурно-просвітницької та дозвільної роботи, що втілюються в життя у сучасних умовах. Це, перш за все, фестивалі народних свят та обрядів (Андрія Первозванного, Великдень тощо), прижилися у районі свята «Зелена Неділя», «Івана Купала», проводяться фестивалі народної творчості, популярні свята селищ, вшанування ветеранів війни, самодіяльні театри, клуби ветеранів,

пісенної творчості. Всього в районі з 33100 мешканців 1980 осіб є учасниками художньої самодіяльності (тобто біля 6%)<sup>18</sup>. Подібний приклад регіональних особливостей роботи клубних закладів на Донеччині надає стаття — огляд М. Слабенко<sup>19</sup>.

Матеріали статистики доповнюють соціологічні дослідження, проведені фахівцями з різних наукових центрів. Ці дослідження не охоплюють всю культурну сферу, є вибірковими, але досить яскраво відображують ситуацію, яка склалася в окремих галузях культури, висвітлюють культурні потреби населення та засоби їх задоволення. Оскільки ці дослідження, окрім фактичного матеріалу, містили елементи наукового аналізу, синтезу та розвитку авторських гіпотез, то з цього боку вони були охарактеризовані в підрозділі, присвяченому історіографії проблеми. Втім, опубліковані соціологічні дані можуть і мають виступати і у якості повноцінного джерела історичного дослідження з сучасної тематики, а кожен вчений, який долучає їх до своїх студій, вільний робити висновки, незалежні від поглядів авторів публікації. Так, у якості джерела можуть бути використані результати соціологічних опитувань, опубліковані докторами філософських наук Є.І. Суїменко та О.М. Семашко. Вони показали, наприклад, відсоток участі молоді у громадському житті, відвідування міською та сільською молоддю клубних закладів, чи задоволена молодь можливостями реалізації своїх культурних потреб тощо<sup>20</sup>. Результати соціологічних досліджень саме стану молодого покоління України містить спеціальний збірник наукових праць «Молодь України»<sup>21</sup>.

<sup>18</sup> Харченко М. *Культура не може чекати* / М. Харченко, Т. Палатна // Віче. — 2002. — № 2. — С. 42—44.

<sup>19</sup> Слабенко М. *Клуб: перемінні зміни [Діяльність культурно-освітніх закладів Донеччини]* / М. Слабенко // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 10—11.

<sup>20</sup> Суїменко Є.І. *Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень: Досвід соціологічних спостережень* / Є.І. Суїменко, О.М. Семашко // *Національна культура в сучасній Україні*. Зб. наук. пр. Голова ред. колегії І.Ф. Курас. — К.: Асоціація «Україна», 1995. — С. 323.

<sup>21</sup> *Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання*. Зб. наук. публікацій Українського ін-ту соціол. дослід. — К., 1998. — 256 с.

Окреме значення мають опубліковані Є.І. Суїменко та О.М. Семашко дані опитування (проведено за дорученням Міністерства культури) 354 фахівців-експертів культури, що репрезентували обласну, районну та сільську ланки. Вони оцінювали загальний стан соціокультурної ситуації в Україні (позитивну оцінку дало 5%). Оцінювали складові діяльності закладів культури і дозвілля за п'ятибальною системою, зокрема їх матеріально-технічне забезпечення, матеріальне становище працівників культури, їх соціально-правову захищеність, рівень допомоги культурі з боку керівників господарства та підприємницьких організацій. Респонденти мали визначитися у питанні необхідності радикальних нововведень, оцінити організаційно-управлінські структури культурної галузі, необхідність збільшення бюджетного фінансування та поліпшення матеріально-технічного забезпечення закладів, створення цільових програм, зміцнення правової основи діяльності щодо культури і дозвілля тощо<sup>22</sup>.

Тобто були вивчені найбільш болючі та актуальні питання життя культурної сфери, її проблеми, з точки зору управлінського та виконавчого персоналу в регіонах, кількісна вибірка якого може вважатися в цілому достатньою й коректною щодо побудови подальших узагальнюючих висновків. Втім, коло відбору експертів серед професійних працівників культурної сфери відображує саме думку фахівців, яка може не співпадати повністю чи частково із точкою зору пересічних громадян, споживачів (активних чи пасивних) культурної продукції та відвідувачів закладів культури і дозвілля.

Саме соціологію культурно-дозвільної діяльності молоді вивчає О.В. Ігнатієва. Її опитування були побудовані на виявленні того, що є основним предметом обговорення у молодіжному середовищі: музика, спорт, організація відпочинку, проблеми заробляння грошей<sup>23</sup>. Вивчались найпоши-

<sup>22</sup> Суїменко Є.І. Указ. соч. — С. 324—328.

<sup>23</sup> Ігнатієва О.В. Тенденції розвитку культурно-мистецьких цінностей молоді / О.В. Ігнатієва // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Зб. наук. праць. Наук. Записки Рівненського держ. гуманітар. ун-ту. — Вип. 6. — Рівне, 2001. — С. 127.

реніші способи проведення дозвілля: перегляд телепередач, спілкування з друзями, прослухування музики (популярної), відвідування театрів, музеїв, концертів, читання тощо. Ці дані порівнювалися із статистичними відомостями про кількість дошкільних чи позашкільних закладів естетичного виховання в Україні, кількість учнів у цих закладів. Усі використані в роботі соціологічні дані розширюють наукове бачення культуротворчих процесів в сучасній Україні, демонструють реальний результат поєднання основних чинників соціокультурного процесу: економічної та соціальної кризи; діяльності держави; зовнішніх впливів. Йдеться про так зване «контролююче» джерело, яке, разом із статистичними даними, дозволяє запроваджувати критику документів офіційного походження.

Досить складним для використання та різноманітним за внутрішнім складом є таке джерело, як преса<sup>24</sup>. Оскільки

<sup>24</sup> Щодо пошуку подібних матеріалів, численних і різноманітних за походженням, були долучені відповідні бібліографічні довідники та періодичні видання. Це, по-перше, *Наука і культура України: Вип. 1—32 (1966—2002): Системний покажчик змісту / Національна парламентська бібліотека України: Упорядник Є.К. Бабич. — К., 2003. — 224 с.*, по-друге, *науково-допоміжний бібліографічний покажчик, який видається науковою парламентською бібліотекою України з 1999 р. — «Україна сьогодні: політика, економіка, культура»: Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 1. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 51 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 2. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 19 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 3. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 34 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 4. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 30 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 5. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 30 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 7. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2000. — 27 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 8. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2000. — 28 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науко-*

мова йде про аспект сучасної історії України, то це праці сучасників, результат емоційної, наукової, професійно мотивованої рефлексії учасників культуротворчого процесу, небайдужих спостерігачів життя, представників науки, освіти, працівників культурної сфери, митців та, навіть, державних чиновників, які керували чи керують культурою. Деякі з цих праць певною мірою відповідають характеристикам наукової літератури. Втім, оскільки вони були підготовлені свідками подій, їх можна розглядати і як джерела, використовуючи протягом їх аналізу відповідні методи наукової критики. Так, безумовно, джерелами мемуарного характеру можна вважати роздуми у минулому чинних міністрів культури І. Дзюби<sup>25</sup> та Д. Остапенко<sup>26</sup>. Окрім того, інтерес викликає і суттєва різниця їх поглядів на те, як має розвиватися культура незалежної України.

Більшість подібних публікацій, більш або менш змістовних, емоційних або аналітичних, опубліковано працівниками культури саме зі стану окремих галузей чи напрямків,

---

во-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 9. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2000. — 31 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 11. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2001. — 43 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 12. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2001. — 28 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 13. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2001. — 30 с.; Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 14. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2001. — 46 с.

<sup>25</sup> Дзюба І. До концепції розвитку української культури / І. Дзюба // І. Дзюба. Між культурою і політикою: Зб. праць. — К.: Вид. «Сфера», 1998. — С. 28—37.; Дзюба І. Проблеми культури в незалежній Україні / І. Дзюба // І. Дзюба. Між культурою і політикою: Зб. праць. — К.: Вид. «Сфера», 1998. — С. 56—76.; Дзюба І. Ідеологічні децибелі «діалогу культур» / І. Дзюба // Сучасність. — 1998. — № 11. — С. 63—87.; Дзюба І. Деякі проблеми і перспективи української культури / І. Дзюба // Вісник НАН України. — 2001. — № 3. — С. 18—22.

<sup>26</sup> Остапенко Д. Культурна політика: аспекти розвитку / Д. Остапенко // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 4—5.

до яких вони самі, у більшості випадків, належали. Вони містяться у галузевих культурологічних, мистецтвознавчих, літературних, бібліотечних, громадсько-політичних часописах (тобто не у фахових історичних виданнях, вони не є історичними дослідженнями), що є допоміжним аргументом про їх джерелознавчий характер з точки зору класичної історичної науки. Це, наприклад, естрада та шоу-бізнес<sup>27</sup>, кіномистецтво<sup>28</sup>, театр<sup>29</sup>, бібліотечна справа<sup>30</sup>,

<sup>27</sup> Бриких В. Альтернативна музика чи альтернатива музиці: Вільна творчість програє шоу-бізнесові / В. Бриких // Політика і культура. — 1999. — № 2. — С. 40—42.; Лобовик І. Шоу-бізнес, панове! / І. Лобовик // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 8—9.; Лобовик І. Ера безкультур'я / І. Лобовик // Українська культура. — 1998. — № 11/12. — С. 8—9; Солодовник В. Естрада і ринок / В. Солодовник // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 8—9; Токарєв Ю. «Попса» на телебаченні: Естрадна пісня на екрані / Ю. Токарєв // Музика. — 1998. — № 5. — С. 28—30.

<sup>28</sup> Безклубенко С. Кіна не буде. Тепер уже на «законній» підставі / С. Безклубенко // Віче. — 2000. — № 3. — С. 86—99; Брюховецька Л. Конфлікт поганого із іще гіршим: Огляд українських фільмів 1997 р. / Л. Брюховецька // Кіно—Театр. — 1998. — № 1. — С. 53—55; Коснійчук Е. Емоційні нотатки про українське кіно / Е. Коснійчук // Віче. — 1998. — № 2. — С. 132—136; Мазяр М. Українські телеканали без українських фільмів / М. Мазяр // Кіно—Театр. — 1999. — № 3. — С. 9—10; Тримбач С. Кіно / С. Тримбач // Сучасність. — 1998. — № 5. — С. 136—145.

<sup>29</sup> Заболотна В. Чекання: Сучасний український театр / В. Заболотна // Український театр. — 1998. — № 3. — С. 2—5; Ігнатченко Г. Харківська опера сьогодні / Г. Ігнатченко // Музика. — 1998. — № 4. — С. 10—11; Липківська Г. «Про ревізії» на межі століть: Театри України / Г. Липківська // Україна. — 2000. — № 3. — С. 38—39; Макаревич М. «Чужі для своїх»? Контекст проблеми втрати оперних талантів / М. Макаревич // Політика і культура. — 1999. — № 2. — С. 38; Мокренко А. Національна опера у контексті нерозв'язаних проблем / А. Мокренко // Політика і культура. — 1999. — № 6. — С. 34—37; Опілат І. Дешо про смак, або Багато галасу з нічого / І. Опілат // Кіно—Театр. — 1998. — № 1. — С. 57. та інші.

<sup>30</sup> Вузівські бібліотеки на порозі ХХІ століття. Впровадження нових технологій. Матеріали міжнародної конференції. — К., 1998. — 147 с.; Гордієнко Г. Впровадження платних послуг в діяльність бібліотек / Г. Гордієнко // Трибуна. — 1998. — № 9/10. — С. 34—35.; Животовська В. Інформаційна і соціальна діяльність бібліотеки — наріжні камені її престижу / В. Животовська // Бібліотечна планета. — 2000. — № 3. — С. 41—42; Ковальчук Л. Бібліотека і влада / Л. Ковальчук // Українська культура. — № 11/12. — С. 8—9; Прокошева Т. Державна політика в галузі бібліотечної справи на сучасному етапі / Т. Прокошева // Бібліотечна планета. — 1998. — № 1. —

проблеми реституції культурних цінностей<sup>31</sup>, мовне питання<sup>32</sup> тощо.

Зважаючи на складнощі, що виникли в процесі аналізу та критики змісту названих джерел, протиріччя в оцінці еволюційних зрушень у культурній сфері між різними групами аналітиків, методологічна база дослідження була побудована на підґрунті наукового позитивізму, з урахуванням сучасного розуміння цивілізаційного підходу та формується на науковій інтерпретації глобалізації як закономірного явища, та необхідності модернізації України в умовах входження до світового економічного та соціокультурного простору. На сьогодні глобалізація охопила майже всі країни світу і диктує свої умови як розвиненим, так і слаборозвиненим країнам. Модернізація — це сучасний розвиток усіх галузей життя на підставі новітніх інформаційних технологій, постіндустріального розвитку економіки, усіякого розвинення та осучаснення соціогуманітарної сфери, перш за все — освіти. Результатом модернізації має бути глобальна конкурентоспроможність країни, її

---

С. 6—7; Прокошева Т. Майбутнє публічних бібліотек та їх роль в інформаційному суспільстві / Т. Прокошева, Г. Воскресенська // Бібліотечна планета. — 2000. — № 2. — С. 16—17; Прокошева Т. Шляхи формування бібліотечної політики в Україні. Партнерство і співробітництво / Т. Прокошева // Бібліотечна планета. — 2001. — Спецвипуск. — С. 6—9; Риб'янцева І. В центрі уваги — сільська бібліотека / І. Риб'янцева // Бібліотечна планета. — 1998. — № 2. — С. 25; Савіна З. Бібліотекар України 90-х років / З. Савіна // Бібліотечна планета. — 2000. — № 1. — С. 19—21; Савіна З. Сучасний читач та тенденції читання в Україні / З. Савіна // Бібліотечна планета. — 2001. — № 1. — С. 38—39. та ін.

<sup>31</sup> Федорук О. Зберегти пам'ять: Робота Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України / О. Федорук // Українська культура. — 1998. — № 2. — С. 6—7; Чи реально повернути національні скарби? / Інтерв'ю з головою Нацкомцінностей О. Федорук // Кур'єр ЮНЕСКО. — 1998. — лютий. — С. 33—34.

<sup>32</sup> Білецький В. Мова і консолідація суспільства в націю / В. Білецький, В. Радчук // Слово і час. — 1998. — № 12. — С. 81—86.; Головінський І. Діалектика, семантика і політичне крутіство: Питання розвитку української мови / І. Головінський // Українські проблеми. — 1998. — № 1. — С. 73—76; Струманський В. Під прикриттям «культури компромісів»: Стан освіти і культури / В. Струманський // Віче. — 1999. — № 1. — С. 106—112. та інші.

наближення до країн-лідерів, а універсальним критерієм є рівень життя людей. Щодо України, в умовах її пострадянського існування, необхідна так звана «повна» модернізація, модернізується вся країна, всі складові політичного, громадського, економічного, соціального, у тому числі й культурного життя. Модернізація в Україні можлива тільки за умови свідомого вибору такого шляху політичною елітою, тільки через політичну волю та відповідальність. Це і є універсальний, узагальнений критерій оцінки реформаторських зусиль держави у сфері культури у 1991—2001 рр.

## Розділ 1

# КУЛЬТУРА УКРАЇНИ У ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

Різноманітна наукова література, яка стосується досліджуваної тематики, стану та розвитку культури України в 1991—2001 рр., може бути розподілена за ступенем узагальнення проблеми, ідейним спрямуванням, хронологією. Важливе значення має і той факт, що про культуру писали фахівці — представники різних соціальних наук — політологи, соціологи, філософи, історики, культурологи. Очевидно, що притаманні цим наукам методи, підхід, який використовувався авторами, впливали і на результати дослідження, і на висновки. Але, якщо вивчається об'єктивна дійсність і якщо дослідники, котрі її опрацьовують, мають бажання та насагу саме до створення об'єктивного бачення проблеми, то, навіть якщо вони і представники різних наук, створені ними картини збігаються та доповнюють одна іншу. Це дозволяє запроваджувати узагальнюючу характеристику робіт представників різних наук, об'єднаних, так би мовити, за предметом дослідження та за його результатом.

Більшою мірою, ніж приналежність до окремої соціальної науки, на авторів робіт з історії сучасної української культури впливало їх відношення до державної системи управління культурою. Представники цієї системи, хоча й не усі, але виявляли тенденцію до ідеалізації стану культури, вони нібито і бачили проблеми, але якось абстрактно, через загрозу численних пунктів і підпунктів своїх бюрократичних дій, ніколи не реалізованих програм і реляцій. Вони, як і другий Президент,

якого сучасні дослідники кваліфікують вже майже як персональне уособлення нового періоду застою та корупції, що є не зовсім і не завжди справедливим, вважають, що держава і насправді переймалася культурою, ставила її розвиток на місце своїх першорядних завдань.

Інша, переважаюча кількісно і якісно група дослідників, в цілому оцінювала стан культури як катастрофічний, аргументуючи цю тезу засобами різних наук, з більшим чи меншим ступенем емоційності. Вони рідко визнавали за державою наявність культуртрегерських амбіцій, критикували її за компроміси, русифікацію, денационалізацію тощо. Такий суто критичний погляд не може бути визнаний повністю вірним, держава робила все ж певні кроки назустріч культурі, не послідовні і не впевнені, але вони упорядковували культурну сферу, пристосовували її до нових умов життя, про що і йтиметься далі.

### 1.1. Державна (офіційна) і недержавна (неофіційна) складові культурного процесу, *pro* і *contra* сторін

Хоча спеціального дослідження, яке було б повністю присвячене історії взаємовідносин української держави з культурою України, історії пошуку нових форм державного регулювання культури у перше десятиліття розбудови незалежності ще немає, не можна стверджувати, що названа проблематика зовсім не знайшла відображення у спеціальній науковій, науково-публіцистичній літературі. Окремі її аспекти піддавались аналізу, висвітлювались в аналітичних роботах, фахових статтях, монографіях, присвячених модернізаційним процесам в економіці, суспільно-політичній, соціальній сферах сучасної України. Ця література нерівнозначна за своїм походженням та ступенем науковості, калейдоскопічна за методологією та ідеологічними поглядами тих чи інших авторів<sup>33</sup>. Культура України перших десяти років незалежності розглядалась в різних

<sup>33</sup> Приходько Г.В. Історіографія культури України в роки незалежності // Вісник ХДАК: 36. наук. пр. Вип. 14. — Х.: ХДАК, 2004. — С. 19—29.

контекстах і з різного приводу економістами, політологами, соціологами, філософами, культурологами тощо. Про культуру чи окремі її ланки, їх проблеми чи досягнення писали й самі учасники процесу — політичні або громадські діячі, аналітики державних структур, освітяни, діячі культури. Найменший відсоток робіт, роздумів, висловлень з приводу розвитку сучасної української культури належить, як це не дивно, саме історикам<sup>34, 35</sup>.

Якщо надати цьому масиву робіт хоча б первинної класифікації, то у якості критеріїв типологічного розподілу наявної наукової, науково-публіцистичної, аналітичної літератури слід використовувати: 1) ступінь узагальнення проблеми, тобто розподілити роботи на такі, що є узагальнюючими, або, з іншого боку, присвячені конкретним галузевим чи регіональним проблемам розвитку культури; 2) хронологічну ознаку, тобто на роботи, написані у досліджуваній період, та/або роботи, що вийшли саме з приводу відзначення десятиріччя незалежності і після цього, а також роботи, які з'являються після закінчення президентства Л.Д. Кучми; 3) в якій галузі науки, з якого приводу і на якому методологічному підґрунті була підготовлена та чи інша робота. Названі критерії знайдуть відображення у наступному історіографічному аналізові відповідно наданій вище послідовності. Перший (ступінь узагальнення) буде покладено в основу структури та черговості подальшого викладення. Хронологічна ознака та галузево-методологічна ознака матимуть наскрізний характер і мають долучатися до кожної роботи згідно з обраною системою розгляду.

Таким чином, безпосереднє відношення до теми, що вивчається, мають спеціальні аналітичні огляди, підготовлені колективом Центру культурних досліджень Міністерства

<sup>34</sup> Дуже характерною у цьому плані є інформація, яка міститься у систематичному покажчику УІЖ за 1987—2001 рр.: Український історичний журнал: Систематичний покажчик: 1987—2001 рр. / Уклали: Л.Я. Муха та ін. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. — 263 с.

<sup>35</sup> Приходько Г.В. Культура України: минуле і сьогодення (огляд літератури) // Культура України: Зб. наук. пр. Вип. 13. Мистецтвознавство. Філософія. — Х.: ХДАК, 2004. — С. 107—116.

культури України (культури та мистецтв; культури та туризму) у Києві. Перший такий огляд, загальним обсягом у сорок сторінок, вийшов друком у 1995 р.<sup>36</sup> Дискретність викладення огляду, відсутність посилань, перенасиченість цифрами та фактологічним матеріалом дозволяють без сумніву віднести це видання саме до аналітично-оглядового жанру.

Разом з тим ці огляди можна віднести і до джерел по темі. Втім, це була чи не перша спроба фахово підготовленого та добре інформованого колективу авторів розвідати та повідомити гуманітарну спільноту про загальний стан культурної сфери країни, її окремі галузі та ланки, показати тенденції її розвитку, найсуттєвіші проблеми, іноді й можливі шляхи їх вирішення. В цій роботі чітко висвітлені особливості управління культурною сферою у середині 1990-х, її підпорядкування, функції основних органів державної влади, суб'єктів формування культурної політики<sup>37</sup>. Надано докладну інформацію про стан інфраструктури культурної сфери у відповідних її галузях: кінематографії, телебаченні, радіо, рекламі, охороні пам'яток та музейній справі, видавничій справі та бібліотечній мережі, театрі, музиці, виконавських мистецтвах тощо<sup>38</sup>. У деяких випадках, особливо це стосується видавничої справи та бібліотечної мережі, показаний не тільки сучасний стан справ, але й причини його формування, які знаходяться як у радянському минулому, так і в особливостях розвитку сучасного культурного життя<sup>39</sup>.

На особливу увагу заслуговує аналіз ставлення провідних політичних сил в Україні до проблем культури та культурної політики. Автори огляду підкреслюють, що, з їх точки зору, брак суспільного консенсусу щодо основних засад цієї політики та фактична відсутність її цілісної концепції у тогочасної влади не були випадковими. Всі політичні сили (спрощено): ліві, націонал-демократи, ліберали, реформатори та партія

<sup>36</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К., 1995. — 40 с.

<sup>37</sup> Там же. — С. 17—20.

<sup>38</sup> Там же. — С. 20—34.

<sup>39</sup> Там же. — С. 24—27.

влади — керувалися у своїх поглядах на культуру не стільки інтересами останньої, скільки власними політичними чи економічними міркуваннями. З точки зору обраної теми дослідження найбільший інтерес викликає характеристика відповідної позиції партії влади, яка «підходить до проблем культури з точки зору «суспільної злагоди» та стабільності, намагаючись нікого не дратувати й не дратуватись самій з такого питання, як культура. Тому всі державні культурно-політичні рішення приймалися лише внаслідок сильного тиску чи то «зліва», чи то «справа», а коли такого тиску не було, все відбувалося за інерцією»<sup>40</sup>. Слід зазначити, і це буде показано у подальших розділах, що така пасивна політика центральної державної влади<sup>41</sup> була характерна саме до середини 1990-х рр. Потім відчувається певна активізація різних гілок влади, у першу чергу виконавчої, за нею і законодавчої, приймається низка галузевих законів, починає формуватися інший, може і не зовсім досконалий, але більш відповідний сучасним умовам стан культурної сфери.

Наступний аналітичний огляд культурної політики в Україні, підготовлений УЦКД майже тим самим колективом авторів, вийшов друком у 2007 р. Це докладна та змістовна колективна наукова робота, яка тільки за формальними ознаками не може кваліфікуватися як монографія<sup>42</sup>. Деякою мірою, за структурою, вона подібна попередньому оглядові 1995 р., але змістовніша, більша за обсягом, містить ґрунтовні висновки авторів за розділами, є результатом кращого розуміння ситуації, яка склалася у сфері культури. Зумовлено це, вочевидь, об'єктивними факторами: накопиченням нової інформації, самим змістом історичних подій, які відбувались між 1995 та 2007 рр. та проілюстрували, заперечили або (в цілому) підтвердили висновки огляду 1995 р. Об'єктивно, саме після 1995 р. починається деяке поживавлення у державній сфері управління культурою, простежуються певні елементи формування

<sup>40</sup> Там же. — С. 19—20.

<sup>41</sup> Державна політика в гуманітарній сфері: Матеріали круглого столу. — Івано-Франківськ, 2001. — С. 33—37.

<sup>42</sup> Культурна політика в Україні: аналітичний огляд. — К., 2007. — 160 с.

культурної політики, сам факт її наявності, хоча і не завжди така політика була стовідсотково свідомою. Проте (окрім короткого огляду розвитку культури та культурної політики в Україні<sup>43</sup>), в цілому увагу авторів привертала подія, державні рішення та програми, що приймалися після 2000 р. і, відповідно, їх висновки зачіпляли лише останній рік досліджуваного періоду, який характеризується в більшості негативно. В цілому можна відзначити, що автори огляду підкреслюють хоча і складний, але вільний та різноманітний розвиток різних напрямків культури, перш за все мистецтв. Найбільші складнощі залишалися у видавничій справі та кіномистецтві. Тут основною залишалася проблема фінансування культури. Ті напрямки, які фінансувалися державою майже на сто відсотків — музейна справа, бібліотеки, дуже повільно, але все ж виходили з кризового стану, виявляли тенденції до самовідтворення та саморозвитку. Ці процеси відбувалися в умовах деякого покращання бюджетного фінансування на кінець досліджуваного періоду<sup>44</sup>. Проте, автори огляду підкреслювали, що «доволі важким залишається фінансове становище культури в регіонах», окрім того, «зростання обсягів фінансування культури з державного бюджету унаочнило такий недолік, як недосконалість, неповороткість існуючих механізмів фінансування»<sup>45</sup>.

В історичному дослідженні ректора Харківської академії культури В.М. Шейка, присвяченому загальному перебігу історії української культури, її новітній етап розвитку у 1991—2001 рр. розглядається коротко у невеличкому підрозділі<sup>46</sup>. Тут не стільки досліджується наявний стан речей, перебіг подій, джерела, управлінські структури, культурна політика держав-

<sup>43</sup> Там же. — С. 16—19.

<sup>44</sup> Розподіл видатків Державного бюджету України на 2000 р. Додаток № 2 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 р.» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 11. — С. 25—37; Розподіл видатків Державного бюджету України на 2001 р. Додаток № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 р.» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 52. — С. 34—43.

<sup>45</sup> Культурна політика в Україні: аналітичний огляд. — К., 2007. — С. 47.

<sup>46</sup> Шейко В.М. Історія української культури. — Х.: ХДАК, 2001. — 400 с.

них органів влади та законодавча база, скільки викладається авторський погляд на основні тенденції сучасного культурного розвитку України<sup>47</sup>. Автор констатує наявність семи основних чинників такого розвитку (на 2001 р.). З його погляду, це: 1) велика, розвинена, та, водночас, застаріла та закосніла інфраструктура культури, звикла до бюджетного фінансування та непридатна у більшості випадків до існування у нових економічних умовах; 2) з одного боку, простежується руйнація державної системи культурної сфери, байдужість посткомуністичної номенклатури до культури як політичного та ідеологічного чинника, з іншого — поява деяких нечисельних елементів недержавної інфраструктури культури в галузях шоу-бізнесу, мас-медіа, образотворчому мистецтві.

Ці об'єктивні, з точки зору В.М. Шейка, процеси відбувалися стихійно, політика держави була інерційною, непослідовною, на регіональному рівні майже відсутньою. Пояснюється це «другорядністю» культурної проблематики в очах державних діячів та невизначеністю того, якою саме має бути культура нової України в самому культурно-мистецькому середовищі; 3) поглиблюється інтерес до джерел національної культури, пов'язаний із самовизначенням, етнічною самоідентифікацією, розвивається потяг до традиційної народної культури; 4) відроджуються або новостворюються національні культурні громадські організації просвітницького та наукового напрямку; 5) розвиваються краєзнавчі та народознавчі дослідження; 6) відтворюється зв'язок з культурою діаспори; 7) зростає роль церкви<sup>48</sup>.

У 1993 р. вийшла друком колективна праця львівських вчених, присвячена аналізу умов та чинників культурного відродження України після отримання нею незалежності<sup>49</sup>. Незважаючи на певні залишки романтичного піднесення від самого факту щойно отриманої незалежності, автори цієї

<sup>47</sup> Приходько Г.В. Культура України: минуле і сьогодення (огляд літератури) // Культура України: 36. наук. пр. Вип. 13. Мистецтвознавство. Філологія. — Х.: ХДАК, 2004. — С. 114.

<sup>48</sup> Шейко В.М. Історія української культури. — Х., 2001. — С. 313—315.

<sup>49</sup> Культурне відродження в Україні. — Львів, 1993. — 218 с.

монографії визначають і негативні тенденції, які вже з'явилися у культурній сфері, пропонують свої рецепти виходу з кризової ситуації. Виходили вони з того, що ідея національного відродження разом із розбудовою держави охопила значні верстви населення і створила тло і певну передумову для розвитку культури. Втім, економічна ситуація, всупереч сподіванням, ввійшла в фазу кризи і набула катастрофічного характеру. Від цього більше інших соціальних сфер постраждала культура. Почала руйнуватись усталена мережа культурно-освітніх закладів, пам'ятки культури, творчі спілки. Матеріальне становище і соціальний захист працівників культури різко знизився. В цій ситуації актуальним постало питання: «Відбувається відродження культури, чи її розвал?»<sup>50</sup>. Гострота проблеми обтяжувалась і суб'єктивними чинниками. Пострадянське керівництво країни розглядало культурну сферу як другорядну, акумулюючи зусилля на «розбудові держави». Міжнародна спільнота, на яку покладали надії західно-орієнтовані ліберали та демократи, у концентрованому фінансовому вигляді Міжнародного валютного фонду, рекомендувала скоротити і без того зебрацькі видатки на культуру вдвічі<sup>51</sup>. Опитування діячів культури, представників творчих спілок показало, що вони не відчували допомоги від держави, вважали, що держава не забезпечувала потреб національної культури, охорони культури та митця. Управлінські структури переживали глибоку кризу, закони не виконувалися, а величезна сфера культури залишилася за межами турбот Міністерства культури<sup>52</sup>.

Серед досліджень узагальнюючого характеру необхідно назвати і статтю докторів філософських наук Є.І. Суїменко та О.М. Семашко, присвячену аналізу культурного життя України саме в період соціально-економічних перетворень<sup>53</sup>. Автори підкреслюють, що переломний характер існування на-

<sup>50</sup> Там же. — С. 202.

<sup>51</sup> Там же. — С. 203.

<sup>52</sup> Там же. — С. 207—208.

<sup>53</sup> Суїменко Є.І. Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень: Досвід соціологічних спостережень // Національна культура в сучасній Україні. 36. наук. — К., 1995. — С. 322—335.

шого суспільства характеризувався тим, що соціальна і культурна ситуація породжувала нову соціокультурну реальність, яка характеризувалася новими відносинами не тільки у виробництві, а й у галузі культури, зміною системи її цінностей, умов функціонування та розвитку, відродженням національної культури, кризою у роботі багатьох закладів культури і дозвілля<sup>54</sup>. Наведені в аналізованій статті результати соціологічних досліджень, конкретні дані та висновки дозволяли авторам оцінювати основні напрямки культуротворчих процесів, результат змін у соціальній сфері та сфері культури, які відбулися на середину 1990-х рр. Це, перш за все, дегуманізація та вестернізація культури, зміна форм дозвілля на пасивні та стійка тенденція до їх деградації, матеріально-фінансова диференційованість населення, що призводила до недоступності окремих галузей культури тим чи іншим групам людей. З точки зору Є.І. Суїменко та О.М. Семашко, модернізація галузі культурного дозвілля не може стояти осторонь подолання глибокої всебічної кризи, що охопила українське суспільство. Від того, в якому напрямі і якими темпами відбуватиметься процес подолання кризи, залежатиме і доля модернізації діяльності, що стосується культури і дозвілля<sup>55</sup>.

Безумовно, узагальнюючу складову має колективна праця «Культура в законі», присвячена докладному аналізу правової бази української культури<sup>56</sup>. Наявність критичного погляду на ситуацію демонструють вже перші параграфи роботи, де йдеться про критерії аналізу «конкретного масиву законодавчих актів та підзаконних документів, які в сучасній Україні регулюють (*чи — нібито регулюють — Г.С.*) діяльність культурної сфери...»<sup>57</sup>. Автори стверджують, що на момент написання роботи (1998 р.) основним правовим документом, який окреслював напрямки та засади культурної політики, лишалися «*Основи законодавства про культуру*», ухвалені Верховною

<sup>54</sup> Там же. — С. 323.

<sup>55</sup> Там же. — С. 325.

<sup>56</sup> *Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні*. — К., 1998. — 104 с.

<sup>57</sup> Там же. — С. 5.

Радою у 1992 р. Цей документ з їх точки зору є внутрішньо суперечливим. Так, з одного боку, проголошені ним принципи культурної політики держави та пріоритети у розвитку культури відповідають стандартам демократичного суспільства. Але, з іншого боку, зміст розділу IV «Фінансування і технічне забезпечення культури» свідчить про те, що реально «Основи» зорієнтовані на бюджетне утримання сфери культури і мистецтва. Але гарантувати на утримання культури не менш ніж 8% від національного доходу було у всякому разі необачливо. Таких показників не змогла досягти жодна економічно благополучна держава. Тим більше недосяжними вони виявилися для кризової економіки України<sup>58</sup>.

Можна погодитись і з тим, що на середину 1990-х Верховна Рада практично ігнорувала у своїй діяльності культурну сферу. Певні спроби визначитися з концептуальними принципами державної культурної політики робила виконавча влада. Так, у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів № 236 від 22 лютого 1996 р. Міністерство культури розробило низку постанов, пізніше затверджених урядом. Як вважають дослідники, найважливішою з них була Постанова № 675 від 28 червня 1997 року «Про концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури», якою деталізовано концепцію державної політики в сфері культури і мистецтв. Цей документ, на думку дослідників, загалом відповідав світовим стандартам. Втім, принципи культурної політики, що знайшли відображення у цьому акті, майже не відбилися у подальшому процесі законотворення<sup>59</sup>. Тобто у деяких випадках ця діяльність влади у сфері культури дещо нагадує іспанську процесію, де на один крок уперед робиться два кроки назад.

В дослідженні «філософії» системних реформ в Україні І.П. Бідзюра є підрозділ, присвячений вивченню здобутків і проблем культурної політики<sup>60</sup>. Сама назва цієї праці свідчить

<sup>58</sup> Там же. — С. 7—8.

<sup>59</sup> Там же. — С. 8—9.

<sup>60</sup> Бідзюра І.П. *Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть*. — К., 2004. — С. 117—125.

про те, що автор обстоює думку про наявність системного та планового реформаторського підходу держави до модернізації усіх галузей суспільного життя. Але таке твердження не відповідає ні дійсності, ні поглядам більшості дослідників цієї проблеми. Навіть там, де мова йде про культуру, автор обмежується переліком культуротворчих декларацій з «Основ законодавства про культуру», галузевих законів, прийнятих Верховною Радою у 1995—1997 рр. («Про музеї та музейну справу», 1995, «Про бібліотеки та бібліотечну справу», 1997, «Про кінематографію», 1998 тощо). З його точки зору, «зміст основних законодавчих актів України щодо визначення соціальної ролі культури, її місця в суспільному житті, культурного розвитку людини в цілому відповідає європейським стандартам, розкриває концепцію державної культурної політики, відповідно до якої культура виступає засобом інтеграції українського суспільства»<sup>61</sup>. Відзначається також і патерналістська тенденція даних документів, недооцінка демократичних ініціатив в галузі культури, відсутність адекватних соціальних технологій. Втім, аналіз статистичних даних стану різних галузей культури свідчить про скорочення діючої інфраструктури, зменшення послуг або їх попиту, падіння глядацької активності населення, інші негаразди. Все це змушує І.П. Бідзюру зробити висновок про те, що соціально-економічні та політичні зміни суттєво вплинули на кількість закладів культури та якість їхньої діяльності. Автор констатував, що проголошені ідеї та гасла національного культурного відродження не отримали достатнього матеріально-технічного забезпечення. Більше того, сфера культури, науки, освіти загалом стала фінансуватися значно гірше, ніж у несприятливі для неї радянські часи<sup>62</sup>. Вихід з цього не найкращого стану, як вважає дослідник, у наявності (яку він декларує) чіткої і послідовної програми розвитку культурного життя, свідченням якої є, з його погляду, ряд указів Президента<sup>63</sup>. На жаль, не всі ініціативи Президента можна оцінювати повністю позитивно.

<sup>61</sup> Там же. — С. 118.

<sup>62</sup> Там же. — С. 121.

<sup>63</sup> Там же. — С. 123.

І.В. Довжук, вивчаючи «перші кроки» культурного життя в незалежній Україні, вважає найбільшим його здобутком у 1990-ті рр. ліквідування будь-яких перепон на шляху розвитку національної культури. Він вважає, що культурний процес цього часу характеризується трьома основними чинниками. По-перше, з його точки зору, в умовах економічної кризи відбувся процес якісно нового культуротворення. По-друге, важливу роль у культурному розвитку відіграло активне повернення забутих або заборонених культурних цінностей. Невід'ємною частиною культурного фону стає культура діаспори. Поступово відроджується духовно-церковна культура. По-третє, наполягає дослідник, відбувся процес утвердження національних пріоритетів, що вимагає національної ідентифікації, розширення функціонування державної мови, українізації всіх сфер суспільного життя, насамперед культурно-ідеологічної<sup>64</sup>.

Далеко не всі науковці поділяють оптимізм І.В. Довжука, скоріш навпаки, але подібні тенденції бачення культуротворчих процесів першого десятиліття незалежності України, кризь рожеві окуляри, демонстрували державні діячі та представники чиновницької верхівки. Наприклад, Президент Л.Д. Кучма у виданій із достатнім галасом книжці «Україна — не Росія» визнавав, нібито, перше місце культури та духовності серед інших завдань держави: «...У государства, естественно, много задач первостепенной важности, но гарантия духовной и материальной культуры нации, присущего ей образа жизни и образа мыслей, гарантия души народа — задача, как говорится, первая среди равных»<sup>65</sup>. Втім, у обсязі дорого виданого та добре ілюстрованого 560-тисторінкового фоліанту проблемам культури присвячено у найкращому разі до десяти сторінок, що говорить само за себе і вказує на дійсне місце цієї проблеми в системі пріоритетів другого Президента України.

Характерний приклад чиновницького бачення проблеми розвитку української культури у перше десятиліття незалеж-

<sup>64</sup> Довжук І.В. Нариси історії культури України: до кінця ХХ ст. — Лу- ганськ, 2007. — С. 404.

<sup>65</sup> Кучма Л.Д. Украина — не Россия. — М., 2004. — С. 303.

ності подає промова першого секретаря Посольства України в Словацькій республіці П. Петрище на конференції, присвяченій 50-річчю Європейського конгресу українців. Там було сказано, що «українська культура стала основою національного духовного поступу. Забезпечено вільний розвиток усіх національно-культурних і релігійних об'єднань, українська мова утверджується як державна з одночасним створенням умов для вільного розвитку інших мов»<sup>66</sup>.

Державницьке «позитивне» бачення зрушень у культурній сфері демонстрував і один з міністрів культури досліджуваного періоду Д. Остапенко. Він вважав, що державою було зроблено ряд важливих кроків у справі реформування системи організації культурного життя, визначено пріоритети державної політики в галузі, зроблено максимально можливе для збереження й підтримки центрів духовного життя, розроблено Концептуальні напрями розвитку української культури. Міністр високо оцінював названу концепцію, в якій дійсно було визнано, що культура українського суспільства — важливий чинник системи національної безпеки. Д. Остапенко наголошував, що протягом останніх років були зроблені важливі кроки в справі формування нової структури культурної сфери, подолання залишків тоталітаризму, розвитку демократичних засад, пріоритетності загальнолюдських цінностей<sup>67</sup> [87, С. 4—5].

Категоричну незгоду із подібними надто оптимістичними оцінками результатів розвитку української культури за часів незалежності висловив професор Гарвардського університету Григорій Грабович. Він визначив низку суттєвих проблем, що супроводжували існування сучасної української культури та потребували негайного вирішення. Так, і це основне з його точки зору, окрім фасадної незалежності з її органами влади, зовнішньою політикою та іншими атрибутами, паралельно існувала «прихована реальність, яка полягає у тому, що

<sup>66</sup> Петрище П. Україна як самостійна європейська держава // Десять років демократії (1989—2000). Здобутки і втрати: 50 років Європейського конгресу українців. — Ужгород, 2002. — С. 25.

<sup>67</sup> Остапенко Д. Культурна політика: аспекти розвитку // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 4—5.

сьогоднішня Україна — продовження України радянської<sup>68</sup>. В усіх відношеннях, що мають хоч якесь реальне значення — особливо у відношенні інституцій, кадрів, цінностей, стилю культури і тому подібне, насправді у всьому, що сутнісне стосується влади й авторитету — радянський період і його практика залишаються в основі своїй незмінними. Громадянське суспільство — все ще більше мрія, ніж реальність»<sup>69</sup>.

Якщо оцінювати ситуацію у галузі «високої культури», то тут, при тому що за роки незалежності добилися значних досягнень серед індивідуальних мистецьких чи інтелектуальних творів, суцільно не реформованою є інституційна база. Культура завжди вимагає інституційної підтримки, особливо в такій країні, як сучасна Україна, де держава фактично утримує монополію на владу і ресурси. Але на таку допомогу сьогодні розраховувати не доводиться. Офіційна політика — це політика невтручання<sup>70</sup> чи буцімто ринкової економіки у її вкрай примітивному й експлуаторському різновиді. Таким чином, підсумовує Г. Грабович, Україна не має культурної політики<sup>71</sup>, навіть не має

<sup>68</sup> З останньою думкою повністю згодні і луганські дослідники Е.В. Віленська, Е.О. Дідоренко та Б.Г. Розовський: Виленская Э.В. Постсоветское реформирование: Западные образцы и украинские реалии. — Луганск, 1998. — С. 11.

<sup>69</sup> Українське суспільство на шляху перетворень: Західна інтерпретація. — К., 2004. — С. 268.

<sup>70</sup> Л.М. Кононенко — прогресивний представник чиновництва в сфері управління культурою, має подібне бачення проблеми: «...стратегія мінімального втручання держави в культурні процеси в сучасних умовах загрожує серйозними втратами для української культури і навіть «цивілізоване» підключення до світових культурницьких структур не знімає загрози культурної колонізації України»: Кононенко Л.М. Проблеми сучасного розвитку української культури: національні і космополітичні аспекти // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2000. — № 2. — С. 62.

<sup>71</sup> Л.М. Кононенко також вважає, що українська держава, забезпечуючи збереження національної самобутності та розвиток національної культури, повинна надати можливості власній культурі для розвитку. Сьогодні особливого значення набувають питання формування чіткої державної політики в цій галузі, що мусить адекватно відбивати зовнішньополітичні інтереси держави, процес реформування сфери культури та відродження національного менталітету: Указ соч. — С. 65.

засобів підтримки високої культури через податкові заходи чи правове визнання благодійної діяльності<sup>72</sup>. Невирішеним він вважав мовне питання, вказуючи на переважну російськомовність великих міст та регіонів Півдня, Сходу України та Криму. Гострим та невирішеним вважав проблему освіти, маючи на увазі утвердження нового «українського» навчального плану без комуністичних і російськоцентричних догм<sup>73</sup>.

Таким чином, освічений представник діаспори, науковець із досвідом аналітичної роботи та викладання явно незадоволений перебігом подій та ситуацією, що склалася. Він висловлює, і це не тільки його індивідуальна думка, а й прояв певної тенденції, розчарування тим напрямком розвитку, який обрала незалежна Україна. Цей напрямок не збігається з омріяними очікуваннями національно свідомої української спільноти за кордоном, звиклої до сталого життя економічно розвинутих країн та західних демократій.

Втім, маючи всі підстави для такого розчарування, як і мешканці самої України, Г. Грабович дещо абсолютизує реальні можливості реформ та змін у тих соціально-економічних умовах, в яких опинилась країна після розпаду СРСР. Певні зміни в галузі культури не відбувалися не тільки тому, що їх ніхто не ініціював, але й тому, що вони були неможливі в період піку кризи, тотального падіння виробництва в усіх сферах, дефіцитного бюджету, різкого зниження рівня життя більшості людей тощо. Поступові, повільні та непослідовні зміни почали відбуватися тільки з другої половини 1990-х, коли паралельно із деяким зменшенням кризових явищ в економіці розроблялось нове більш сучасне законодавство в галузі культури (галузеві закони), коли зарплатня працівника культурного закладу стала відповідати хоча б прожитковому мінімуму.

Від категоричних оцінок позиції держави в галузі культури застерігав і відомий літературний критик, а деякий час і міністр культури України І. Дзюба. Він писав про те, що, як відомо, і досі (на кінець 1990-х рр.) цілісної концепції національної

<sup>72</sup> Українське суспільство на шляху перетворень. — К., 2004. — С. 269.

<sup>73</sup> Там же. — С. 270—271.

культури і національної культурної політики не існувало (як не існує її й зараз). На це було багато нарікань, дехто з громадських діячів — національно свідомих інтелігентів розумів це як чийсь недогляд (як наприклад, той же Г. Грабович). Та справа набагато складніша, бо концепція — це не просто декларація. Концепція — це глибока наукова праця, яка має спиратися на всебічне дослідження ситуації, починаючи від статистичних аспектів і закінчуючи теоретичними. Тож фактично це потребує не просто великої наукової роботи, а об'єднання зусиль багатьох фахівців і, звичайно, певного часу<sup>74</sup>.

У свою чергу, український дослідник В.Г. Чернець, вивчаючи динаміку культуротворчих процесів в Україні у перше десятиріччя незалежності, дійшов висновку, що тут є ряд суперечливих проблем, які знайшли неправильну орієнтацію серед частини фахівців саме в період обґрунтування ідеології незалежної України. З його точки зору, ототожнення духовності і релігії є помилковим, ці поняття не збігаються, перше — значно ширше, і релігія є лише часткою у складній структурі духовності. Проблема співвідношення духовності і релігії вимагає постійної теоретичної уваги і корегування ще й тому, що в сучасній українській теорії спостерігається помилкове ототожнення релігії і моралі<sup>75</sup>.

Деякі деформації спостерігалися і у напрямку вивчення історії української культури. Тут, як підкреслює автор, найбільші теоретичні зусилля у 1990-ті рр. науковці витратили на дослідження проблем історії культури та заповнення «білих плям» в українській культурі першої половини ХХ ст. Проте ця робота мала стихійний характер, не підкріплювалася теоретико-методологічними засадами, внаслідок чого панувала описовість, перевага фактологічного підходу, часова розірваність матеріалу, випадковість відбору певних персоналій. Звичною стала дещо наївна установка, що «всі і все, що колись було призабуто або заборонене, обов'язкове видатне і неповторне»,

<sup>74</sup> Дзюба І. До концепції розвитку української культури // І. Дзюба. Між культурою і політикою: Зб. праць. — К., 1998. — С. 28.

<sup>75</sup> Чернець В.Г. Україна: динаміка культуротворчих процесів. — К., 2002. — С. 73—75.

останнє призводило до втрати критеріїв оціненості і наукової об'єктивності<sup>76</sup>.

Згідно із обраним порядком аналізу наукової літератури, далі розглядатимуться роботи, присвячені вивченню конкретних проблем розвитку української культури або окремим її галузям. Слід зазначити, що, за поодинокими винятками, у більшості ці роботи мають негативну тенденцію, подають похмуру картину руйнації культурних закладів і цілих напрямків культури, описують злиденне становище працівників культури, культурне зубожіння населення країни. Серед проблем, порушених і у працях узагальнюючого характеру, однією з найболісніших та традиційно невіршених є мовне питання, проблема полікультурності країни, широкого розповсюдження російської мови, впливу російської культури<sup>77</sup>. Концентроване визначення цих проблем з боку кола національно свідомої української інтелігенції дав М.Ф. Юрій, який писав: «трагедійність ситуації, котра склалася в країні, поглиблюється невмінням, а якщо відверто — то небажанням влади хоч на йоту щось змінити на краще. В економіці — повний провал, виробництво вже майже не дихає, мовна проблема поглиблюється, повзуча русифікація набирає обертів, книговидавництва українською мовою практично зліквідоване...»<sup>78</sup>. Становище настільки критичне, що насправді була потреба вести мову про стратегію відродження української культури і мови як про одне з найважливіших завдань державної політики<sup>79</sup>. Вітчизняна, тим більше україномовна маскультурна продукція, у перше десятиліття незалежності далеко не домінувала на нашому ринку. Українські книжки складали лише кілька відсотків книжкового ринку, українські пісні на FM-каналах — від 10—15%, а вітчизняні

<sup>76</sup> Там же. — С. 88.

<sup>77</sup> Дзюба І. Ідеологічні децибелі «діалогу культур» // Сучасність. — 1998. — № 11. — С. 85—86.

<sup>78</sup> Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України. — К., 2004. — С. 426.

<sup>79</sup> Жулинський М. Заявити про себе культурою: Тези трибунні, поза-трибунні, а також роздуми і сповіді за парадною завісою. — К., 2001. — С. 8—15; Кононенко Л.М. Проблеми сучасного розвитку української культури: національні і космополітичні аспекти // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2000. — № 2. — С. 65.

кінострічки — 2—3% кінопрокату й не набагато більше на екранах ТБ. Загалом на українському аудіо-відеоринку домінувала західна, передусім американська продукція; на книжковому — російська, на газетному — російськомовна<sup>80</sup>. Про занепад української мови в незалежній Україні, русифікацію засобів масової інформації, книговидання тощо не втомлювалися писати представники української «Просвіти», такі, як, наприклад В. Бурмака (Харків)<sup>81</sup>, або А.О. Паламар (Тернопіль)<sup>82</sup>. Вони вважали, що запроваджені державою засоби українізації явно недостатні, неефективні та формальні, це різновид «потьомкінських сіл», а насправді мова занепадає, не має дійсного державного статусу, не виконує консолідуючої для нації функції.

Втім, мовна політика мала залежати і від національного складу населення України, в якому, за різними даними, налічується біля 25% росіян<sup>83</sup> та близько 12% представників інших національностей<sup>84</sup>. За даними всеукраїнського соціологічного дослідження, проведеного у грудні 2002 р. Фондом «Демократичні ініціативи», 52,3% респондентів спілкувалися вдома переважно українською мовою, а російською — 46,7%<sup>85</sup>.

Важливість врахування регіональних аспектів і особливостей в процесі формування та реалізації культурної політики в Україні пояснювалась також наявністю ряду регіональних

---

<sup>80</sup> Гриценко О. Українська популярна культура як об'єкт дослідження // Сучасність. — 1997. — № 10. — С. 143.

<sup>81</sup> Бурмака В. На зламі часу: ідейна боротьба з проблем утвердження української культури й державності (90-ті роки ХХ століття). Збірка полемічних статей. — Х.: Майдан, 1998. — 74 с.

<sup>82</sup> Паламар А.О. Деградація. Роздуми над долею. — К., 2004. — 400 с.

<sup>83</sup> Перепис 1989 р. нараховує 72,6% українців, 21,9% росіян та біля 5% інших національностей (євреї, білоруси, поляки, болгары, гагаузи, караїми, кримчаки тощо): Хлесткова Л.В. Поліетнічність національної культури України // Українська культура: проблеми і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої Року культури в країні. 28 жовтня 2003 р. — Х., 2004. — С. 48.

<sup>84</sup> Стратегія розвитку України: теорія і практика. — К., 2002. — С. 235.

<sup>85</sup> Грабовський С. Чи потрібен національній культурі державний патерналізм? // Сучасність. — 2003. — № 6. — С. 68.

проблем, обумовлених існуванням українського народу протягом століть у складі імперій та різною історичною долею регіонів. Найвищий рівень національної самосвідомості українців та найбільша частина україномовного населення характерна для західних областей України. Досить високі ці показники в центральних та північних областях, значно нижчі — в південних і східних, а найнижчі в Донбасі<sup>86</sup> і особливо в Криму<sup>87</sup>. Представник Міністерства культури і мистецтв Л.М. Кононенко з цього приводу писав, що у нашому суспільстві існують різні форми культури, необов'язково пов'язані з українською. Більш того, реальний стан справ такий, що ні українська мова, ні культура не є домінуючими у житті країни; культура міст, великих цивілізаційних центрів країни є переважно російською<sup>88</sup>.

Цей стан культури багатьма дослідниками визначався як постколоніальний. Тому подолання колоніальності постало важливим завданням, потребувало кардинальної переоцінки сталих уявлень. Зокрема, установлення нових відносин із Росією може стати тією «лабораторією», котра дозволить Україні зрозуміти для себе нові, вже державні принципи культурного співробітництва, без зайвих емоцій, комплексу меншовартості, або, навпаки, перебільшень свого культурно-історичного значення<sup>89</sup>.

Нечисленні виступи з цього приводу представників російської меншини у науковій літературі, таким чином, теж заслуговують на увагу. Серед таких у якості показових можна навести роботи відомого політичного та громадського діяча

---

<sup>86</sup> Білан Н. Тут порожняки не женуть: культура донецького регіону як стабілізуючий соціально-психологічний фактор // Українська культура. — 2000. — № 3. — С. 16—17.

<sup>87</sup> Солодовник В. Регіональні аспекти культурної політики та перспективи формування і розвитку культурних центрів в Україні // Посвіт. — 1996. — № 2 (23). — С. 2.

<sup>88</sup> Кононенко Л.М. Проблеми сучасного розвитку української культури: національні і космополітичні аспекти // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2000. — № 2. — С. 62.

<sup>89</sup> Склярєнко Г. Контакт или разлом? Вдоль культурных границ // Родина. — 1999. — № 8. — С. 13.

В.Б. Гріньова<sup>90</sup> та його співавтор О.С. Гугеля. Вони звинувачують державу та представників верховної влади у протилежних тенденціях, зайвому та провокаційному націоналізмі тощо. Наприклад, аналізуючи зміст Конституції 1996 р., названі автори наполягають на тому, що стаття 10 надає статус державної мови виключно українській, що в умовах історично сформованої двомовності та великого поширення російської мови має демонстративно провокаційний характер. Штучно створена атмосфера протистояння навколо надуманої для України мовної проблеми на сьогодні є одним з найганебніших проявів навмисно націоналістичного курсу у державній політиці, вважають дослідники. Оскільки численні громадяни України у повсякденному житті віддавали перевагу російській мові, то її начебто дискримінація на державному рівні й спроба нав'язати усім громадянам казенно-бюрократичні стандарти у вживанні мови щодо спілкування з державою характеризували державу як антидемократичну, несумісну з пріоритетами прав громадян, що декларує Конституція<sup>91</sup>.

Таке ставлення до мовного питання представників різних кіл інтелігенції свідчить про болісність, складність та справжню невирішеність цієї проблеми. Представники обох дискутуючих сторін залишалися невдоволеними, звинувачували одне одного та державу у відсутності демократизму, провокаціях, гегемонії. Така позиція не може бути плідною і потребує примирення. Вірогідно, шляхом до такого примирення може бути, з одного боку, повага до української мови з боку російськомовного населення та представників його інтересів — політиків, громадських діячів, науковців, з іншого, — втілення та запровадження на практиці ідеї про полікультурність України, відсутність моноетнічності держави з усіма наслідками такої точки зору.

Попри усі протиріччя, мабуть, необхідно погодитись із Л.В. Хлестковою, яка цілком слушно наполягала на тому, що

---

<sup>90</sup> Гринев В.Б. Итоги и уроки десятилетия независимости Украины. — К., 2001. — 36 с.

<sup>91</sup> Гринев В.Б. Потерянное десятилетие — контуры новейшей политической и экономической истории Украины. — К., 2001. — С. 111—112.

серед пріоритетів сучасної національно-культурної політики нашої країни має бути і збереження та відродження української національної культури та піклування про вільний розвиток духовно-культурного життя інших національностей<sup>92</sup>, що проживають в Україні. Так склалося історично, що поліетнічність національної культури України — це невід’ємна риса нашого суспільства і, таким чином, тільки високий рівень освіченості, культурного розвитку представників різних національностей забезпечує у великій українській родині мир і глибоке взаєморозуміння у міжнаціональних стосунках<sup>93</sup>.

Масова культура теж не була обділена увагою аналітиків та науковців. Вже загальновизнаним стало твердження, що на наших теренах масова культура упевнено заповнює духовний вакуум, що утворився після розпаду Радянського Союзу<sup>94</sup>. Плідною є думка, що лише створення власної масової культури високого рівня дасть змогу втілити національні інтереси та світоглядні орієнтації. А наявність технічної можливості їх пропаганди прискорить наше «входження до світової цивілізації»<sup>95</sup>. Але у перше десятиліття незалежності до цього було ще далеко. Панували зовсім інші тенденції, які викликали жах у представників творчої інтелігенції, освітян, науковців<sup>96</sup>. І.В. Довжук відзначав, що на українську культуру насулася чергова небезпека — всеохоплююча комерціалізація, низькопробна поп-культура. Комерційні телевізійні та радіо-канали, приватні видавництва продукували «зразки» цієї культури, і реальний контроль з боку громадськості і держави

<sup>92</sup> Так і М.В. Горчаренко вказує, що для свого успішного розвитку культура повинна бути відкрита як зовні для взаємообміну з іншими культурами, так і з середини для творчого змагання ідей та поглядів: Гончаренко М.В. Українська культура серед інших культур світу // Слово і час. — 1991. — № 5. — С. 82.

<sup>93</sup> Хлесткова Л.В. Поліетнічність національної культури України // Українська культура: проблеми і перспективи. — Х., 2004. — С. 56.

<sup>94</sup> Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. — К., 2000. — С. 207.

<sup>95</sup> Там же. — С. 208.

<sup>96</sup> Паламар А.О. Деградація. Роздуми над недолею. — К., 2004. — С. 344; Тарапов И.Е. Наше общество и власть: вопросы управления. — Х., 1997. — С. 84.

за їхньою діяльністю був відсутній<sup>97</sup>. Начальник управління регіональної культурної політики Міністерства культури і мистецтв України Л.М. Кононенко також констатував, що усе більшого поширення в українському суспільстві та національному культурному й інформаційному просторі набувають форми англомовної культури переважно американського зразка. Пропагувалася ідеологія «загальнолюдської» культури, або загальної, єдиної, однакової культури для всього світу. Авторка аналітичного матеріалу згодна із тим, що в усіх культурах було і є щось загальне, але в сучасних умовах ця ідея обслуговує суто уніфікаційні тенденції, що виявляються у прагненні до поширення на все людство культури одного типу. При цьому останньою є культура західного, американського зразка, її найновітніша модель, швидше не культура, а технологія культури<sup>98</sup>. Розширення культурних зв'язків нашої держави з зарубіжними країнами неможливе, зокрема, за відсутності коштів на розвиток української культури в умовах продовження процесу її руйнації і деградації. Все це на тлі економічних негараздів призвело до масової культурної люмпенізації низки соціальних верств населення з яскраво вираженим відхиленням від традиційних культурних цінностей. В таких умовах розвинута західна індустрія розваг перетворила пересічного громадянина України на пасивного споживача масової західної культури, а це шлях до подальшої маргіналізації українського суспільства<sup>99</sup>.

Проблема розповсюдження низькопробної масової культури напряму пов'язана із питанням дозвілля. Переважна більшість українського суспільства має щоденний «культурний раціон», що складається передусім з популярної мас-культурної продукції, причому значною мірою — неукраїнською за

<sup>97</sup> Довжук І.В. Нариси історії культури України: до кінця ХХ ст. — Луганськ, 2007. — С. 420.

<sup>98</sup> Кононенко Л.М. Проблеми сучасного розвитку української культури: національні і космополітичні аспекти // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2000. — № 2. — С. 64.

<sup>99</sup> Іжевська Г. Діалог культур чи монолог західної культури? До питання розвитку міжнародних культурних зв'язків України // Політика і час. — 1998. — № 1. — С. 28—31.

культурною традицією, навіть за місцем продукування<sup>100</sup>. Найбільш незахищеною у цьому відношенні є молодь, як вказує на це О.В. Ігнатієва. Тут спостерігалось чимало суперечливих проблем. Наприклад, заклади культури, які мають пропагувати високі культурні, моральні та духовні цінності, в умовах обмеженого фінансування вимушені здійснювати заходи, що відповідають невибагливим вимогам споживачів<sup>101</sup>. Отже, ринкові відносини у сфері культури обернулися великими негативними наслідками для молоді. До неймовірних розмірів зменшилась кількість джерел, за допомогою яких забезпечується передача культурних цінностей молодим людям. Різко скоротилася сфера професійної та аматорської творчості, зокрема, тисячі гуртків художньої самодіяльності, прикладного мистецтва, а разом з цим — і кількість самих духовних цінностей. Зменшення кількості закладів, їх номенклатури, недостатня регіональна мережа призвели до зменшення кількості молодих людей, залучених до виховання засобами мистецтва. Якщо враховувати ще й фактор недостатнього фінансування позашкільних закладів державою, і відповідно, перехід гуртків на платну основу коштом батьків, то багатьом представникам молодого покоління такі заклади стали недоступні<sup>102</sup>.

Великого удару по інфраструктурі культури завдала господарча криза, що загострилася ще в 1989—1990 рр., та гіперінфляція: за три перші роки незалежності ціни виросли в 1200 разів, практично припинилося будівництво в культурній інфраструктурі<sup>103</sup>. Пересічна ставка працівника культури у досліджуваній період в цілому була значно нижчою прожиткового мінімуму,

---

<sup>100</sup> Гриценко О. Українська популярна культура як об'єкт дослідження // Сучасність. — 1997. — № 10. — С. 140; Солодовник В. Естрада і ринок // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 8.

<sup>101</sup> Ігнатієва О.В. Тенденції розвитку культурно-мистецьких цінностей молоді // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Зб. наук. праць. Наук. записки Рівненського держ. гуманітар. ун-ту. — Вип. 6. — Рівне, 2001. — С. 127.

<sup>102</sup> Там же. — С. 129.

<sup>103</sup> Гриценко О. Культурна політика України: короткий історичний огляд // Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми. Зб. наук. пр. — К., 1995. — С. 26.

чимало митців опинилися за межею бідності<sup>104</sup>. У зв'язку із цим спостерігався від'їзд фахівців за кордон. Україну покидали представники науки, творчі виконавці, освітяни, перспективні фахівці віком до 40 років. Ця тенденція набувала катастрофічних масштабів<sup>105</sup>.

Чималі проблеми накопичувались і у справі охорони нерухомого культурного надбання. Л.С. Підлісна вважала, що самостійне історичне буття українського народу мало бути забезпечене актуальним культурним потенціалом, створенням нового культурного ландшафту, інакше воно залишатиметься ущербним. Втім, авторка визначала, що вже у період незалежності з'явилась реальна загроза загубити ті духовні цінності, які протягом століть накопичували минулі покоління: руйнуються історико-культурні пам'ятки, розкрадаються світового значення скарби, гинуть народні промисли, руйнуються клуби та палаци культури, бідніють бібліотеки, розпадаються художні колективи<sup>106</sup>. Якщо конкретизувати проблеми саме в галузі охорони нерухомих пам'яток, то тут, з одного боку, дійсно вже у перші роки незалежності були ухвалені рішення про передачу пам'ятників архітектури (культових споруд) релігійним общинам, про створення історико-культурних заповідників, про видання Зводу пам'яток. У 1992 р. було затверджене Положення про державний реєстр національного культурного надбання. Але результат цих дій не відчутний. Одні з прийнятих рішень не були виконані (на 2001 р. ще не почав видаватися Звід, не було створено Державного реєстру пам'яток). Реалізація на практиці інших навіть створювала штучно нові проблеми, наприклад, передані релігійним організаціям культові споруди після ремонтно-реставраційних робіт втрачали свою автентич-

<sup>104</sup> Довжук І.В. Нариси історії культури України: до кінця ХХ ст. — Луганськ, 2007. — С. 420.

<sup>105</sup> Бойко М.П. Гуманістичний аспект формування національної культури України в умовах глобалізації (в контексті ідей Кирило-Мефодіївського товариства, Д. Донцова, М. Драгоманова) / М.П. Бойко. — Дніпродзержинськ: ДДГУ, 2008. — С. 151—152; Тарапов І.Е. Наше общество и власть: вопросы управления. — Х., 1997. — С. 5—6.

<sup>106</sup> Підлісна Л.С. Проблеми культурного розвитку незалежної України: Місце і роль пам'яток історії та культури // Грані. — 2000. — № 1. — С. 21.

ність. Великого лиха зазнала музейна справа, оскільки численні музеї були позбавлені своїх старих приміщень і переселені у нові, ще більш не пристосовані щодо їх функцій<sup>107</sup>. Втім, збереження культурно-історичного середовища в усіх його формах і проявах повинно бути справжнім державницьким завданням, яке має як внутрішнє, так і міжнародне значення. Проведення регіональних досліджень та прийняття регіональних програм відродження культурної спадщини має, на думку подільських дослідників С. Вовканича та С. Цапка, зрушити цю справу з місця та призвести до позитивних наслідків<sup>108</sup>.

Як вказують автори колективної монографії «Україна на перехідному етапі», сьогодні у непристосованих або аварійних приміщеннях працює багато навчальних закладів культури і мистецтв, не вистачає музичних інструментів, досконалої апаратури, підручників, не кажучи вже про комп'ютерну техніку<sup>109</sup>. Втім, підкреслює С.В. Колтунюк, саме збереження закладів культури і мистецтв набуває у сучасних умовах першочергової ваги<sup>110</sup>.

За даними В.Б. Врублевської, більшість з 500 державних музейних закладів розташована у старих непридатних будівлях, з їх фондів експонується лише 8% мистецьких і культурних цінностей, збільшилась кількість крадіжок з музеїв, приватних колекцій, храмів, заповідників, бібліотек. Тисячі культурних цінностей вилучають митні служби за спроб вивезти їх за межі нашої держави. Вже в 1991—1992 рр. було зафіксовано понад 300 спроб незаконного вивезення об'єктів культури з її території. Як показують факти, тенденція до зменшення контрабанди в наступні п'ять років не спостерігатиметься<sup>111</sup>.

<sup>107</sup> Там же. — С. 23.

<sup>108</sup> Вовканич С. Історико-культурна спадщина у системі державотворення // Розбудова держави. — 1997. — № 6. — С. 50, 53.

<sup>109</sup> Україна на перехідному етапі: політика, економіка, культура. — К., 1997. — С. 56.

<sup>110</sup> Колтунюк С.В. Актуальні проблеми закладів культури і мистецтв в сучасних умовах // Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку. Зб. наук. ст. — К., 1997. — С. 15.

<sup>111</sup> Врублевська В.Б. Культурна спадщина України: переміщення, втрачені, повернення // Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку. Зб. наук. ст. — К., 1997. — С. 9.

Майже катастрофічна ситуація склалася у вітчизняному кінематографі. Ще зовсім недавно в Україні щороку створювалось понад 50 повнометражних художніх і телевізійних та близько 500 короткометражних документальних, науково-популярних та анімаційних фільмів. У 1990-ті 99% екранного часу припадало на зарубіжну комерційну продукцію найнижчого гатунку<sup>112</sup>.

Підбиваючи підсумок даного огляду, можна погодитися з В. Кремінем та В. Бондаренко, які вважають, що в цілому культура України переживала не кращі часи<sup>113</sup>.

Таким чином, аналіз наукового надбання попередників дозволяє визначити основні, найсуттєвіші проблеми вивчення розвитку культурної сфери України у період з 1991 по 2001 рр., показати, які саме питання і якою мірою вже піддавалися науковому аналізу, які ще не були розглянуті фахівцями та потребують подальшого вивчення. По-перше, за ідейною тенденцією розглянуті роботи поділяються на дві нерівномірні групи. Перша походить від представників правлячої верхівки, обслуговує інтереси державницьких структур та, переважно, ідеалізує ситуацію в сфері культури, замовчує недоліки, перебільшує досягнення, дивиться на реальність крізь «рожеві окуляри». Якщо в працях представників цього напрямку і є критика, то вона губиться у незчисленному перелікові пунктів, параграфів, маніловських «вирішень» існуючих проблем, які створюють ілюзію діяльності та дієвості тих чи інших рішень, програм, постанов тощо.

Інша, переважаюча група праць, має загострено критичне спрямування, аналізує проблеми та питання, які дійсно виникли у сфері культури в нових соціально-економічних умовах і призвели до важких та навіть катастрофічних наслідків. Найчастіше увага звертається на мовну проблему, проблему вестернізації та комерціалізації культури, її русифікації. Більшість авторів, представників відповідних галузей культури, розповідає про жахливий стан своєї галузі, нестачу коштів,

<sup>112</sup> Україна на перехідному етапі: політика, економіка, культура. — К., 1997. — С. 56.

<sup>113</sup> Там же.

бідують працівників культури. На підтвердження цього представники соціології, політології, культурології надають об'єктивні дані стану речей в окремих галузях та спроби аналізу причин такого стану речей. Більшість вказує як на вагомі чинники на: 1) економічну кризу; 2) відсутність свідомої та послідовної державної політики в культурній галузі; 3) конкуренцію з боку культурної інфраструктури економічно потужних держав; 4) уніфікацію культури, її примітивізацію та люмпенізацію.

Втім, як впливає з попереднього історіографічного аналізу, актуальним залишається завдання саме історичного комплексного аналізу умов існування культури у перше десятиліття незалежності України, вивчення, на підставі різноманітних джерел, соціальних, економічних, політичних чинників її розвитку, закономірностей і конкретних проявів діяльності держави, їх структуризація та класифікація. Це має призвести до формування більш об'єктивного, повного та системного погляду на стан речей у сфері культури, її реформування та його наслідки у досліджуваній період 1991—2001 рр.

## **1.2. Зміст та критерії сучасної державної політики, у пошуках нових методологічних підходів**

В сучасних умовах розвитку історичної науки визначення методології дослідження ускладнене паралельним існуванням численних методологій, різноманітних філософсько-гносеологічних систем, кожна з яких має право на існування та конкурує з іншими за прерогативу визначати пріоритети дійсності, розвитку всесвіту, зокрема історичного розвитку людства. Втім, фахівці з різних галузей наук, математичних, природничих, суспільних тощо апробують ці метафізичні системи та засобом практичної перевірки відбирають ті методології, які у прикінцевому результаті їх використання не суперечать фактам дійсності, сукупному досвідові представників даної галузі знання. Таким чином наука позбавляється від спекулятивної

рефлексії та саморефлексії, понятійного перенавантаження, зайвого переускладнення категоріального апарату.

В історичній науці протягом останніх десятиліть, після визволення її з-під тягаря ідеології марксизму-ленінізму, відбувається процес стабілізації методологічних пошуків, поступової гармонізації методології з основним об'єктом дослідження — історією людства у різних її проявах. Ця гармонізація, на наш погляд, знаходиться у пріоритеті самої історичної дійсності над спекулятивними засобами її трактування. Такий пріоритет досяжний завдяки сукупному критичному мисленню цеху істориків і має бути метою й у кожному окремому випадку одноосібної наукової праці. В такому дослідженні на першому місці знаходяться факти історії, які реконструюються, пізнаються через джерельну базу та упорядковуються на підставі формально-типологічних засобів, причинно-наслідкових зв'язків, дедуктивних та індуктивних аналітичних дій.

Таким чином, в основі даного дослідження є методологія наукового позитивізму, яка наголошує, що дійсність, зокрема історична дійсність, може бути пізнана, вивчена, проаналізована і описана засобами даної науки, які не суперечать самій дійсності, встановленим у межах цієї дійсності взаємозв'язкам, причинно-наслідковим закономірностям та формальній логіці.

Але кожна історична епоха має свої відмінності й особливості, є такі особливості й в розвитку окремих держав та народів. Цей факт, зафіксований істориками, призвів до формування основ цивілізаційного підходу, коли визнається багатовекторний та багатолінійний (всупереч радянсько-марксистському однолінійному) перебіг історії. Таким чином, на тлі методології наукового позитивізму, вивчення загальнолюдських закономірностей і якостей історичного процесу, має використовуватись уточнення, розуміння того, що кожна епоха є унікальною, що в кожному епоху формуються певні особливості, певні умови розвитку людства. Щодо сучасності, а в даній монографії вивчаються проблеми сучасної історії України, то такими особливостями, такими загальносвітовими умовами розвитку етнічних спільнот, держав, союзів є су-

купність проявів глобалізації, загальносвітової концентрації виробничих сил людства, втім, і загальносвітової економічної, культурної, сукупно цивілізаційної конкуренції. Україна вступила до цієї жорсткої конкурентної боротьби молодою державою, яка вийшла з надр радянської імперії економічно слабкою, не ринковою, не демократичною, відірваною від еволюційного розвитку спільноти європейських та північно-американських держав, які і диктують темпи сучасного життя.

Основним викликом України як самостійної держави першого десятиліття незалежності, яке і вивчається, був виклик модернізації, реформування усіх ланок життя, зокрема і культури. Таким чином, основною методологічною проблемою даної роботи є визначення того, що є для України модернізація в умовах глобалізації, як вона мала проходити, чи відповідали ті дії влади, які досліджуються, критеріям модернізації країни, її негайним потребам. Ці явища нові, їх вивчення тільки-но розпочалося останні десятиліття, тому вони не мають однозначного визначення й тлумачення, потребують вивчення різноманітних підходів і концепцій.

Безумовно, щодо вирішення питання про сучасний стан української культури, її розвиток або занепад, необхідно долучати сучасні соціологічні, політологічні, економічні та інші дослідження, в яких розглядаються проблеми модернізації країни в цілому, наявність чи відсутність стратегії реформ, напрямки змін, що відбуваються, їх характер та наслідки. Тут у якості методологічної проблеми постає, у першу чергу, визначення модернізації як такої, що саме сучасні суспільствознавчі науки розуміють під цим процесом, яким змістом його наповнюють, що від неї очікують, у тому числі і в культурній сфері. Останнім часом (як наприкінці досліджуваного періоду, так і пізніше) з'явилось чимало аналітичних праць, підготовлених у більшості політологами та економістами, які претендують на своє бачення модернізаційних процесів в Україні, критикують сталу ситуацію, іноді зачіпають і проблеми сучасного культуротворення.

Згідно з теорією модернізації, відзначає В.П. Горбатенко, кожна країна як соціальна цілісність у міру свого історичного

розвитку проходить три стадії: історичну, сучасну і постсучасну. Кожна з названих стадій визначається пануючими в суспільстві соціальними цінностями. Для кожної держави як цілісної системи найнебезпечнішими є періоди переходу від однієї стадії до іншої, коли різні соціальні групи мають різну ціннісну орієнтацію, що зумовлює внутрішні конфлікти. В Україні ситуація ускладнюється одночасним існуванням усіх трьох названих ціннісних орієнтацій<sup>114</sup>.

У цілому ж під модернізацією в науці розуміють сукупність різного роду економічних, політичних, державно-правових, психологічних, культурологічних зрушень та перетворень конкретного суспільства у напрямі його осучаснення і постійного вдосконалення; наближення соціальних і політичних систем та їхніх фрагментів до максимально можливого рівня розвитку<sup>115</sup>. До цих (з історичного сенсу) зрушень відноситься, з одного боку, вивільнення науки, мистецтва, школи з-під контролю релігії (в Україні час від часу спостерігається зворотна тенденція, деякі політичні діячі шукають прогрес у суцільній релігізації населення) та, з іншого боку, ріст поділу праці й питомої ваги промисловості в загально-соціальному розвитку. Вважається, що подібні процеси розвиваються з найдавніших часів.

Прибічники політологічного тлумачення модернізації розглядають її як частину загального процесу модернізації, коли перетворення відбуваються в усіх основних компонентах соціальної системи (в економічній, правовій, політичній сферах, у соціальних відносинах, культурі, системі освіти та ін.), але вибір модернізаційного розвитку починається і здійснюється саме у сфері політики, з вияву політичної волі до змін<sup>116</sup>. Як показує світовий досвід, моделювання модернізації як реального процесу відбувається у двох основних вимірах: 1) спонтанно (стихийно) через поступове нагромадження передумов у певних царинах суспільного життя, вдале поєднання яких

<sup>114</sup> Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і Світ на зламі тисячоліть. — К., 1999. — С. 8.

<sup>115</sup> Там же. — С. 11.

<sup>116</sup> Там же. — С. 13.

у певний історичний час дає якісно новий поштовх; 2) свідомо (цілеспрямовано) завдяки вольовим зусиллям впливових суспільних груп або правлячих еліт<sup>117</sup>. Вочевидь, зважаючи на економічну кризу та її жахливі соціальні наслідки, перший напрямок, принаймні у досліджуваний період, був неможливий для України. Таким чином, єдиний шлях модернізації, можливий для України хоча б потенційно — тільки через свідомий вибір політичної еліти, через її політичну волю. Але і тут модернізація залежить від ступеня органічності її перебігу співвідносно з реально існуючими національними інститутами та ментально-психологічними орієнтаціями населення<sup>118</sup>.

У колективній монографії «Україна в сучасному геополітичному просторі» справедливо визначено, що в сучасній науці найглибше досліджують модернізацію у сферах економічній та політичній, культурна ж модернізація часто сприймається неоднозначно, або розглядається лише як вестернізація країни (з негативним або позитивним забарвленням, відповідно до ідеологічної позиції тих чи інших авторів). Водночас, частою помилкою є твердження про те, що метою модернізації є перехід до ринку. По-перше, навіть у розвинених капіталістичних країнах ринок вже давно контролюється державою та міжнародними економічними організаціями. Та насправді не існує ніякого «вільного» ринку, який в наших умовах перетворюється на «дикий». По-друге, ринок — це лише один з господарчих механізмів модернізації, основною метою якої має бути, на думку авторів дослідження, побудова соціальної держави<sup>119</sup>. Ця мета визначена і в Конституції України.

Для нашої країни модернізація це не якийсь локальний процес, модернізаційні зміни має відчувати все суспільство, змінюється і економічний й політичний устрій нашої держави. Але особливі історичні обставини переходу до реформ (саморозпад СРСР, руйнація соціалістичної системи) зумовили складний та неоднозначний характер модернізації в Україні.

<sup>117</sup> Там же. — С. 17.

<sup>118</sup> Там же.

<sup>119</sup> Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. — К., 2002, — С. 9.

Ця модернізація не відповідає поняттю «революція» або «контрреволюція» — вона стихійніша, масштабніша, суперечливіша, кардинальніша, ніж політичний переворот, здійснюваний з метою захоплення влади. Вона не відповідає поняттю «прогрес», особливо за найближчими соціальними наслідками («шокова терапія»), в ній немає явних «реформістських» або «революційних» сил та організацій<sup>120</sup>. Втім, не можна стверджувати, що модернізація в Україні не відбувається. Вона є, але частково у вигляді віртуальної реальності, коли політичні реформи підмінюються розмовами про них. У світі віртуальної модернізації ведуться дискусії про шляхи і засоби реформ, ухвалюються закони й укази, програми та скориговані програми, а реальність не змінюється, реформи у політичній сфері залишаються міфом, економіка занепадає, демократія й правова держава залишаються мрією<sup>121, 122</sup>. Остання теза, дуже влучно сформульоване твердження про віртуальний характер реформ, безумовно, відповідає ситуації у сфері культури і може бути використане щодо оцінки зусиль правлячої еліти 1991—2001 рр. щодо формулювання державної культурної політики, реформи управління культурою та розвитку національної культури незалежної України.

Зовнішньою особливістю модернізаційних процесів в Україні є той факт, що вони мають проходити в умовах глобалізації. Це явище накопичувало свої прояви у перебігу історичного процесу і стало фактом життя людства вже наприкінці XIX — на початку XX ст. Генезис глобалізації носить природний об'єктивний характер, а сама глобалізація розвитку є закономірністю<sup>123</sup>. Першими виявами цього всебічного (на рівні планети Земля) руху стали світові війни першої половини XX ст., формування світової валютної системи, економічної

<sup>120</sup> Там же. — С. 14.

<sup>121</sup> Там же. — С. 22.

<sup>122</sup> Подібну позицію висловлює і відомий у роки перебудови політичний діяч В.Б. Грінюв у брошурі, спеціально присвяченій вивченню підсумків десятиріччя незалежності України: Гринев В.Б. Итоги и уроки десятилетия независимости Украины. — К., 2001. — 36 с.

<sup>123</sup> Білорус О. Український шлях оновлення у XXI ст. // Київська старовина. — 2001. — № 6. — С. 21.

інтеграції, засобів комунікації тощо. Світ звужив свої межі, проблеми країн-лідерів перетворилися на загальносвітові та загрожують аутсайдерам довічним напівколоніальним станом.

По суті, глобалізація це створення глобального контролю над виробничими ресурсами усього людства, людськими та сировинними. Активізація процесів глобалізації і глобальних трансформацій за останні десятиліття призвела до того, що цей відносно новий світовий феномен перетворюється на головний чинник впливу на процеси розвитку<sup>124</sup>. В умовах посилення глобалізації розрив у рівнях розвитку багатих і бідних країн зростає<sup>125</sup>. Все це вимагає від держави розроблення та втілення у життя ефективної стратегії розвитку, єдиним критерієм якої має бути рівень міжнародної конкурентоспроможності країни і досягнутий нею рівень людського розвитку. Втім, слушно стверджує О. Білорус, поки Україна знаходиться на сотому місці у світі за рівнем розвитку, ні про яку високу глобальну конкурентоспроможність мова не йде. Він вважає, що головною перешкодою на шляху розвитку на перше десятиліття незалежності була повна невідповідність рівня і «калібру» теперішніх державних лідерів масштабам і рівням сучасних завдань, що стоять перед Україною<sup>126</sup>. Це й не дивно, бо так звана «партія влади», представники якої і забезпечували «реформування» країни у перше десятиліття її незалежності, та й пізніше, сформувалася на базі колишньої партійно-радянської номенклатури та середнього прошарку державно-бюрократичного механізму. Їй, як дослідили Ю. Полунєєв та Ю. Загоруйко, притаманні й відповідні риси: 1) обмежене бачення майбутнього і неспроможність керувати країною та її інститутами у нових умовах; 2) відсутність відповідного ринкового досвіду та ініціативно-фобія; 3) фінансова залежність від економічних кланів; 4) безконтрольність у діях<sup>127</sup>.

<sup>124</sup> Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України. — Броди, 2001. — С. 8.

<sup>125</sup> Там же. — С. 10.

<sup>126</sup> Там же. — С. 9.

<sup>127</sup> Полунєєв Ю. Культурний шок у посткомуністичних суспільствах у період ринкової трансформації: перспектива України // Сучасність. — 1994. — № 10. — С. 83.

Але, незважаючи на останнє, сьогодні перед нами історія ставить найбільш відповідальний виклик: або довести нашу цивілізаційну конкурентоспроможність у найближчі 30 років, або зійти зі сцени як держава, країна, нація<sup>128</sup>. Ідея виживання має бути визначальною і становитиме основу глобальних і національних стратегій розвитку у XXI ст.<sup>129</sup> В умовах глобалізації людство має альтернативу — або знищити само себе в системній безкінечній кризі і війнах, або обрати інший шлях, перейти від кількісного до якісного розвитку. Головним критерієм такого розвитку має бути не шалене споживання, а якість людського життя і його розвитку. Освіта, медицина, наука, культура, духовність мають стати найвищими цінностями<sup>130</sup>.

Якщо ж підбивати узагальнені підсумки розвитку країни у перше десятиліття її незалежності, то тут більшість авторів сходиться на одному — досягнення мінімальні, досить неоднозначні і отримані вони за дуже високу ціну. Окрім того, протягом цього десятиліття стара парадигма формування держави виявилася не тільки повністю вичерпаною з точки зору інноваційного змісту, але й такою, що завдає суспільству чималих збитків<sup>131</sup>. Проблеми, труднощі, втрати України поки ще більші за її досягнення. Вони накопичуються, постійно мутують, набувають різноманітних форм проявів. Україна охоплена масовими та масштабними процесами негативної синергії, коли постійно йде примноження негативних результатів суспільних змін<sup>132</sup>. Виродження країни проявляється, перш за все, в руйнації її економічного потенціалу. Україна з індустріально-аграрної держави перетворюється на аграрно-індустріальну, а потім на аграрну країну. Важливо й те, що спостерігається інтенсивний процес дегуманізації суспільства: зростання бідності, зниження рівня соціальної захищеності<sup>133</sup>.

<sup>128</sup> Білорус О. Український шлях оновлення у XXI ст. // Київська старовина. — 2001. — № 6. — С. 22.

<sup>129</sup> Там же. — С. 23.

<sup>130</sup> Там же. — С. 26.

<sup>131</sup> Сурмин Ю.П. Украина: итоги сложного десятилетия и проблема будущего // Грани. — 2001. — № 4. — С. 17.

<sup>132</sup> Там же. — С. 19.

<sup>133</sup> Там же. — С. 20.

Стан України у досліджуваний період Г. Щокін вважає, безумовно, кризовим. Концептуальність його твердження полягає не тільки в тому, що, з його точки зору, системна, всепроникна, глибинна криза охопила всі сфери соціального життя, а й у тому, що ця криза є лише частиною ширшого явища, що має глобальний характер. Наприклад, криза в мистецтві супроводжується руйнуванням чуттєвої форми живопису, скульптури, музики, літератури, драматургії та архітектури. Сьогоднішня криза виявляється в дезінтеграції, хаотичності, еkleктичності, примітивізації та ірраціоналізації різних видів мистецтв<sup>134</sup>. За визначенням Ю. Полунєєва та Ю. Загоруйко, культурний шок у посткомуністичних суспільствах є результатом колізії та взаємовпливу між трьома культуротворчими векторами: 1) новою системою цінностей, що «імпортується» із країн західної цивілізації разом із ринковими моделями економічних трансформацій, а також внаслідок набагато ширших торговельних та інвестиційних зв'язків між Сходом та Заходом; 2) старою «советською» системою цінностей, настанов та поведінкових стереотипів, які поки ще домінують у суспільній свідомості; 3) цінностями традиційної національної культури<sup>135</sup>. Тут необхідно пам'ятати, що культура має виступати як універсальний механізм адаптації суспільства до різновидних умов природного та соціального середовища, де головне завдання взаємодії всіх підсистем культури (духовної, політичної, виробничої) полягає в забезпеченні самовідновлення суспільства<sup>136</sup>.

<sup>134</sup> Щокін Г. Концепція соціального розвитку: висновки для України. — К., 2002. — С. 3, 5.

<sup>135</sup> Полунєєв Ю. Культурний шок у посткомуністичних суспільствах у період ринкової трансформації: перспектива України // Сучасність. — 1994. — № 10. — С. 80.

<sup>136</sup> Як йшлося в Декларації всесвітньої конференції ЮНЕСКО з культурного розвитку «Мондіакульт», «культурний вимір суспільного розвитку охоплює увесь комплекс психосоціальних факторів, які, разом з економічними, технологічними та науковими факторами, повинні використовуватись для поліпшення матеріальних та моральних умов життя людей, без радикальних змін в їхніх узвичаєних способах життя та мислення, водночас забезпечуючи практичний успіх планів розвитку»: Гриценко О. Українська популярна культура як об'єкт дослідження // Сучасність. — 1997. — № 10. — С. 138.

Дуже плідною та перспективною для подальшого використання у даній роботі є думка Г. Щокіна про те, що ті культурні механізми, які за певних історичних умов працюють на окреслене вище головне завдання, можуть вважатися позитивними та прогресивними і навпаки, явища культури, які протистоять її виконанню, розглядаються як антикультура, тобто культура з негативним знаком<sup>137</sup>.

Очевидним є і те, що гуманітарний потенціал нації в XXI ст. буде чи не головною продуктивною силою у виборі геоекономічної й геополітичної моделі майбутнього, у формуванні нової парадигми розвитку цивілізації, як стверджує М. Жулинський. Тому збереження національної сутності, національної ідентичності та культурно-духовної своєрідності<sup>138</sup> має бути суттєвою складовою державної політики<sup>139</sup>. Втім, соціогуманітарна сфера надто повільно реформується, надто важко модернізується<sup>140</sup>. І. Дзюба також наполягає на необхідності розроблення питання про культуру як носія історичної пам'яті, як фактор національного самоусвідомлення і самовираження, про культуру як цілісність творчих сил народу, про культуру як умову історичного розвитку і життєздатності нації. Дуже важливою, концептуальною, методологічною у межах даного дослідження є думка про те, що культура не є збиранина клубів, бібліотек, парків, музеїв, театрів, хорів чи ансамблів, видавництва, мистецьких та інших спілок тощо. І відносини між державою

<sup>137</sup> Щокін Г. Концепція соціального розвитку: висновки для України. — К., 2002. — С. 33.

<sup>138</sup> Культурна традиція взагалі являє собою один з основних соціальних механізмів, за допомогою яких реалізується накопичення і передача соціального досвіду людства і який дає можливість поступового безперервного розвитку змісту та форми людської діяльності. Культурна традиція є, водночас, і «груповим досвідом», вираженим у соціально організованих стереотипах: Бігаєв В.А. Культурна традиція як людинотворчий фактор // *Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку*. Зб. наук. ст. — К., 1997. — С. 5—6.

<sup>139</sup> Різник О.О. Логіка становлення нації та державна культурна політика // *Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми*. Зб. наук. пр. — К., 1995. — С. 58—64.

<sup>140</sup> Стратегія для України: уроки десятиріччя незалежності. — К., 2001. — С. 73—74.

та культурою не зводяться до опікування держави над цими закладами та суб'єктами творчості. Дійсно, можна погодитись із міністром й у тому, що в сучасних умовах час відмовитися від стереотипів культурно-ідеологізованого мислення, коли заклади культури сприймалися як ланки єдиної системи маніпулювання людською свідомістю<sup>141</sup>.

Серед сучасних досліджень, які мають, безумовно, концептуальний, методологічний характер, та спрямовані на з'ясування того, що саме вважати під модернізацією у соціальній та культурній сферах, яких наслідків зазнало українське суспільство після десятиліття неконтрольованих змін та стихійних реформ, маємо назвати колективну працю «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи», що вийшла друком у 2004 р. Саме досліджуваної теми стосується лише невеликий підрозділ 8.2 із влучною назвою — «Культурно-політичні зміни в процесі посткомуністичної трансформації українського суспільства»<sup>142</sup>. З точки зору його авторів останні роки відбулись суттєві трансформації культурно-політичного простору України, внаслідок чого була сформована нова парадигма культурного простору українського соціуму. Не всі ознаки цієї парадигми рівнозначні та висвітлені рівноважно, у деяких аспектах аналіз ситуації у культурно-політичній сфері не позбавлений суттєвої ідеалізації, але у більшості випадків він відповідає дійсності, вражає точністю формулювань, подає приклади нового мислення у гуманітарній науці. Основне, що є цінним у даному політологічному дослідженні, це послідовна спроба позбавлення від міфів — політичних, ідеологічних, історичних. Причому руйнуються, піддаються жорсткому випробуванню логікою як старі, традиційні міфи українського культурного контексту, так і новоутворені, псевдореформаторські, ліберально-демократичні.

Як слушно відзначають автори, руйнація СРСР підірвала довіру до радянської філософії, створила передумови розквіту

<sup>141</sup> Дзюба І. До концепції розвитку української культури // І. Дзюба. Між культурою і політикою: Зб. Праць. — К., 1998. — С. 31—32.

<sup>142</sup> Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. — К., 2004. — С. 523—533.

колективної міфології. Романтична лінія життя в Україні криється саме в її реставрації через створення незалежної держави. Модель дискурсу у цій теоретично новій державі надзвичайно схожа на дискурс минулого, зокрема на романтичне минуле ХІХ ст. з його іконами та світської містикию. Насамперед, центральною тут залишається тема «боротьби»: «боротьби за розбудову», «боротьби з корупцією» тощо. Це формує відповідну «окопну психологію», демагогічну нетерпимість і агресію. Ось чому відповідні такому менталітету заклики політиків треба вважати найгіршим лихом для України<sup>143</sup>.

Безумовно, не меншим тягарем для суспільства є і панування «соціальної безпорадності» більшості населення (не менше 80%), спричинене пануванням тотального державного патерналізму. Оживає і стара метафора «батьківщини, пафос якої доволі давно зник з культурно-політичного простору Заходу»<sup>144</sup>.

Не можна не погодитись із твердженням про те, що сучасний культурний простір активно наповнюється кон'юнктурною реставрацією християнських засад суспільства. Марксизм замінюється християнською ідеологією та іконологією. З християнством пов'язують духовне відродження України, християнські мученики та святі займають місце марксистських «героїв». З іншого боку, радянський лад і його ідеологи розглядаються як втілення зла. Звідси і оплакування замучених політичних в'язнів сталінських часів, і ця тема стає домінуючою рисою нового посткомуністичного дискурсу<sup>145</sup>.

На жаль, і це знайшло яскраве відображення в історіографії 1990-х рр., панує антикварний підхід до історії. Образ запорозького козака, чумака, вишиванка, червоний і чорний кольори почали вживатися як романтична інтерпретація крові, жертви, боротьби та мучеництва. Таким чином, і з цим теж необхідно погодитись, насправді здійснюється небезпечна адаптація ідеологізованого культу фольклору до кон'юнктури посткомуністичної доби. Складаються умови для нових дефор-

<sup>143</sup> Там же. — С. 523—524.

<sup>144</sup> Там же. — С. 524.

<sup>145</sup> Там же. — С. 525.

мацій історичної пам'яті народу, а отже передумови для нових історичних ухилів і манівців<sup>146</sup>.

Ще однією, не менш важливою рисою новітньої культури стає міф про «генія» та «національного героя». Образи Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Грушевського, інших видатних українців сучасна українська література, публіцистика часто-густо репрезентує химерною міфічною думкою у вигляді ікон, нерідко спотворюючи не тільки їх людське обличчя, а й сам історичний процес<sup>147</sup>.

Культура, її нові православні світоглядні засади повністю захоплені ідеалізмом. Постійні соціальні напруження, дистресові ситуації призвели до того, що наш етнос дедалі інтелектуально деградує, позаяк величезна частина національного інтелекту зайнята непродуктивними архетипами, які не сприяють ні економічному, ні культурному руху вперед. До них можна віднести, передусім, архетип «внутрішнього закону» (наші національні «реформатори» та «революціонери» завжди керувалися і керуються не законом, не правом, а «внутрішнім голосом») та архетип «екстернальності» (свої невдачі вони завжди пояснювали і пояснюють незалежними від них причинами, як-от: ворожим оточенням, не тим розташуванням зірок чи несприятливими кліматичними умовами)<sup>148</sup>.

Але, як слушно стверджують автори, настали інші часи, які потребують нових пріоритетів. Претензії національних цінностей на пріоритетну роль смисложиттєвих орієнтацій людини поза проблемним полем культури, як свідчить досвід розвитку людства, завжди були поверховими і неконструктивними. Коли нація розглядається як груповий суб'єкт, монолітне «ми», сповнене жалю до себе чи навпаки, возвеличення себе, коли обґрунтовується традиційна за формою опозиція етнічної свідомості «ми — вони», тоді такий підхід нічим не кращий за соціальний титанізм, що раніше панував у нас. Основні загрози полягають у тому, що 1) шлях такої трансформації національного має не смислотворчий, а руйнівний характер, бо призводить до нехту-

<sup>146</sup> Там же.

<sup>147</sup> Там же.

<sup>148</sup> Там же. — С. 526.

вання індивідуальним розквітом, натомість возвеличуючи груповий інтерес; 2) він виступає головною перепорою перспективи демократичних перетворень та формування громадянського суспільства; 3) встановлює дискурсивні підстави для «нових» міфологічних сюжетів і системи героїчних цінностей на зразок «нація з особливою місією», «національний герой», «національна церква» тощо; 4) він деформує орієнтири молодого інтелігенції. Вузько зорієнтована інтелігенція — закомплексована інтелігенція, не спроможна зрозуміти нових обставин людського існування в умовах постіндустріального суспільства<sup>149</sup>.

На досліджуваний період в Україні не було належних умов щодо виведення української культури в ранг домінанти. Цьому суперечили принаймні чотири обставини: домінування російськомовної культури; сильне та інтенсивне самоствердження етносів — меншин; неготовність самої української культури взяти на себе провідну роль; відсутність єдиної конфесійної приналежності<sup>150</sup>.

Сподівання на Захід та рівняння на західну культуру теж не панацея, зауважують дослідники. Іманентному розвиткові західної культури притаманні періоди локальних і загальних криз. «Таким чином, модернізація України в «західному» стилі означає і перетворення всіх цих кризових моментів на наші проблеми. Не варто, також думати, що «вестернізація» — це лише багатий супермаркет. Це насамперед та культура, яка працює на масову аудиторію, задовольняючи не інтелектуальні потреби, а грубі тваринні інстинкти. Це приблизно те, що на фоні масових рекламних кліпів, низькопробних бойовиків та «здорової еротики», прогноз погоди з Русланою Писанкою або телешоу з Веркою Сердючкою здавалися пересічному українцю вершиною інтелектуального задоволення. Майбутнє нашої культури не може бути аналогічним логоцентричній культурі Заходу. Ми повинні пізнати свою національну силу не в розрізі західної культури (бо об'єктивно не можемо вписатися в її «замкнене коло»), а в рамках власного слов'янського поля»<sup>151</sup>.

<sup>149</sup> Там же. — С. 527—528.

<sup>150</sup> Там же. — С. 528—529.

<sup>151</sup> Там же. — С. 529—530.

Саме ці та інші критерії та методологічні твердження можна покласти у підґрунтя подальшого аналізу перебігу розвитку української культури, її реформування та спроб визначення векторів державної культурної політики різними гілками влади у даному дослідженні.

Сучасний понятійний апарат, необхідний щодо соціально-філософського та правового аналізу державної культурної політики розробляє і С.В. Дрожжина<sup>152</sup>. Базуючись на матеріалах міжнародних наукових конференцій, використовуючи правовий досвід провідних країн світу, дослідниця надає аргументовані та змістовні визначення того, що є культурна політика, її суб'єкти, цілі, типи такої політики. Так, з її точки зору, культурна політика — це процес надання умов та регулювання суспільством, державою, іншими суб'єктами культурного життя відносин, процесів, що складають, характеризують і реалізують культуру на сучасному етапі розвитку певної людської спільноти<sup>153</sup>. Культурна політика — це культурні цілі, а потім вже — діяльність, процедури, що забезпечують їх досягнення. Основними суб'єктами культурної політики є держава і суспільство. Разом з тим вони не тільки не співпадають, а можуть вступати між собою в протиріччя. Ці протиріччя особливо різкі в недемократичних державах, де пануюча еліта будує свою політику не в інтересах більшості, а у власних інтересах. Тут є характерним пріоритет партійно-ідеологічних установ, класовий чи інший недемократичний підхід до культурних цінностей, безпосереднє втручання в культурно-творчий процес, а також здійснення культурної політики адміністративними (силовими) методами. Але й в демократичних державах пануючі структури ніколи не втілюють у своїх діях інтереси всього суспільства (тим більше за умов наявності багатьох субкультур). Важливо відзначити, що культурна політика — це боротьба інтересів різних суб'єктів культурного життя, в якій найголовнішу роль відіграє розподіл ресурсів — фінансових, матеріальних, кадрових, інформаційних. З цієї точки зору найбільш сильним суб'єктом культурної

<sup>152</sup> Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. — Донецьк, 2005. — 196 с.

<sup>153</sup> Там же. — С. 12.

політики є держава, тому що має найбільші ресурси. Вплив на культурне життя держава може здійснювати через освіту, науку, мистецтво, релігію, ідеологію, засоби масової інформації. Поряд з державою впливати на культурне життя можуть й інші суб'єкти — творці культурних цінностей, а також ті, хто пропагує їх, та споживачі культурних цінностей<sup>154</sup>.

Україна — полікультурна держава, а тому слід погодитись із С.В. Дрожжиною у тому, що важливе методологічне значення має виділення поняття «субкультура». Передусім воно підкреслює внутрішню диференційованість культури<sup>155</sup>. Субкультури — це найбільш великі сегменти цілісних локальних культур (етнічних, національних, соціальних), що відрізняються місцевою специфікою тих чи інших рис (комплексів рис)<sup>156</sup>. Субкультури складаються у зв'язку з історичними умовами. Існування субкультур пов'язано із тим, що кожне суспільство є неоднорідним: воно має етнічне і соціальне ядро, а також якусь кількість вкраплень — груп із специфічними етнографічними, релігійними, функціональними ознаками. Але є деякі субкультури, засновані на соціальних чи вікових ознаках (субкультура молоді, субкультура інвалідів)<sup>157</sup>.

На сьогодні міжнародна спільнота вже сформулювала принципи демократичної культурної політики, які мають бути використані у якості критеріїв оцінки культуротворчих зусиль з боку незалежної української держави у досліджуваній період (1991—2001 рр.). Вони були проголошені на міжурядовій конференції у Стокгольмі (30 березня — 2 квітня 1998 р.). Зміст їх такий:

1. Стійкий розвиток і розквіт культури взаємозалежні.
2. Однією з основних цілей суспільного розвитку людства є соціальна і культурна реалізація окремої особистості.
3. В силу того, що доступ до культурного життя й участь в ньому відносяться до основних прав особистості в будь-якому співтоваристві, держави повинні створити всі умови для

<sup>154</sup> Там же. — С. 19, 21.

<sup>155</sup> Там же. — С. 23.

<sup>156</sup> Там же. — С. 24.

<sup>157</sup> Там же. — С. 25.

найбільш повного здійснення цього права у відповідності зі статтею 27 Загальної декларації прав людини.

4. Основними завданнями культурної політики є визначення цілей, побудова структур і знайдення відповідних ресурсів для того, щоб створити середовище, сприятливе для самореалізації особистості.

5. Діалог між культурами є одним із самих складних основних культурних і політичних питань у сучасному світі, а також умовою мирного співіснування.

6. Культурне різноманіття — це скарбниця культурної спадщини людства і ключовий фактор розвитку.

7. Нові напрямки розвитку, особливо глобалізація, пов'язують культури різних країн і народів ще тісніше і збагачують їх взаємозалежність, але можуть підірвати основи нашого творчого різноманіття і культурного плюралізму. У зв'язку з цим ще більшого значення набуває взаємна повага культур.

8. Гармонія між культурою і розвитком, повага культурної самосвідомості, терпимість до культурних розходжень у рамках плюралістичних демократичних цінностей, соціально-економічної рівності і поваги територіальної цілісності і національного суверенітету є передумовами справедливого і міцного миру.

9. Визнання культурного різноманіття допомагає виділити і зміцнити зв'язки між різними співтовариствами, які ґрунтуються на цінностях, що можуть стати загальними для всіх соціально-культурних компонентів національного суспільства.

10. Суспільний розвиток є неможливим без творчого початку в окремій людині.

11. Захист місцевих і регіональних культур, яким загрожує загальна уніфікація, не повинен перетворити ці культури у пам'ятники минулого, позбавлені всякого динамізму<sup>158</sup>.

Вивчення світового досвіду реалізації державної культурної політики, проведене М. Стріхою, дозволяє вичленити у сучасних постіндустріальних державах три найголовніші моделі взаємовідносин держави з культурною сферою: американську, британську та французьку. Вони різняться рівнем державного

<sup>158</sup> Там же. — С. 31—32.

втручання в процесі підтримки культури, обсягами й механізмами недержавної підтримки митців та мистецьких заходів. Американська модель відзначається децентралізацією підтримки культури, провідною роллю приватних жертводавців та фондаций, високим рівнем власної господарчої ефективності культурно-мистецьких закладів. Для британської моделі характерна підтримка державою культури за принципом «вितягнутої руки», шляхом розподілу бюджетних коштів через автономні недержавні й напівдержавні інституції. Французька модель передбачає потужну й доволі централізовану підтримку національної культури<sup>159</sup>. Після завершення Другої світової війни більшість урядів західних держав посилили свою роль у підтримці сфери національної культури. Втім, в жодному разі не йшлося про адміністрування в культурі, підпорядкування творчості певній вузькополітичній меті. Пряма державна фінансова підтримка, навіть за умов доволі централізованої французької моделі, також надається, як правило, не закладам культури як таким (за винятком національних), а під конкретні мистецькі програми<sup>160</sup>. Щодо України, то, виходячи з означених методологічних позицій, тут у галузі культури панував суцільний державний патерналізм в умовах повної неспроможності бюджету фінансувати культуру<sup>161</sup>. Тут виникає дві небезпеки: 1) надмірного патерналізму держави, що практично за умов бюджетної кризи зведеться виключно до підтримки тих митців, які ідеологічно обслуговують державу на даному відрізку часу; 2) відсторонення держави від регулювання процесів у сфері культури, у тому числі і через пряму фінансову підтримку. Реалізація такого сценарію в межах України загрожує їй швидкою та цілковитою культурною колонізацією, руйнуванням теперішньої інфраструктури

<sup>159</sup> Стріха М. Українська держава і культура: спроба пошуків взаємодії на тлі світового досвіду // Розбудова держави. — 1996. — № 11. — С. 50.

<sup>160</sup> Там же. — С. 52.

<sup>161</sup> Начальник фінансово-економічного управління Міністерства культури і мистецтв Н. Кулик у 2000 р. впевнено писала про те, що насамперед необхідно зберегти бюджетне фінансування базової мережі закладів культури, і воно має збільшуватись залежно від стану місцевих бюджетів: Кулик Н. Шляхи розв'язання сучасних проблем розвитку культури в Україні // Бібліотечна планета. — 2000. — № 3. — С. 33.

галузі культури, вкрай небажаними соціальними наслідками<sup>162</sup>. Так, С. Грабовський наполягає, що у сучасних умовах без цілеспрямованої державної політики зусилля українських інтелектуалів йтимуть, як вода у пісок. Культури і субкультури, котрі можуть стати основою розвитку культури модерної української політичної нації, можуть вижити лише за підтримки Української держави<sup>163</sup>. Саме така концептуальна позиція і має бути покладена в основу аналізу культурної політики сучасної Української держави та окремих її проявів з боку різних гілок виконавчої та законодавчої влади у період з 1991 по 2001 рр.

Таким чином, теоретичні основи та методи роботи мають комплексний, синтетичний характер, зумовлений відносною новизною поставленої проблематики, її хронологічною актуалізацією, безпосередньою близькістю до того часу, коли відбувається її дослідження, практичною сучасністю суспільних явищ, що вивчаються. Вони побудовані на опрацьовуванні, співставленні та критичному аналізові узагальнюючої філософської, культурологічної, політологічної, економічної, історичної літератури, наукових праць, в яких розглядаються основні досягнення та недоліки першого десятиліття української незалежності, висвітлюються їх причини, чинники історичних або соціальних процесів, внутрішні ментально-психологічні, або зовнішні глобально-політичні, ідеологічні й економічні впливи. Ключовими методологічними орієнтирами тут є самі поняття глобалізації та модернізації, розуміння того факту, що глобалізація вже стала основним фактором життя та розвитку людства. В умовах глобалізації кожна країна, зокрема й Україна, приречена або на модернізацію, або на катастрофічну й практично неминучу відсталість, втрату економічної, а потім і політичної незалежності. Одним з наслідків глобалізації є постмодерністська девальвація етичних та естетичних цінностей, вестернізація культури, розквіт дешевої, комерціалізованої масової «культури», маргіналізація справжньої культури, витиснення її у зону своєрідного соціального «гетто». Справж-

<sup>162</sup> Стріха М. Указ. твір. — С. 53.

<sup>163</sup> Грабовський С. Чи потрібен національній культурі державний патерналізм? // Сучасність. — 2003. — № 6. — С. 67–70.

ня модернізація країни є єдиним дійсним засобом боротьби із цими негативними проявами глобалізації, а основним критерієм модернізації має бути рівень її гуманітарного розвитку, рівень життя людини, задоволення усіх її соціальних потреб, у тому числі й культурний розвиток. Саме через призму визначених критеріїв мають оцінюватись і культуртрегерські реформаторські зусилля української влади у досліджуваній період.

Окрім розглянутого вище світоглядного підґрунтя, дослідження проблем розвитку культури України в умовах необхідності модернізації та відчуження наслідків глобалізації в роботі мають бути використані й певні методи історичної науки, пов'язані із аналізом наукової літератури та джерел, упорядкуванням отриманих фактів, синтезом об'єктивної історичної інформації.

Перш за все це принцип історизму, який є підґрунтям історичного методу. Він пов'язаний з такими фундаментальними філософськими категоріями, як час, простір, рух. Але, на відмінність від теоретичного (логічного) методу, яким оперують філософія та соціологія, історичний спосіб дослідження вивчає логіку не в абстрактно-теоретичній формі, а в конкретних явищах, діяльності народів, урядів, партій, особистостей<sup>164</sup>. В соціологічному словнику Коллінза «історизм» як загальнонауковий метод визначається як «підхід до розуміння історії», котрий підкреслює унікальність кожної епохи, в якій будь-яку ситуацію чи період можна зрозуміти лише у власних умовах»<sup>165</sup>. Тобто, вивчаючи розвиток культури в новітній Україні у перше десятиліття її незалежності, необхідно простежити основні чинники та умови такого розвитку: радянське минуле, економічну кризу та соціально-гуманітарну катастрофу середини 1990-х, вплив заходу, відмінність нашого «дикого» капіталізму від європейського, особливості формування сучасної державної системи, непродуманість та імпульсивність реформ, відсутність стратегії модернізації країни, особистісний фактор тощо.

<sup>164</sup> Коломійцев В.Ф. *Методология истории: От источника к исследованию*. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. — С. 31.

<sup>165</sup> Большой толковый социологический словарь. — Т. 1. — М.: Российская политическая энциклопедия, 1998. — С. 264.

## Розділ 2

# СТАН КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ В ПЕРШЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Культурна політика незалежної України у перше десятиліття її існування формувалась у складних політичних, економічних, історико-культурних обставинах. Згадуючи з жахом та болем ті нелюдські умови, в яких опинились працівники культурної сфери, заклади та підприємства культури у 1992—1997 рр., треба з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні причини такого стану речей, не кидати необґрунтованих звинувачень, але й не співати солодких дифірамбів чинній владі того часу. Запобігаючи наперед, слід відзначити, що культурні процеси у незалежній Україні розвивались не зовсім тим шляхом, який передбачався в останні роки «перебудови» освітянами, літераторами, діячами культури, усією суспільно активною та національно свідомою інтелігенцією. Як показала подальша практика, цей розвиток мав чималі викривлення, робив неочікувані оберти, призводив до протилежних наслідків. Історик вивчає минуле, відображене в джерелах «функцію історичного факту», те, як було, а не те, «як могло бути, якби все було інакше». Тому, користуючись принципом історизму, фактологічним підходом та критикою джерел різного походження, слід констатувати, що, мабуть, інакше у новостворених умовах культурний розвиток (існування культури як такої) йти і не міг. Стан речей, який ми спостерігаємо, був зумовлений цілим комплексом чинників, які слід шукати і в радянському минулому, і в загальноімперському колоніальному стані, і в полікультурності та цивілізаційній багатоплановості самої української дійсності, і у відсутності чіткого розуміння того, яким має бути майбутнє

і як його треба будувати. Омріяне дисидентами і політв'язнями, міфологізоване, не структуроване і чітко не визначене майбутнє принесло чимало гірких сюрпризів. Ідеалізація ідеї ринкової економіки, лібералізму, інтеграції у світову економіку дорого коштували українському народу, його економіці та культурі. Саме висвітленню цих складних проблем і буде присвячений даний розділ монографії.

## 2.1. Радянський спадок у культурі незалежної України; кінець 1980 — 1992 рр.

Аналізуючи стан культурної сфери УРСР на час фінальної стадії так званої горбачовської «перебудови», якою закінчилось існування СРСР наприкінці 1980-х — на початку 1990-х рр., численні аналітики, вчені, самі діячі культури, літературні критики та публіцисти національно свідомого напрямку відзначають як негативні, так і об'єктивно позитивні риси її розвитку. Слід також відзначити, що у протиріччях радянської дійсності деякі явища мали і змішане забарвлення, маючи формально позитивне значення, вони могли обслуговувати ідеологічні інтереси правлячої КПРС, або навпаки, виникаючи внаслідок реалізації глобальних ідеологічних замовлень, приносили об'єктивно позитивні результати. Тому, розглядаючи основні риси розвитку та стан пізньорадянської культури у 1991 р., треба враховувати й ці протиріччя, і приховане значення деяких соціально-культурних явищ.

Серед відносно позитивних моментів можна назвати, поперше, широко розвинену інфраструктуру культури<sup>166</sup>, чис-

<sup>166</sup> І. Дзюба, втім, вважає, що через відсутність повноцінної державності та відповідно суб'єкта національного культурного будівництва інфраструктура української культури ніколи не була розбудована системно і фундаментально. Отже, на сьогодні картина стану інфраструктури української культури досить суперечлива: деякі її ланки виглядають масштабно, деякі виразно ушкоджені або розвалені; деякі тільки формуються: Дзюба І. Проблеми культури в незалежній Україні // І. Дзюба. Між культурою і політикою: 3б. праць. — К., 1998. — С. 70—71.

ленну мережу культурних закладів<sup>167</sup>, яка була уніфікованою у межах держави та охоплювала усі територіальні та соціальні групи населення, великі і маленькі міста, селища міського типу, села, окремі підприємства. Серед найчисленніших культурних закладів слід назвати клуби, більшість з яких знаходилась у сільській місцевості, бібліотеки, кінотеатри, потім йшли музеї, історико-культурні заповідники, театри (драматичні, дитячі, музичної комедії), оперні театри та філармонії (у обласних центрах), кіностудії (в Києві, Одесі, Ялті)<sup>168</sup>.

Так, за даними Держстаткомітету, на 1991 р. в Україні було 24675 закладів клубного типу, з яких 20779 були розташовані у сільській місцевості. Кількість місць у цих закладах на 100 чоловік населення пересічно складала 12. За даними на 1986 р., в республіканських державних та профспілкових клубних закладах працювало 271,2 тис. колективів художньої самодіяльності, з яких 39,7 тис. хорового співу, 38,6 тис. музичних, 26,1 тис. драматичних, 24,5 тис. хореографічних, 7,1 тис. образотворчого мистецтва тощо<sup>169</sup>.

Загальна кількість масових та універсальних бібліотек складала 25318, в фондах яких знаходилось 410,4 млн. примірників журналів та книжок. Характерно, що переважна кількість цих бібліотек знаходилась у сільській місцевості — 18595, і вони володіли 183,8 млн. примірників книжок і журналів, але, і це очевидно, більшість бібліотечного фонду — 226,6 млн. примірників, знаходилась в міських бібліотеках: обласних, наукових, універсальних, вузівських, наукових закладів тощо<sup>170</sup>. Останні мали більші можливості і для поповнення своїх фондів, і для отримання різноманітної спеціальної, навчальної, наукової та художньої літератури. На сто чоловік населення у 1991 р.

<sup>167</sup> Україна на перехідному етапі: політика, економіка, культура. — К., 1997. — С. 55.

<sup>168</sup> Бідзюра І.П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть. — К., 2004. — С. 121—122.

<sup>169</sup> Кривобоков В.А. Государственное строительство: Дворец или лачуга? — Х., 2002. — С. 149; Народне господарство України у 1991 році: Статистичний щорічник. — К., 1992. — С. 206, 208, 213—214.

<sup>170</sup> Народне господарство України у 1991 році: Статистичний щорічник. — К., 1992. — С. 206.

у книжковому фонді бібліотек пересічно припадало 788 примірників<sup>171</sup>.

Більшість дрібних бібліотек мала досить невеличкі фонди, а в цих фондах переважала ідеологічно спрямована література, радянські журнали, праці класиків марксизму-ленінізму, обов'язкові примірники матеріалів з'їздів КПРС, Компартії України та пленумів відповідних ЦК, матеріали з'їздів та конференцій радянського або українського комсомолу тощо. Дослідники, публіцисти, національно свідомі інтелігенти підкреслюють невелику питому вагу україномовних видань, обмежений перелік дозволених до комплектування та доступних читачеві авторів — класиків української революційно-демократичної або соцреалістичної літератури.

Після 1980 р., ще у радянські часи, з'являється стійка тенденція до зростання чисельності театральних установ. Так, у 1980 р. всього професійних театрів (включаючи театри студії) було 84, 1985 р. — 89, у 1990 р. — 125, у 1991 р. — 130. Якщо розглядати останній рік, то з числа названих 130 театрів можна відокремити 6 опери і балету (Київ, Харків<sup>172</sup>, Львів, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ), 88 театрів драми та музичної комедії, 36 дитячих та юного глядача. Драматичні театри, як російської, так і української драми, театри юного глядача існували у кожному обласному центрі та у деяких містах обласного підпорядкування. Як підкреслювали автори аналітичного огляду культури України, у пересічному обласному центрі цей набір звужувався до одного музично-драматичного театру із змішаним російсько-українським репертуаром, а також ТЮГ. Все, що не вписувалось у цю схему, поступово зникало<sup>173</sup>. Ці театри у 1991 р. відвідало в цілому 15 млн. глядачів. Водночас у 1991 р. 12,6 млн. глядачів відвідали концерти і вистави 43 філармоній та концертних організацій.

<sup>171</sup> Там же. — С. 213.

<sup>172</sup> Там же. — С. 209—210; Ігнатченко Г. Харківська опера сьогодні // Музика. — 1998. — № 4. — С. 10—11; Товстоп'ят Н. Харківська опера сьогодні // Музика. — 1998. — № 4. — С. 10.

<sup>173</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К., 1995. — С. 28.

З 1980 р. простежується і тенденція до зростання чисельності музеїв (включаючи філії). Їх було: у 1980 р. — 167, у 1985 р. — 174, у 1990 р. — 214, у 1991 р. — 225. Розподіл музейних закладів за профілем на 1991 р. був такий: історико-революційних та історичних — 48, меморіальних — 43, краєзнавчих — 69, природничо-наукових — 4, мистецтвознавчих — 59, галузевих — 2<sup>174</sup>. Історичні, художні, меморіальні музеї були у кожному обласному центрі, деяких районних центрах, селищах міського типу та селах, пов'язаних з видатними подіями історії, життям та діяльністю видатних особистостей, народними етнографічними промислами, археологічними пам'ятками. Загальна кількість одиниць зберігання в фондах музеїв дорівнювала 10 млн., з яких через брак експозиційних площ експонувалось не більш ніж 8—10%. У музейній мережі України працювало близько 11 тис. чоловік<sup>175</sup>. Але більшість музеїв (до 50%) існувала в умовах непристосованих приміщень, часто це були храми, монастирі, інші приміщення релігійного призначення, на які в 1990-х роках, і досить справедливо, заявили претензію відповідні релігійні общини. В музеях історичного профілю господарювала формаційна схема, а історія розглядалась лише з позицій марксистсько-ленінської ідеології. Теми, які виходили за межі цієї ідеології, у кращому випадку замовчувались, частіше були під повною забороною.

Чисельність кіноустановок вже з другої половини 1980-х років набуває тенденцію до зменшення, яка у 1990-ті рр. стає катастрофічною. Усього по УРСР кіноустановок із платним показом було у 1980 р. 27,7 тис., а у 1991 р. 25 тис., з яких у сільській місцевості було у 1985 р. — 22,8 тис., у 1991 р. — 20,6 тис.<sup>176</sup> Кількість місць у кінозалах пересічно на 100 чоловік становила у 1991 р. десять<sup>177</sup>.

<sup>174</sup> Народне господарство України у 1991 році: Статистичний щорічник. — К., 1992. — С. 209.

<sup>175</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К., 1995. — С. 24.

<sup>176</sup> Народне господарство України у 1991 році: Статистичний щорічник. — К., 1992. — С. 211.

<sup>177</sup> Там же. — С. 213.

Існували, фінансувались державою та володіли чималою матеріальною базою професійні творчі спілки митців за напрямками: літературна, кіномистецька, театральна, художня, народної творчості тощо. Час виникнення цих спілок — 1930-ті роки, коли радянська держава з метою контролю над представниками «вільних мистецтв» створювала відповідні спілки, руйнуючи водночас справжні творчі об'єднання митців, які існували за власними концептуальними принципами. За радянських часів членство у спілці було необхідною умовою для роботи, «ліцензією» на творчість<sup>178</sup>. Керівництво спілок знаходилося під ідеологічним контролем КПРС та тиском КДБ. У результаті в спілках було чимало кон'юнктурних кар'єристів, безпринципних людей досить низького фахового рівня. Спілки в свою чергу мали розвинену інфраструктуру: видавництва, друковані органи, будинки відпочинку, творчі майстерні тощо. Все це майно належало спеціально утвореним фондам (Музфонд, Літфонд тощо), які мали статус громадських організацій і нібито самостійно господарювали, хоча насправді утримувались державою.

Існували та навіть деякою мірою підтримувались державою народні художні промисли, центри керамічного мистецтва та художнього шиття, різьблення тощо.

Була створена та досить ефективно існувала система естетичного виховання дітей та молоді, організації дозвілля, спеціальної культурної освіти: музичні та художні школи, гуртки, колективи самодіяльності, училища культури, інститути культури, театральні інститути, консерваторії тощо.

Так, на 1990/1991 навчальний рік працювало 1204 дитячих музичних школи, в яких навчалось 295,2 тис. учнів, 110 дитячих шкіл мистецтв із 32,2 тис. учнів, 126 дитячих художніх шкіл із 20 тис. учнів, 5 хореографічних шкіл із 1,6 тис. учнів, 87 вечірніх шкіл загальної музичної освіти із 14 тис. учнів<sup>179</sup>.

Безумовно, на загальну культуру населення України, задоволення естетичних, інформаційних, мовних потреб чималий

---

<sup>178</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К., 1995. — С. 19.

<sup>179</sup> Народне господарство України у 1991 році: Статистичний щорічник. — К., 1992. — С. 206.

вплив справляла видавнича діяльність та засоби масової інформації. І хоча за формальними ознаками (не підпорядкування міністерству культури або органам управління культурою на місцях) вони лише побічно стосуються теми даного дослідження, стан ситуації в названих галузях на 1991 р. є характерним і потребує самостійного аналізу. Так, у цьому році в Україні було видано 5857 книжок (друкованих одиниць) загальним тиражем 136 млн. примірників, з яких українською мовою 73 млн. примірників (тобто більше половини). Також видавалось 194 журнали та інших періодичних видання, загальним річним накладом 95 млн. примірників, у тому числі українською мовою 86 млн. примірників; 1891 газет (видань) разовим накладом 27 млн. примірників (річний наклад — 3739 млн. примірників), у тому числі українською мовою 16 млн. примірників. За типами, у 1991 р. ці газети поділялись таким чином: республіканських 22 із разовим тиражем 7588 тис. примірників, обласних 91 із разовим накладом 5662 тис. примірників, міських і районних 641 із разовим накладом 8066 тис. примірників, 856 низових і колгоспних накладом 1242 тис. примірників, 281 інших (тобто перших незалежних або комерційних газет) з разовим накладом 4246 тис. примірників.

Розглядаючи ці зовнішньо оптимістичні дані, не слід забувати, що питома вага періодичних видань (журналів, газет) та книжок, що з'являлись на книжковому ринку України, видавалось за її межами, передусім у Москві. Наукова література, підручники, суспільно-політичні видання виходили там мільйонними тиражами та розповсюджувались по торговельній мережі, навчальних закладах, бібліотеках, науководослідних інститутах тощо. Як слушно підкреслюють автори аналітичного огляду стану української культури на 1995 р., у радянські часи централізовано встановлювалися надзвичайно низькі ціни на папір, друк, книжки. Також централізовано планувались і видання, причому критерієм для їх відбору були не інтереси покупця чи стан ринку, а політика, ідеологія, державно-престижні або освітні міркування<sup>180</sup>. Очевидно, що вся

<sup>180</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К., 1995. — С. 24.

ця колосальна література видавалась російською мовою і якщо і не була відверто пропагандистського спрямування, то, у всякому разі, витримала численні перевірки на ідейну відповідність пануючій марксистсько-ленінській ідеології. Водночас, при наявності загальносоюзних та республіканських видань, великих накладів книг, хорошу книжку було важко знайти і придбати, на якісну літературу існував постійний дефіцит. Така література була об'єктом спекуляції, виникало таке явище, як так звані «макулатурні видання», передплата, «самвидав» тощо. Тобто попит на різноманітну та різнопланову, ідеологічно не заангажовану літературу не був задоволений. Дуже повільно та з великими труднощами видавалась гуманітарна наукова література, дослідники були змушені чекати роками, поки вийде та чи інша монографія. За час такого очікування наукові ідеї, гіпотези старіли або самостійно відкривались іншими колегами за кордоном, які публікували їх відразу і мали, таким чином, науковий пріоритет.

У радянські часи була створена вертикальна та розгалужена система управління культурою, в центрі якої знаходилось міністерство культури, яке безумовно та стовідсотково підпорядковувалось ідеологічним вимогам компартії. Держава опікувалась культурою, фінансувала культуру по всіх її напрямках від дитячого естетичного виховання до реставрації пам'яток архітектури, археологічного дослідження стародавніх пам'яток або будівництва сільських клубів.

Згідно з офіційними статистичними даними, опублікованими вже після отримання незалежності, державні видатки на соціально-культурні заходи і науку в цілому склали в УРСР у 1980 р. 11019 млн. карб., у 1985 р. 13808 млн. карб., у 1990 р. 20312 млн. карб., у 1991 р. 29299 млн. карб. З цих коштів на культуру та засоби масової інформації (окремо дані по культурі не публікуються) видавалося: у 1980 р. 413 млн. карб., у 1985 р. 490 млн. карб., у 1990 р. 727 млн. карб., у 1991 р. 1458 млн. карб.<sup>181</sup> Остання цифра свідчить, швидше, не про збільшення реальних видатків на культуру, а про початок то-

<sup>181</sup> Народне господарство України у 1991 році: Статистичний щорічник. — К., 1992. — С. 36.

тальної інфляції, яка охопила радянські республіки з початку 1990-х років.

Введення в дію об'єктів соціально-культурного призначення є важливим показником ставлення держави до культурної сфери, наявності реального фінансування та елементів культурної політики. Слід відзначити, що у 1980 р. було введено в дію 8 кінотеатрів на 4,3 тис. місць, а в 1991 р. 2 кінотеатри на 1,2 тис. місць. У 1991 р. було також введено в дію 139 клубів та будинків культури на 35,1 тис. місць<sup>182</sup>.

Незважаючи на розвинену інфраструктуру культури та її бюджетне утримання, вже в радянський період в Україні відзначалась загальносвітова тенденція згасання інтересу до культури, байдужості до культурних надбань значної кількості пересічних громадян. Культура, культурні заклади існували, а численне населення їх не відвідувало, або відвідувало лічені рази. У дитинстві — напівнасильницькими засобами під час проведення планових шкільних екскурсій у краєзнавчі чи художні музеї, запланованого районними управліннями освіти відвідування театру юного глядача або драматичного театру. Наприклад, динаміка відвідування театрів характеризується наступними цифрами: у 1980 р. їх відвідало 19,3 млн., у 1985 р. 20,7 млн., але у 1990 р. вже 17,6 млн., а у 1991 р. 15 млн. глядачів. Те ж стосується і музеїв: у 1980 р. їх відвідало 27,3 млн. чол., у 1985 р. 32,5 млн., у 1990 р. 31,8 млн., у 1991 р. 20,8 млн. Кількість відвідувань кіносеансів за рік з 1980 по 1991 рр. зменшилась рівно вдвічі: так, у 1980 р. загальна кількість відвідувань кіносеансів на рік була 809 млн., у тому числі 16 відвідувань на рік на одного жителя, а у 1991 р. , відповідно, 416 млн. та пересічно 8 відвідувань на одного жителя на рік<sup>183</sup>.

Середньостатистична родина останнього року існування СРСР витрачала на культуру дуже невеликий відсоток свого сукупного доходу (особливо у порівнянні із харчуванням та непродовольчими товарами). Бюджет родини та відсоток на культурні потреби характеризує культурні потреби пересічного радянського та пострадянського споживача. На культурні

<sup>182</sup> Там же. — С. 183.

<sup>183</sup> Там же. — С. 211.

послуги (які чітко не диференційовані в статистичних джерелах) родина в середньому витратила 5,4% сукупного доходу, але, наприклад, на алкогольні напої йшло за явно заниженими даними 2%, на харчування близько 35%, на непродовольчі товари — близько 35%.<sup>184</sup> Щоб ці цифри були краще зрозумілі в абсолютному грошовому вираженні, згадаємо, що в середньому на території України у 1991 р. було надано платних культурних послуг на 609,5 млн. карб., тобто пересічно на одного мешканця на 12 карбованців на рік, або один карбованець на місяць<sup>185</sup>.

Водночас необхідно відзначити низький рівень оплати праці робітників культурної сфери (один з найнижчих у радянські часи), ця тенденція з успіхом перейшла і розвивалася під час першого десятиріччя незалежності України та продовжує існувати і сьогодні. Наприклад, середньомісячна грошова заробітна плата складала у 1985 р. по культурі 102,7 карб., по мистецтву 129,1 карб.; у 1985 р. відповідно 107,9 та 140,7 карб.; у 1990 р. 143,2 та 176,6 карб.; у 1991 р. 297,7 та 351,6 карб. Характерно, що середньомісячна заробітна плата робітників і службовців по Україні у 1991 р. була суттєво вищою та складала 474 карб., а, наприклад, у таких великих містах, як Київ та Харків, 498,8 та 463,7 карб. відповідно<sup>186</sup>.

Ідеологічне навантаження, нав'язливий державний патерналізм, відсутність творчої свободи, денаціоналізація, або, краще, своєрідна стерилізація національних ознак культури — це основні негативні явища розвитку культурної сфери України в радянський період.

Ще відомий філософ-екзистенціаліст М.О. Бердяєв писав про те, що комуністична ідеологія перетворилась на справжню релігію, що замінила собою традиційні релігійні вірування народів колишньої Російської імперії. Все населення країни мало «вірувати» у щасливе комуністичне майбутнє та його складові, до яких належали керівна роль КПРС, соціалістичний лад (насправді державний капіталізм та етатизм), провідне місце в со-

<sup>184</sup> Там же. — С. 112—113.

<sup>185</sup> Там же. — С. 144.

<sup>186</sup> Там же. — С. 50—51.

ціальній системі «гегемону» — промислового пролетаріату, підозрілий, але необхідний на практиці (наука, освіта, технічні, інженерні кадри) прошарок — інтелігенція, і, безумовно, соціалістичний інтернаціоналізм, впровадження у життя якого мало закінчитися створенням нової етнічної спільності людей — радянського народу.

Усі ці ідеологеми та кліше мали реалізовуватися на практиці, у тому числі і за допомогою так званого культурного будівництва. Культурна сфера в ідеалі мала забезпечувати формування духовності, виховання радянського громадянина — «справжнього будівника комунізму».

Тут ми спостерігаємо декілька складних та повних внутрішнього протиріччя явищ. З одного боку, дійсно, радянська культурна сфера на 1991 р. демократична з точки зору її досяжності пересічним громадянам. Низькі, майже символічні ціни на квитки до театрів і музеїв, дешева передплата газет та журналів, дешеві видання класичної літератури — все це робило культурні послуги реально досяжними для будь-кого. Радянська культура демократична і з точки зору формальної акцентуації культурних пріоритетів. Це, перш за все, культура трудящих, яка будується для трудящих. Виникали та з успіхом існували і вели концертну діяльність численні народні колективи (ансамблі, капели, хори, оркестри, хореографічні групи). Тобто елемент «народного», низового, «з трудящих» походження був важливим для здійснення творчої кар'єри, вільних виступів у ефірі, на концертних майданчиках тощо. Але замість справжньої народної культури фактично пророщувалася штучна естрадна псевдонародна культура. В цій культурі змішувались різноетнічні елементи, вихолощувався справжній її духовний зміст (релігійний, національний)<sup>187</sup>, створювався ерзац національної народної культури, в який поступово домішували російські (точніше, псевдонародні та псевдоросійські складові). Такої долі не уникла жодна національна культура, українська, туркменська, казахська, грузинська, сама російська культура були препаровані та кастровані на радянській естраді.

<sup>187</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К: УЦКД Міністерства культури, 1995. — С. 31.

Радянська культура мала відповідну систему цінностей, свої ідеали, своїх героїв, свої міфи. Окрім міфу народності та тотальної справедливості соціалістичного ладу, дуже важливим був міф революційності, революційного пафосу, вшанування революційних героїв. У театральних постановках та кінострічках, в естрадних піснях, експозиціях музеїв, монументальних пам'ятниках, пам'ятках історії та революційної боротьби вшановувались, уславлювались, увінчувались герої різних революцій і різних поколінь. Це було постійне завдання міністерства культури та керованих ним місцевих органів культури, окремих установ та закладів. Пафос революційно-визвольної боротьби фактично перетворювався (мав перетворюватись) на релігійну екзальтацію, а фото чи портрети її героїв нагадували ікони святих. Якийсь час це спрацьовувало хоча б зовні (завжди були інтелігентні мислячі або дійсно релігійні люди, які цього не сприймали), але зі зміною поколінь, у період брежнєвського «застою», коли соціалістична економіка та система в цілому забуксували, все це стало викликати скептичні посмішки, і тільки з «високих» трибун лунали над країною набридлі та недієві заклики, в які вже мало хто вірив.

Водночас суттєве протиріччя породжувала сама політика радянської держави та її керівництва. Закликаючи трудящих (робітничій клас, колгоспне селянство, інтелігенцію) до безкорисливої праці на користь Батьківщини, партійні діячі розбещували у першу чергу робітників великих заводів, фабрик, шахт високою зарплатнею, преміями, численними пільгами. Далеко не завжди все це було насправді зароблене, але «гегемон» вважався опорою радянського ладу, і його треба було задовольняти. В матеріалістичній за ідеологією державі матеріальні блага смертної людини, яка не має душі та не вірує у посмертне буття, перетворились на центральний та єдиний ширий інтерес. Накопичення килимів, ваз, люстр, хутра, меблів, збірників творів письменників, що підходили під колір меблів, пошук та придбання дефіцитів стали змістом буття багатьох радянських громадян наприкінці 1970-х — у 1980-ті рр. У змаганні систем, західної та соціалістичної, радянської та американської (останнє як квінтесенція цього змагання) мав

перемогти «радянський спосіб життя», в якому, окрім «будівництва комунізму» та «високої духовності», чимале місце займали матеріальні здобутки. У цьому змаганні радянська система програвала, але звідси і 12 карбованців на платні культурні послуги на людину на рік і 5,4%, які в середньому сімейний бюджет витрачав на культурно-побутові послуги на рік. Таким чином, проблема «матеріалізації» людських потреб та буття, пресловутої бездуховності, цинізму, відсутності інтересу до високої класичної та справжньої народної культури поширилася вже у пізньорадянські часи і є одним з «надбань» радянського режиму, яке перейшло у дійсність незалежної України.

Ідейна спрямованість радянської культури, її ідеологічне наповнення по всіх напрямках забезпечувалось завдяки повному і всебічному контролю з боку держави та правлячої партії. Для радянської культури притаманний повний державний патерналізм відносно всіх типів закладів та галузей культурного життя. Культура стовідсотково фінансувалася державою, не можна сказати, щоб це фінансування було достатнім, але основні потреби задовольнялись, йшло капітальне будівництво, купувався інвентар, музичні інструменти, вироблялися декорації, ремонтувалися класи музичних шкіл, платилася зарплатня. Митці, творчі виконавці, працівники музеїв та клубів отримували певну зарплатню, культура фінансувалась за залишковим принципом, але «залишків» було чимало, і їх до певного часу вистачало.

Найболючішими проблемами на той час були непристосованість приміщень багатьох музеїв до музейних функцій, відсутність коштів на повноцінну реставрацію пам'яток архітектури, особливо місцевого значення (всього під охороною було 70 тис. пам'яток всіх видів та типів, з яких чималий відсоток належав гіпсовим погруддям «вождів» та «вчителів» світового пролетаріату). Але повне бюджетне фінансування державою культури дозволяло вимагати від представників творчих спеціальностей певної ідейної спрямованості їх діяльності. Замість творчої свободи існувало ідеологічне держзамовлення, і лише в межах цього замовлення здійснювався творчий пошук. Твори (художні, літературні, скульптурні), постанови (театральні), естрадні концерти та окремі пісні, якщо вони не відповідали

останнім рішенням ЦК КПРС та уподобанням компартійних цензорів, оголошувалися ідейно незрілими, буржуазними, націоналістичними тощо та не допускалися до розповсюдження, а то і знищувались. Їх автори, якщо вони не демонстрували слухняності та зміни поглядів, підлягали різноманітним репресіям, від виключення зі творчої спілки (що означало, по суті, заборону на творчість), до ув'язнення в радянських політичних таборах.

Таким чином, радянський державний патерналізм у галузі культури мав ідеологічний, нав'язливий, тоталітарний характер, був спрямований на впровадження через культурну сферу, її різноманітні галузі та заклади політики держави, ідеології КПРС, радянського інтернаціоналізму.

Водночас практика державного патерналізму щодо культури або національних культурних закладів поширена у світі та має право на існування. Завдання держави, яка здійснює подібну політику у культурній сфері, по-перше, у збереженні культурного надбання, підтримці тих закладів, які за своєю суттю та спрямованістю не мають комерційного характеру, неспроможні на самовиживання в ринкових умовах.

Держава має фінансувати та берегти культуру, створювати для її існування відповідні умови, підтримувати видатних митців, колективи, творчу молодь, але не втручається у проблеми творчості, не формує певних ідеологічних замовлень<sup>188</sup>. Подібна ситуація існує, наприклад, у Франції, яка є однією з найрозвиненіших в культурному відношенні держав світу. Подібний французькому державний патерналізм щодо культури мав розвиватися і в Україні, принаймні в перші роки після отримання незалежності на початку всебічних соціально-економічних реформ.

Втім, слід відзначити, що на цьому шляху можливі численні помилки та негаразди. Наприклад, вже йшлося вище про розвинену інфраструктуру культури, численність культурних за-

<sup>188</sup> Еверіт Е. Як керувати культурою: інтегроване культурне планування і культурна політика / Е. Еверіт // Культурна політика в Європі: вибір стратегії й орієнтири. Зб. матеріалів. Укладачі: Е.І. Кузьмін, В.Р. Фірсов. — К.: Вид-во «Ліберія», 2002. — С. 7—12.

кладів різного типу, що утримувались радянською державою. З одного боку, це дійсно позитивний момент, хоча значною мірою ця інфраструктура технічно, матеріально і морально застаріла і потребувала оновлення<sup>189</sup>, але вона була, і на цій базі можна було починати модернізацію і реформи. Але, з іншого боку, ця закосніла та консервативна маса об'єктивно звикла до державного патерналізму і не тільки вимагала його у якості бюджетного фінансування (на зарплатню 200 тис. працівників та утримання від 0,5 до 1 млн. членів їх родин<sup>190</sup>, на комунальні платежі, на літературу, музичні інструменти тощо), а й самим своїм існуванням провокувала продовження радянсько-комуністичних засобів впровадження такого ж нав'язливого патерналізму з подібними ж цілями і завданнями.

Тобто система (не окремі люди, цілком гідні і професійні, а саме система), створена в часи СРСР для впровадження через культуру державної ідеології, в нових умовах незалежної України була потенційно готова до прийняття й реалізації відповідних сигналів зверху і для впровадження якоїсь нової ідеології всупереч ідеї демократії, свободи творчості, гідності митця, дослідника тощо. Також, очевидно, і сучасні державні діячі, виховані в надрах радянської компартійної або господарчої системи, були ментально та психологічно готові до репродукції таких команд. Низький культурний рівень вищого керівництва країни, своєрідний адміністративно-командний менталітет пострадянського гатунку, наївне бажання перевернути ідеологію з ніг догори і після цього вважати, що справа реформ виконана, призвели до того, що безневинними жертвами ідеологічних експериментів майже не стали християнська релігія і славнозвісне козацтво, герої визвольного руху, видатні українські письменники і поети.

Таким чином, незважаючи на нове, напівнове або сурогатно нове ідеологічне наповнення, інфраструктура культури

<sup>189</sup> Шейко В.М. Історія української культури: Монографія / В.М. Шейко. — Х.: ХДАК, 2001. — С. 313.

<sup>190</sup> Стріха М. Українська держава і культура: спроба пошуків взаємодії на тлі світового досвіду / М. Стріха // Розбудова держави. — 1996. — № 11. — С. 52.

в Україні на 1991 р. була соціалістичною<sup>191</sup>, із притаманними останній функціями, хоч і не завжди вони експлуатувалися достатньою мірою. Як слушно відзначала Е.В. Віленська із співавторами, «...часткова руйнація «соціалістичних» методів державного керівництва економікою, освітою, культурою то-що не є ліквідація соціалізму, як намагаються стверджувати. Ліквідувати будь-яке соціальне явище можна, лише замінивши його чимось новим, а до цього ще дуже далеко»<sup>192</sup>.

## 2.2. Ідеалізація майбутнього — ідейне підґрунтя «Основ законодавства про культуру» 1992 р.

Уже наприкінці перебудови серед демократично налаштованої інтелігенції поширилась думка про необхідність розвитку, реформування та українізації культурної сфери республіки. Але думка ця не стала єдиною, вона не набула характеру національної концепції та тривалий час не була обґрунтована цілеспрямованими науковими дослідженнями. Швидше, навіть, то була не думка, а цілий спектр думок, висловлень та голосів з різних сторін громадської спільноти, політичної еліти, що народжувалась слідом за розпадом СРСР та формуванням самостійної державності.

Аналізуючи публіцистику тих років, за рідкими винятками можна побачити лише критичні мотиви, більш-менш чітке розуміння того, що поганого існувало в радянській культурній сфері, чого слід позбутися. Конструктивних роздумів, реальних концепцій того, як слід будувати нову культуру нової незалежної і, як проголошувалось, демократичної держави, практично не існувало. Мало того, ще ніхто насправді не знав, якою буде така держава, якою буде її економіка, соціальна сфера, за рахунок чого і в яких фінансових умовах мають розвиватися

<sup>191</sup> Українське суспільство на шляху перетворень: Західна інтерпретація. — К., 2004. — С. 268.

<sup>192</sup> Віленская Э.В. Постсоветское реформирование: Западные образцы и украинские реалии. Монография / Э.В. Виленская, Э.А. Дидоренко, Б.Г. Розовский. — Луганск, 1998. — С. 11.

культурні заклади, спілки, окремі митці. Швидше висловлені в ті роки ідеї слід розглядати як свого роду ідеалізацію майбутнього<sup>193</sup>, мрії про те, якою має бути нова, позбавлена комуністичного тоталітаризму та колоніальної залежності від союзного центру, незалежна Україна. Мрії перетворювались на міфи, які жили своїм життям, а реальність йшла у зовсім іншому напрямку, розвивалась по найсуворішому та найжорсткішому сценарію, який міг би собі уявити гуманітарний національно-демократично налаштований та ліберально мислячий інтелігент кінця 1980-х. Але, як показало перше десятиріччя незалежності<sup>194</sup>, мрія, міф та міфологізація постійно супроводжують реальне державотворення і навіть інколи підмінюють собою дійсність. Як слушно стверджують автори колективної монографії «Україна в сучасному геополітичному просторі», «замість реальних реформ в Україні окремо існують міфи, віртуальні образи, які відіграють роль реальності, переживаються як повноцінна реальність»<sup>195</sup>.

Якщо сформулювати квінтесенцію різноманітних ідей, висловлених з приводу майбутнього розвитку культури в Україні наприкінці існування СРСР, то найпоширенішою буде, мабуть, ідея національного відродження, що мало проходити разом із розбудовою держави. Перепоною для очікуваного національного відродження вважалась, очевидно, тоталітарна комуністична влада (на даному етапі історії) та фактична залежність від Москви. Позбавлення від цих зовнішніх ворогів мало призвести до бурхливого і квітучого розвитку національної культури по всіх її напрямках, зростання національної свідомості населення, його швидкого окультурення та наближення до «животворних» витоків європейської цивілізації.

Дуже важливою була проблема використання української мови, її відродження та збереження. Стан існування націо-

<sup>193</sup> Андрушків Б. Незнищений дух твій, рідна культура // Віче. — 2000. — № 11. — С. 110—118.

<sup>194</sup> Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // УІЖ. — 2001. — № 2. — С. 3—22.

<sup>195</sup> Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. — К., 2002, — С. 14.

нальної мови в УРСР на 1991 рік вважався явно незадовільним. Населення великих міст практично всієї України, за винятком кількох західних областей, у побутовому та службовому спілкуванні використовувало виключно російську мову, читало російські книжки, дивилось російськомовні постановки в театрах та кінострічки. Українська мова мала отримати статус державної<sup>196</sup>. Національно свідомі інтелігенція мріяла про її широке розповсюдження, вважала, що це стане одним з елементів культурної політики нової незалежної України.

Також досить гостро обговорювалась проблема втрат культурного надбання, проблема забутих чи заборонених постатей національної історії чи культури, проблема викривлення історії в радянські часи. Таким чином, постало завдання відродження історії України, написання нових підручників для викладання історії в середній та вищій школі. І, якщо позбавлення від тоталітарного ідеологічного тиску КПРС сприймалось як благо усіма прогресивно мислячими діячами культурно-гуманітарної сфери, то факт розвитку російської культури в Україні сприймався не так однозначно. Тут висловлювались дві основні та протилежні точки зору, дискусія між прихильниками яких точиться і до сьогодні.

З одного боку, цілком справедливо лунали застереження від продовження кількасотлітньої залежності від Москви. Під час відсутності самостійної державності талановиті українці від'їжджали в метрополію та сприяли там розвиткові науки, культури, освіти. На території самої України культуртрегерські функції виконували імперські, а потім і радянські чиновники, які вбачали свою місію в затвердженні сталих методів управління, організації життя, економіки, освіти за столичними зразками. Тут були і позитивні моменти, бо відкривались музеї, театри, університети. Представники місцевого населення отримували можливість для задоволення більш широкого кола культурних та інтелектуальних потреб, але політика ця здійснювалась російською мовою, а українська сприймалась як етнографічна забавка, непридатна до

<sup>196</sup> Білецький В. Мова і консолідація суспільства в націю // Слово і час. — 1998. — № 12. — С. 81—86.

використання представниками освічених вищих верств населення. Усілякі спроби розвивати національну культуру, мову сприймалися підозріло, викликали звинувачення у «самостійності», піддавались репресіям. Скасування Гетьманщини та пов'язаних із нею інституцій, ліквідація козацтва, закріпачення селян, Валуйський циркуляр та Ємський указ — це лише основні віхи політики культурної колонізації та денационалізації, яку послідовно здійснювала Російська імперія стосовно України.

У радянський період, після відносно демократичного та бурхливого розвитку національної культури в 1920-ті рр. (головним чином, її селянських та робітничо-пролетарських напрямів), почались репресії 1930-х, в яких, окрім соціального протистояння, не останнє місце займав національний фактор. Винищувалась національна творча інтелігенція (українська, в першу чергу, але і єврейська, польська та інші): літератори, театральні діячі, художники, скульптори, науковці, музейні працівники тощо. Почався адміністративно-командний період тоталітарного керівництва культурою, в який, окрім загального комуністичного ідейного тиску, не останнє місце займала боротьба із дійсно національними культурами народів СРСР. Все національне (не кастроване ідеологами КПСС), живе, самобутнє викликало підозри та, за рідким винятком, заборонялось.

Дослідники, публіцисти, діячі культури вказували на відсутність можливостей для самостійного розвитку української культури, цензурне придушення цілих її напрямів та галузей. Наприклад, через відсутність власної державності, а відповідно і замовлень на мистецтво з боку правлячої верхівки, з кінця XVIII до початку XX ст. образотворче мистецтво перебувало в занепаді й провінційності щодо європейського та російського. Як відзначають фахівці, лише впливи європейських мистецьких революцій кінця XIX — початку XX ст. та соціальні революції 1905 та 1917 рр. дали йому імпульси щодо розвитку. Але, як і в інших галузях, з 1930 рр. настає період радянської уніфікації, соцреалізму та держзамовлення. Після ліквідації всіх незалежних мистецьких об'єднань створюється Спілка

художників, а потім, у 1940 р., і Художній фонд СРСР<sup>197</sup>. Далі про вільний розвиток національного образотворчого мистецтва вже не йшлося аж до кінця 1980-х рр.

Ідеологічний пресинг щодо музеїв історичного профілю призводив до того, що їх експозиції не стільки розкривали історію України, скільки фальсифікували її<sup>198</sup>.

Патріотична діяльність у справі охорони пам'яток, по суті, підмінялась так званим «ленінським планом» монументальної пропаганди. В 1970-і роки широкомасштабне будівництво пам'ятників, що обслуговували ідеологічні потреби, викликало «пам'ятковий бум», який значною мірою допомагав створенню формальної по суті та змісту охоронної системи. Ці фактори не тільки справляли негативний вплив на результативність управлінської діяльності в галузі охорони культурних цінностей, але і стали однією з причин критичного стану пам'ятників історії і культури у 1980-ті та на початку 1990-х<sup>199</sup>.

Вже йшлося про стан видавничої сфери в СРСР. При великих тиражах та низьких цінах «більшість тодішньої книжкової продукції становила цілком нестравна ідеологічно-пропагандивна література, незліченні зібрання творів «класиків марксизму-ленінізму та видатних діячів Комуністичної партії й Радянської держави», а також товсті томи класиків соцреалізму...»<sup>200</sup>.

Майже всі оригінали українських фільмів останніх десятиліть існування СРСР перебувають у російському Держфільмофонді під Москвою, що безумовно утруднює ознайомлення з ними студентів відповідних творчих факультетів, кіномитців, широкого загалу<sup>201</sup>. Ця проблема і сьогодні є не вирішеною.

Український театр протягом сторіч зазнавав кілька періодів нищівної руйнації. Із скасуванням Гетьманщини зник

<sup>197</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К., 1995. — С. 29—30.

<sup>198</sup> Там же. — С. 24.

<sup>199</sup> Підлісна Л.С. Проблеми культурного розвитку незалежної України: Місце і роль пам'яток історії та культури // Грані. — 2000. — № 1. — С. 22.

<sup>200</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К., 1995. — С. 24.

<sup>201</sup> Там же. — С. 21.

«київський школярський театр», що вийшов із стін Києво-Могилянської Академії. Театр нової доби І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненки був задушений горезвісним «Ємським указом», короткий розквіт першої третини ХХ ст. припинили репресії 1930-х, після чого сучасний український театр отримав обличчя «і в плані мистецькому, і в плані інфраструктури — сформоване добою сталінської культурної революції»<sup>202</sup>.

Таким чином, мабуть, праві ті дослідники, які сучасний стан української культури характеризують як постколоніальний. Тут підкреслюють і «естетичну монохромність» української культури, і складний комплекс національно-культурної неповноцінності, котрий реалізується то у гіпертрофовано принизливій самооцінці<sup>203</sup>, то, навпроти, у перебільшенні свого культурно-історичного значення<sup>204</sup>. Як підкреслює Г. Складенко, Україна, яка сформувалась в умовах кількасотрічної залежності, не може не віддзеркалювати її в своїй культурі, не може запобігти ролі «провінції з великим історичним минулим», на яку вона була приречена в Російській імперії, а потім і в Радянському Союзі. Подолання колоніальності є, таким чином, першорядним завданням української культури<sup>205</sup>.

Водночас, не слід забувати, що Україна — це поліетнічна держава із поліетнічною культурою. За даними перепису 1989 р., в УРСР нараховувалось 72,6% українців, 21,9% росіян, 0,9% євреїв, 0,8% білорусів, 0,6% молдаван, по 0,4% поляків і болгар, 2,8% представників інших національностей<sup>206</sup>. За даними всеукраїнського соціологічного дослідження, проведеного у грудні 2002 р. Фондом «Демократичні ініціативи», 52,3% респондентів спілкуються вдома переважно українською мовою,

<sup>202</sup> Там же. — С. 27—28.

<sup>203</sup> Іщук В. Україна: проблема престижності та ідентичності. — К.: Смолоскип, 2000. — С. 10—21.

<sup>204</sup> Скуратівський Н. Нотатки про долю української культури // Генеза. Філософія. Історія. Політологія. — К., 1997. — С. 172—176.

<sup>205</sup> Складенко Г. Контакт или разлом? Вдоль культурных границ // Родина. — 1999. — № 8. — С. 11.

<sup>206</sup> Хлесткова Л.В. Поліетнічність національної культури України // Українська культура: проблеми і перспективи. — Х.: ХДНБ, 2004. — С. 48.

а 46,7% — російською<sup>207</sup>. Автори колективної монографії «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи», відзначають, що в Україні проживають представники понад 130 етносів. У цілому вони становлять близько 27 % загальної кількості населення. Звичайно ж, поряд з українським етнічним відродженням у середовищі цих національних спільнот також відбувається етнічний ренесанс, не враховувати який було б великою помилкою. Слід пам'ятати також, що українцями не так давно усвідомлювали себе не більше 60% дорослого населення. Решта населення виявляла подвійну орієнтацію, і ці симпатії можуть змінюватись залежно від зміни насамперед економічної і політичної ситуації<sup>208</sup>.

Ситуація ускладнюється суттєвою етнокультурною та мовною різницею між основними регіонами країни, зумовленою історично в період відсутності державності та пов'язаною із перебуванням тих чи інших груп населення у складі певних імперій та держав (Росії, Австро-Угорщини, Польщі, Румунії тощо). М. Стріха вважає, що з певною частиною наближення сучасну Україну можна умовно розділити на п'ять головних регіонів: Захід (18,9% населення), Центр (27,2%), Південь та Схід (33,3%), Донбас (15,8%), Крим (4,9%).

Західний регіон характеризується високим рівнем національної свідомості, мононаціональним складом населення, безумовним переважанням української мови. В господарчому плані регіон є переважно сільськогосподарським. У Центрі також переважає українська мова, хоча в містах в діловому вжитку широко використовується російська. Регіон, за винятком Києва, сільськогосподарський. Південь та Схід, попри переважання української мови в селах та формальне переважання українців у складі населення, має дуже невисокий рівень національної самосвідомості<sup>209</sup>. У великих індустріальних містах

<sup>207</sup> Грабовський С. Чи потрібен національній культурі державний патерналізм? // Сучасність. — 2003. — № 6. — С. 68.

<sup>208</sup> Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. — К.: НІСД, 2004. — С. 528.

<sup>209</sup> Сотник Л. Хочеш мати раба — забери в нього мову // Універсум. — 1999. — № 7/8. — С. 14—16.

російська мова домінує безроздільно<sup>210</sup>. Донбас — найбільш густозаселений та найбільш індустріальний район України. Російська мова тут переважає навіть у селах. В Криму 2/3 населення складають етнічні росіяни<sup>211</sup>.

З іншого боку, науковці та політичні діячі, у тому числі і другий Президент України Л.Д. Кучма, наполягають на обережному ставленні до потужного проміжного україно-російського простору, вказують на його самоцінність, велике історичне, культуротворче, цивілізаційне значення. Той же Л.Д. Кучма був згоден із членом-кореспондентом НАНУ М. Поповичем у тому, що «Україна приймала велику участь у розвиткові загальноімперської культури», внаслідок чого відбулося «включення українців як у процеси колонізації приєднаних територій, особливо на сході, так і в процеси імперського культурно-політичного будівництва». Щодо визначення історично утвореного проміжного культурного простору пропонується використовувати такі поняття, як «загальноімперська культура» або «культурний кондомініум»<sup>212</sup>. Навіть І. Дзюба згодний з тим, що величезний масив російської наукової, літературної, мистецької продукції в Україні, що був створений впродовж століть, залишатиметься вагомим фактором нашого інтелектуального й естетичного життя, але втрачатиме свій денационалізуючий і русифікуючий вплив<sup>213</sup>.

Дослідник Ю.П. Сурмін вважає, що суспільство не може розвиватися без ідеології. Але не менш правий він і у тому, що наполегливий пошук національної ідеї має мало сенсу, він є, по суті, роботою із створення вічного двигуна. На його погляд, країна потребує не створення абсолютної ідеї, а чіткого визначення своїх національних інтересів, розробки та реалізації програм, планів та прогнозів свого розвитку. Щодо

<sup>210</sup> Левицька Г. Чия мова, того і влада // Універсум. — 1999. — № 7/8. — С. 17—18.

<sup>211</sup> Стріха М. Регіональні та етнічні аспекти культурної політики в Україні // Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми. Зб. наук. пр. — К., 1995. — С. 53—54.

<sup>212</sup> Кучма Л.Д. Украина — не Россия. — М.: Время, 2004. — С. 311.

<sup>213</sup> Дзюба І. Ідеологічні децибелі «діалогу культур» // Сучасність. — 1998. — № 11. — С. 86.

багатонаціональності та полікультурності України, складності цивілізаційних процесів останнього десятиріччя, він відзначає, що все це має глибоке історичне підґрунтя. Треба пам'ятати, що у складі СРСР Україна не була якоюсь периферійною провінцією, як країни Балтії або Середньої Азії, а такою частиною його сутності, рівень розвитку адміністративності якого був нерідко вище, ніж у Росії. Україна у складі СРСР була не колонією (в соціально-економічному сенсі), а являла собою справжній символ радянської соціалістичної субцивілізації. Саме внутрішнє цивілізаційне різноманіття України є важливим фактором її розвитку, який мають брати до уваги політики, реформатори, аналітики. За висновками Ю.П. Сурміна, сучасна Україна зазнає впливу кількох цивілізацій та субцивілізацій. Таким чином, громадяни країни поділені за їх цивілізаційною орієнтацією на дві основні групи. Одна з них орієнтована на європейські цінності, а інша частина — на євразійські. Проблема у тому, що в межах однієї країни, одного суспільства, одних соціальних культур опинились дві цивілізації із протилежними векторами розвитку, які не співпадають за системою цінностей. Крім того, незважаючи на офіційний крах так званого реального соціалізму, поки ще нікуди не зникла специфічна радянська субцивілізація, яка також має вплив на розвиток суспільства. Якщо на підставі соціологічних досліджень орієнтацій мешканців України оцінити співвідношення між цими трьома цивілізаціями, то «європейці» складають не більш ніж 1/3, «євразійці» — близько 2/3, але «радянські» як частина «євразійців», напевне, налічують майже 1/4 населення України у віці від 18 років<sup>214</sup>.

З точки зору М.І. Михальченко, з якою погодився і Ю.П. Сурмін, Україна є лімітроф Європи, розташований між двома цивілізаціями. Цю так звану лімітрофність він відзначає в трьох аспектах: 1) геополітичному, тобто Україна опинилась між НАТО та Росією; 2) економічному — між країнами Заходу із переважно ринковою та соціально-орієнтованою економікою, та хаотичною економікою Росії, що по-грабіжницькому

<sup>214</sup> Сурмін Ю.П. Украина: итоги сложного десятилетия и проблема будущего // Грани. — 2001. — № 4. — С. 20.

експлуатується новим правлячим класом; 3) в духовно-моральному — між тоталітарним, моноідеологічним та псевдоморальним минулим, та невизначеним, навіть «невідомим майбутнім», яке функціонує в формі соціальної утопії (міфу) про багатопартійну, правову, демократичну державу, основ якої навіть ще не закладено<sup>215</sup>.

Наявність подібної внутрішньої структури, взаємовпливових та протилежних субцивілізацій має, безумовно, й етнокультурний зміст. Зважаючи на те, що Україна є поліетнічною та полікультурною державою, С.В. Дрожжина вбачає методологічно важливим визначення поняття «субкультура». Дослідниця допускає, що субкультура як складник культури визначається специфікою змісту таких загальних ознак, як предмети, що складають умови і об'єкт інтересів її членів, способи регуляції взаємодій і відношень між ними; критерії оцінки взаємодій і станів субкультури в цілому<sup>216</sup>. Згідно із цим визначенням, на сьогодні в Україні можна виділити декілька культурних прошарків: 1) національна елітна культура; 2) національна народна культура; 3) «висока» російська інтелігентська культура; 4) культури національних меншин; 5) «радянська» культура; 6) західна культура; 7) комплекс маргінальних культур<sup>217</sup>.

Найбільш помірковану та достатньо обґрунтовану позицію з цього приводу ще у 1988 р. висловив також колишній дисидент, а в недалекому майбутньому міністр культури незалежної України Іван Дзюба<sup>218</sup>. Аналізуючи культурний стан УРСР наприкінці радянської епохи, він цілком слушно писав, що факт вироблення культурної продукції на території України (друк книжок, випуск фільмів на кіностудіях, діяльність театрів тощо) ще не робить автоматично цю продукцію націо-

<sup>215</sup> Там же. — С. 21—22.

<sup>216</sup> Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. — Донецьк: ДОН ДУЕТ, 2005. — С. 23—24.

<sup>217</sup> Там же. — С. 27.

<sup>218</sup> Дзюба І. Проблеми культури в незалежній Україні / І. Дзюба // І. Дзюба. Між культурою і політикою: Зб. праць. — К.: Вид. «Сфера», 1998. — С. 56—76.; Дзюба І. Деякі проблеми і перспективи української культури / І. Дзюба // Вісник НАН України. — 2001. — № 3. — С. 18—22.

нально українською. Навпаки, лише невеликий відсоток цієї продукції був українським за мовою та мав достатню якість, відповідав високому фаховому рівню. Значна частка культурної продукції, що вироблялась на теренах України, була українською лише за формальною адміністративно-територіальною ознакою. Поруч на тій ж території республіки відтворювалась російська культура та/або загально союзна культура, і в змаганні із нею, в своєрідній конкуренції мала розвиватися та існувати національна українська культура.

І. Дзюба попереджає, що неприємним є і своєрідний пуризм, коли українською вважається тільки культура україномовна (якщо йдеться про вербальні мистецтва), або з явними національно стильовими ознаками, якщо йдеться про образотворчі напрями. В Україні, українцями і не українцями може створюватись висока класична культура, можуть розвиватись культури інших етносів, національних меншин, що мешкають на території країни. Саме ці гуманістичні та демократичні ідеї і увійшли в «*Основи законодавства України про культуру*», прийняті Верховною Радою у 1992 р.

Перші кроки розбудови незалежної Української держави, здійснені ще до того, як наша молода країна поринула у безодню перманентної економічної кризи, були повні оптимістичного пафосу та надії на швидке національне відродження. Характерно, що у ключових, концептуальних державних рішеннях та деклараціях завжди була присутня культурна складова як важливий та самостійний елемент. На жаль, у багатьох документах, прийнятих за часів незалежності, ця складова губиться на фоні економічних показників, ВВП, запозичень від МВФ, зовнішньоекономічних, газових чи інших пріоритетів. Так, наприклад, в «*Декларації про державний суверенітет України*», прийнятій Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р., є окрема стаття № 8, присвячена культурному розвитку<sup>219</sup>. Тон та дух цього документа ще практично радянський та інтернаціоналістичний, але він починає помірковано формулювати національні культурні пріоритети, настільки, наскільки вони

<sup>219</sup> Кононенко П. Українська культура: уроки, тенденції, перспективи / П. Кононенко, Т. Кононенко // Віче. — 2000. — № 6. — С. 133—151.

були зрозумілі та актуальні у складі тогочасної переважно комуністичної Верховної Ради.

В даному документі, згідно з його назвою та значенням, йдеться про те, що УРСР самостійна у вирішенні питань культурного та духовного розвитку української нації, але гарантує й усім іншим національностям, які мешкають на її теренах, право їх вільного національно-культурного розвитку. В межах повноважень УРСР мали бути забезпечені: національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Не була забута і діаспора (головним чином радянська). УРСР виявляла піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що на той час проживали за межами республіки.

Відзначалось також, що національні, культурні та історичні цінності на території УРСР є власністю республіки. Мало того, згідно з Декларацією, УРСР мала право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходились за її межами<sup>220</sup>.

Зважаючи на наявність у цей час СРСР, ЦК КПРС з його генсеком М.С. Горбачовим, урядом, КДБ тощо цей документ був досить сміливим та вносив низку нових моментів у культурне життя УРСР. Національне вже не вважалось гріхом, а навпаки, зберігалось і розвивалось, у першу чергу мова, пам'ятки, література, видавнича справа, кіно тощо. Була висловлена і еретична претензія на повернення культурних цінностей, значна частина яких, і про це знали, знаходилась в музеях Москви та Ленінграда. В умовах ще радянського бюджету та фінансування культури все це вважалось повністю реальним та здійсненим.

Ще один документ, так би мовити, ранньодемократичного періоду розвитку Української державності, поки вона ще не стикнулась повністю з величезними економічними проблемами і не потонула в їх вирішенні, це «Декларація прав націо-

---

<sup>220</sup> Там же.

нальностей України», прийнята Верховною Радою України 1 листопада 1991 р. Документ цей витриманий у досить демократичному і навіть інтернаціоналістичному дусі, але його поява та публікація у «Літературній газеті» (1991 р., 7 листопада), пов'язані, безумовно, з розпадом СРСР та отриманням Україною незалежності. Представникам численних національностей, що мешкали на території УРСР, давали сигнал спокою — ніхто їх переслідувати та пригнічувати у новій державі не буде. Це, мабуть, була одна з перших турбот нової української влади про свій майбутній багатонаціональний електорат.

«Декларація», беручи до уваги, що на території України проживають громадяни 100 національностей, гарантувала всім народам, національним групам, громадянам рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права (стаття 1). Саме держава брала на себе відповідальність за створення належних умов для розвитку всіх національних мов і культур (стаття 2).

Всім народам і національним групам гарантувалось право вільного користування рідними мовами в усіх галузях життя, включаючи навчання, виробництво, одержання і розповсюдження інформації. Окремо вказувалось, що Українська держава забезпечує право своїм громадянам вільно користуватися російською мовою. В регіонах, де проживає компактно кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою могла функціонувати мова, прийнятна для всього населення даної місцевості (статті 3—4). Після прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України деякі аспекти мовної політики, визначені в цих статтях, були фактично скореговані та переформульовані на користь державної мови.

Держава обіцяла також зберігати та охороняти пам'ятки всіх національностей (стаття 5), гарантувала всім національностям створення своїх культурних центрів, товариств, земляцтв тощо (стаття 6). Все це було цілком демократично, і більшість з цих декларацій виконувалась і виконується. Але на той час, коли вони приймалися, не було створено механізму їх реалізації, ніхто не знав, та і не міг знати, в яких умовах буде існувати, виживати і фінансуватися культура не тільки національних меншин, але й сама національна українська культура в Україні.

Останній документ, прийнятий на самому світанку незалежності і тому дещо наївний, не дуже практичний та знову декларативний<sup>221</sup>, це «*Основи законодавства України про культуру*» (Верховна Рада України, 14 лютого 1992 р. № 2117—XII). Запобігаючи наперед, слід зазначити, що автори цього документа ще знаходились під сильним впливом ідеї обов'язковості державного патерналізму щодо культури (цілком природної для радянських часів), звикли до радянського бюджетного фінансування, планування економіки і ще дуже слабо уявляли собі ринок, лібералізацію цін, наслідки інфляції та розриву економічних зв'язків передусім з Росією. Втім, як вказують О. Гриценко та М. Стріха, не лише українські законодавці, а й громадська думка в перші роки незалежності не були готові до реформування культурної політики на сучасних засадах, пристосування її до умов громадянського суспільства та ринкової економіки. Головними вимогами культурно-мистецького середовища у цей час були збільшення бюджетного фінансування та повне звільнення закладів культури від оподаткування<sup>222</sup>.

Саме тому, при всіх гуманістичних та демократичних вадах, «*Основи законодавства України про культуру*» дещо ідеалізують дійсність (якщо не міфологізують її) і ніколи не були виконані в Українській незалежній державі повністю. Візьмемо, наприклад, статтю 2 «*Основні принципи культурної політики*». Серед них визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин... (остання так, на жаль, і не стала вагомим чинником за перші 10 років незалежності і завжди губилась десь поза економікою та політикою); утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності... (а в житті — зубожіння більшості й аморальна, войовнича розкіш кількох відсотків скоробагатків, тотальна корупція, мафіїзація влади, недовіра

<sup>221</sup> Гриценко О. Культурна політика України: короткий історичний огляд / О. Гриценко, М. Стріха // *Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми*. Зб. наук. пр. — К.: УЦКД Мінкультури України, 1995. — С. 24—25.

<sup>222</sup> Там же. — С. 25.

населення до уряду, президента, парламенту, судів тощо); збереження і примноження культурних надбань (виконувалось фахівцями, нерідко супротив волі влади, на свій страх і ризик)<sup>223</sup>...

Те ж саме можна сказати і про статтю 3 «Пріоритети у розвитку культури». До них належать: розвиток культури української нації та культур національних меншин; збереження, відтворення та охорона культурного середовища; естетичне виховання дітей та юнацтва; проведення фундаментальних досліджень у галузі теорії та історії культури в Україні; розширення культурної інфраструктури села; матеріальне та фінансове забезпечення закладів, підприємств, організацій і установ культури<sup>224</sup>. На жаль, за невеликими винятками, більшість з цих пріоритетів так і залишилась на папері, що буде показано у наступному підрозділі.

У розділі 2 «Права і обов'язки громадян у сфері культури» громадянам надавались дійсно широкі права в галузі індивідуальної творчості, самовираження, фахової освіти, доступу до культурних цінностей, авторського права тощо. Більшість цих прав виконувалась, якщо у автора, творця, митця було на що жити, тоді він творив та самовиражався. Складніше було з виконанням авторського права, ця правова галузь культурної сфери досі залишається не до кінця врегульованою<sup>225</sup>.

Дуже широкі повноваження у сфері культури надаються державним органам управління (розділ 3, стаття 22). Це одна з ознак «пострадянського» характеру даного закону та його патерналістського спрямування. Згідно із названою статтею, культурну політику держави мала визначати Верховна Рада, вона ж створювала політичні, економічні та соціальні умови її реалізації. Забезпечували цю реалізацію вищі органи виконавчої влади, тобто уряд та відповідне міністерство. Їх повноваження розписані дуже докладно і враховують всі можливі

<sup>223</sup> Культурна Спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: 36. офіц. док. / Упоряд. В.І. Фрич; Відп. ред. М.В. Гарник. — К.: Істина, 2002. — С. 6.

<sup>224</sup> Там же. — С. 7.

<sup>225</sup> Там же. — С. 7—8.

напрями адміністрування культури<sup>226</sup>. В умовах вільного та не-регульованого ринку, інфляції, дефіциту бюджету, обмеженого фінансування<sup>227</sup> виконання багатьох з цих дій було неможливим, або вони виконувалися частково.

Особливо останнє твердження стосується розділу 4 «Фінансування і матеріально-технічне забезпечення культури». Тут в статті 23 «Фінансування культури» затверджується норматив, який ще жодного разу не було виконано і навряд чи це колись стане можливим. Держава, у даному випадку, гарантувала необхідні асигнування на розвиток культури в розмірі не менш восьми відсотків від національного доходу України<sup>228</sup>. Відповідно, працівникам культури (державних закладів, підприємств і організацій) було обіцяно встановлення середньої заробітної плати у розмірі не нижче середнього рівня заробітної плати працівників народного господарства<sup>229</sup>. Як насправді фінансувалась культурна сфера України та в яких умовах вона існувала та виживала у 1990-ті роки, видно з наступного підрозділу.

### 2.3. Основні тенденції розвитку культурної сфери України у 1991–2001 рр.

Перше, що справді відбулось у культурній галузі та деякою мірою виправдало очікування творчої, національно-демократичної, громадсько свідомої інтелігенції, — це ідеологічне визволення культури та мистецтва від постійного тиску та цензури комуністичного режиму. Сам режим безславно розвалився,

<sup>226</sup> Там же. — С. 13.

<sup>227</sup> Розподіл видатків Державного бюджету України на 2000 р. Додаток № 2 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 р.» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 11. — С. 25–37; Розподіл видатків Державного бюджету України на 2001 р. Додаток № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 р.» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 52. — С. 34–43.

<sup>228</sup> Культурна Спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: Зб. офіц. док. — К.: Істина, 2002. — С. 14.

<sup>229</sup> Там же. — С. 15.

а його колишні прибічники та навіть представники керуючих органів поспішали відхреститись від тоталітарного комуністичного минулого, забороняли діяльність комуністичної партії, йшли до церков, переконували населення у своїй довічній прихильності до демократичних принципів, європейської цивілізованості та гуманізму.

Як вважає І.В. Довжук, культурний процес 1990-х років характеризувався трьома основними чинниками: 1) в умовах економічної кризи відбувався процес якісно нового культуротворення; 2) важливу роль у культурному розвитку відігравало активне повернення забутих або раніше заборонених творів культури; 3) відбувався процес утвердження національних пріоритетів, національної ідентифікації, розширення функціонування державної мови тощо<sup>230</sup>. Не з усіма висновками цього дослідника можна погодитись повністю, хоча основні напрями розвитку культуротворчого процесу були окреслені досить точно.

На початку 1990-х почалася економічна криза, яка супроводжувалась дегуманізацією життя, зубожінням основної маси населення, демографічним спадом. Вперше показник природного приросту населення пішов вниз у 1989 р. У 1991 р. вперше за післявоєнний період кількість померлих перевищила кількість народжених на 39,1 тис. чоловік, у 1992 р. — вже на 100 тис. чоловік. Почалась депопуляція сільської місцевості, яка охопила 21 область, простежувалось це явище і в міських поселеннях Луганської, Донецької, Харківської та Одеської областей. У 1995 р. населення України зменшилось на 299,7 тис. чол., в 1996 р. — на 309,5 тис., в 1997 р. — на 311,6 тис.<sup>231</sup> — за три роки майже на 1 млн., у 1998 р. — ще на 300,7 тис.<sup>232</sup>

Вже в 1992 р. за межею бідності опинилась переважна більшість населення. Питома вага людей із середніми доходами скоротилася порівняно із 1990 р. більш ніж у двічі. У 1993 р. подальше падіння життєвого рівня населення набуло ката-

<sup>230</sup> Довжук І.В. Нариси історії культури України: до кінця ХХ ст. / І.В. Довжук. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. — С. 404.

<sup>231</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 14.

<sup>232</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 35.

трофічних наслідків<sup>233</sup>. Саме у 1993 р. українська економіка відчула всю силу нафтогазової залежності від Росії. Інфляція перейшла у гіперінфляцію та купоно-карбованець знецінився у 103 рази. Частина оплати праці у виробленому національному доході зменшилася до 35% проти 59% у 1990 р. Національний дохід зменшився у 1993 р. до 60,6 % порівняно з 1990 р.<sup>234</sup>

Л.Д. Кучма у щорічному посланні «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2000 році», поданому до Верховної Ради у березні 2001 р., відзначав, що структурні деформації в народному господарстві поглибились, а розрив у доходах між багатими і бідними помітно зріс. Навіть після того, як намітилось зростання промислової продукції (квітень 1999 р.), реальна заробітна плата продовжувала знижуватись. У 2000 р. обсяг промислової продукції зріс на 12,9 відсотка, а реальна заробітна плата скоротилась на 0,9 відсотка. За період з 1991 до 2000 р. ВВП скоротився на 60 відсотків, обсяг промислової продукції — на 48,9%, а сільськогосподарської продукції — на 51,5%. Реальна заробітна плата зменшилась у 3,8 рази, а реальна пенсія у 4 рази<sup>235</sup>.

Втім, слід згадати, що стартові можливості України щодо самостійного економічного та соціального розвитку були одними з найкращих у СРСР. У складі Союзу, займаючи 2,5% його території, Україна давала близько 40% продовольства, 35% промислової продукції і володіла 35% науково-технічного потенціалу<sup>236</sup>. За даними ФАО ООН, Україна могла прогодувати 1 млрд. населення планети та, за класифікацією ООН, ще в 1990 р. вважалась «індустріально надрозвиненою країною», а у 2001 р. за рівнем якості людського розвитку вона була відкинута вже на 100 місце у світі<sup>237</sup>.

<sup>233</sup> Україна на перехідному етапі: політика, економіка, культура. — К., 1997. — С. 41.

<sup>234</sup> Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття (продовження) // УІЖ. — 2001. — № 3. — С. 63.

<sup>235</sup> Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття (закінчення) / С.В. Кульчицький // УІЖ. — 2001. — № 4. — С. 29.

<sup>236</sup> Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України. — Броди, 2001. — С. 15.

<sup>237</sup> Білорус О. Український шлях оновлення у XXI ст. // Київська старовина. — 2001. — № 6. — С. 23.

Вже до десятиріччя незалежності перед Україною постала дуже серйозна проблема цивілізаційної деградації. Замість поступу вперед країна нібито йшла у минуле. За думкою Ю.П. Сурміна, у 2001 р. вона знаходилась на рівні 1960-х — 1970-х рр. за основними характеристиками цивілізованості. Виродження країни, на погляд дослідника, простежувалося перш за все у руйнації її економічного потенціалу. З індустріально-аграрної вона перетворилася спочатку в аграрно-індустріальну, а потім і в аграрну країну. Відповідно йшов інтенсивний процес дегуманізації суспільства, зростає бідність, знизився і без того невисокий рівень соціальної захищеності населення<sup>238</sup>.

На те, що така точка зору цілком виправдана і подібний сценарій розвитку ймовірний для України, із сумом вказує і О. Білорус. Він підкреслює, що закордонні дослідники у своїх прогнозах відводять Україні місце і роль середньоевропейської держави перехідного типу, держави без амбіцій, з населенням 30—35 млн. чол., з розвиненим сільським господарством і сировинним характером промисловості. На жаль, саме такі прогнози наполегливо просуваються через нав'язувані сценарії і моделі розвитку, через декрети і меморандуми Міжнародного валютного фонду та Світового банку, які штовхають Україну на шлях розвитку слаборозвинених країн. На думку О. Білоруса, це шлях перетворення України на сучасну європейську напівколонію<sup>239</sup>.

Економічна ситуація набула катастрофічного характеру. Нові культурні явища, спроби будувати культуру в умовах відсутності ідеологічного тиску та незалежності наштовхнулись на тяжкі випробування. Серед інших соціальних сфер однією із найнезахищеніших виявилась культура. Водночас з «цивілізованого заходу» йшли зовсім неочікувані команди. В рекомендаціях Міжнародного валютного фонду щодо виходу України із економічної кризи йшлося про ско-

<sup>238</sup> Сурмін Ю.П. Украина: итоги сложного десятилетия и проблема будущего // Грани. — 2001. — № 4. — С. 20.

<sup>239</sup> Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України. — Броди, 2001. — С. 26.

рочення вдвічі держбюджетного фінансування культурної сфери<sup>240</sup>.

Внаслідок економічної кризи, незадовільної зарплатні у гуманітарній (культурній, освітній, науковій) сфері<sup>241</sup>, яка не відповідала навіть елементарному прожитковому мінімуму, після закриття або скорочення проектних організацій, науково-дослідних інститутів численні науковці, діячі культури, педагоги покинули країну.

У 1991 р. з України виїхало 39 докторів наук, у 1992 — 57, у 1993 — 68, у 1994 — 90, у 1996 — 83 доктора наук, а з урахуванням кандидатів наук — 202 особи<sup>242</sup>. Тільки протягом 1996—1999 рр. Україну залишило близько 700 докторів і кандидатів наук, четверту частину з яких склали перспективні молоді фахівці віком до 40 років, так само спостерігався й відтік мистецьких талантів<sup>243</sup>.

Колишній ректор ХНУ ім. В.Н. Каразіна І.Є. Тарапов у 1997 р. підкреслював, що швидко йшло безглузде розбазарювання інтелектуального потенціалу країни, її основного багатства. Кількість людей науки, культури, освіти, що працювали відповідно до фаху, за останні п'ять років катастрофічно зменшилася. Щорічно зменшувалися асигнування на освіту, науку, культуру. В бюджеті 1996 р. на фінансування української науки було надано ганебні 0,6% від ВВП, замість мінімальних потреб у 1,5%, практично ж було отримано 0,46%. Таким чином, фінансування науки за 5 років зменшилось у 20 разів. За даними І.Є. Тарапова, тільки з системи академічної науки з 1992 р. вибуло 3,5 тис. докторів та кандидатів наук, більше тисячі з них виїхали закордон. Тільки у 1994—1995 рр. за кордон виїхали 7 тис. працівників вищої школи, причому 4 тис. чоловік віком 35—45 років, в основному, кандидатів

<sup>240</sup> Культурне відродження в Україні. — Львів, 1993. — С. 202.

<sup>241</sup> Довжук І.В. Нариси історії культури України: до кінця ХХ ст. — Луганськ, 2007. — С. 420.

<sup>242</sup> Бойко М.П. Гуманістичний аспект формування національної культури України в умовах глобалізації... — Дніпродзержинськ, 2008. — С. 152.

<sup>243</sup> Михайленко А. Дорога в один кінець: Про відтік мистецьких талантів з України // Віче. — 2001. — № 2. — С. 142—143.

наук<sup>244</sup>. Така ж тенденція спостерігалася і серед представників виконавського мистецтва<sup>245</sup>.

Бюджетне фінансування культури не було кращим. Реальні бюджетні асигнування на культуру становили у 1993 р. 1,8%, у 1994 р. 1,3%, у 1995 р. менше 1%<sup>246</sup>. Станом на 1996 р. Міністерство культури зробило заявку в проекті бюджету на 68 трлн. 500 млрд. карб., а Кабінет Міністрів України затвердив лише 17 трлн. 300 млрд. карб., що відповідало 1,3% держбюджету, у той час як в «Основах законодавства України про культуру» встановлено 8% від ВВП<sup>247</sup>.

Слід зазначити, що з бюджету Міністерства культури та мистецтв фінансувалася з кількома місячним запізненням лише зарплатня працівників підвідомчих установ (тобто тільки тих, що напряду належать до Міністерства, фінансування більшості установ та закладів культури залежало від місцевих бюджетів і часто-густо зовсім припинялось). На власне мистецьку діяльність, здійснення нових постанов, закупівлю творів мистецтва, комплектування фондів бібліотек та музеїв коштів на той час майже не лишалось<sup>248</sup>.

В умовах економічної кризи діячі культури з подивом констатували, що «вільна українська держава помітно менше переймається проблемами української культури, ніж колишня УРСР...»<sup>249</sup>. Соціально-економічні та політичні зміни суттєво вплинули на кількість закладів культури. Як підкреслює І.П. Бідзюра, склалося так, що проголошені ідеї та гасла національно-культурного відродження не отримали і не отримують

<sup>244</sup> Тарапов І.Е. Наше общество и власть: вопросы управления. — Х., 1997. — С. 4—5.

<sup>245</sup> Макаревич М. «Чужі для своїх»? Контекст проблеми втрати оперних талантів // Політика і культура. — 1999. — № 2. — С. 38.

<sup>246</sup> Стріха М. Українська держава і культура: спроба пошуків взаємодії на тлі світового досвіду // Розбудова держави. — 1996. — № 11. — С. 52.

<sup>247</sup> Довжук І.В. Нариси історії культури України: до кінця ХХ ст. — Луганськ, 2007. — С. 419—420.

<sup>248</sup> Стріха М. Українська держава і культура: спроба пошуків взаємодії на тлі світового досвіду // Розбудова держави. — 1996. — № 11. — С. 53.

<sup>249</sup> Грабовський С. Чи потрібен національній культурі державний патерналізм? // Сучасність. — 2003. — № 6. — С. 60.

достатнього матеріально-технічного забезпечення. Більше того, сфера культури, науки, освіти стала фінансуватися значно гірше, ніж у радянські часи, на рівні приблизно 30% від її потреб. Внаслідок цього скоротилася діюча мережа установ культури, передусім клубів, бібліотек, музеїв, розташованих у сільській місцевості, спостерігався вплив з культурної сфери талановитої молоді.

Слід відзначити, що жодний державний театр, концертна зала чи філармонія не були закриті за роки незалежності. Кількість театрів драми та музичної комедії навіть збільшилась із 82 у 1990 р. до 87 у 2000 р. Втім, таке збільшення суб'єктів культури сталося територіально дуже нерівномірно<sup>250</sup>. Водночас 42 театри з числа названих існували лише завдяки ентузіазму керівництва і працівників та потребували нового будівництва, капітального ремонту, технічного переобладнання<sup>251</sup>. Не відповідали сучасним вимогам приміщення, в яких працювали 15 з 25 філармоній<sup>252</sup>.

З 1991 по 2001 рр. культура України переживала важкі часи. За даними В. Креміня та В. Бондаренко, у непристосованих або аварійних приміщеннях працювало багато навчальних закладів культури та мистецтва, не вистачало музичних інструментів, досконалої апаратури, підручників, комп'ютерної техніки<sup>253</sup>. Більшість з 500 державних музейних закладів була розташована у старих непридатних будівлях<sup>254</sup>, з їх фондів експонувалося лише 8% мистецьких і культурних цінностей, збільшувалась кількість крадіжок з музеїв, приватних колекцій, храмів, заповідників, бібліотек.

<sup>250</sup> Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. — Донецьк, 2005. — С. 84.

<sup>251</sup> Липківська Г. «Про ревізії» на межі століть: Театри України // Україна. — 2000. — № 3. — С. 38—39.

<sup>252</sup> Бідзюра І.П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть. — К., 2004. — С. 121—122.

<sup>253</sup> Україна на перехідному етапі: політика, економіка, культура. — К., 1997. — С. 56.

<sup>254</sup> Бідзюра І.П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть. — К., 2004. — С. 122.

Всі фахівці практично в один голос стверджували, що майже катастрофічна ситуація склалася у вітчизняному кінематографі. Ще у 1980-х роках в Україні щороку створювалося понад 50 повнометражних художніх, телевізійних і близько 500 короткометражних документальних, науково-популярних та анімаційних фільмів. На середину 1990-х 99% екранного часу припадало на зарубіжну комерційну продукцію найнижчого гатунку<sup>255</sup>. По даним Є.І. Суїменко та О.М. Семашко, тільки 2% фільмів у кінопрокати становили українські стрічки<sup>256</sup>, а їх якість далеко не найкраща<sup>257</sup>. Кількість відвідування кінотеатрів зменшилась з 16 до 2,4 рази на рік на душу населення, а на 2000 р. досягла 0,1 відвідування на рік на 100 мешканців (за даними С.В. Дрожжиної, за 10 років незалежності відвідування кінотеатрів в Україні зменшилось в 9 разів<sup>258</sup>). Водночас, таке різке зменшення відвідування кінотеатрів, з точки зору деяких фахівців, відповідає загальноєвропейській тенденції і має пояснюватись відносною доступністю домашніх аудіовізуальних засобів та низькою комфортністю масових закладів культури<sup>259</sup>. Зношеність матеріально-технічної бази кінотеатрів та кіноустановок становила на той час вже 70—80%.

За останнє десятиріччя спостерігалася тенденція до зменшення книжкового фонду бібліотек<sup>260</sup>, кількості місць для глядачів у кінотеатрах та клубних закладах. За десять років (1991—2001 рр.) бібліотечний фонд зменшився на 76 млн. при-

<sup>255</sup> Україна на перехідному етапі: політика, економіка, культура. — К., 1997. — С. 56.

<sup>256</sup> Мазяр М. Українські телеканали без українських фільмів // Кіно—Театр. — 1999. — № 3. — С. 9—10; Суїменко Є.І. Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень: Досвід соціологічних спостережень // Національна культура в сучасній Україні. — К., 1995. — С. 323.

<sup>257</sup> Брюховецька Л. Конфлікт поганого із іще гіршим: Огляд українських фільмів 1997 р. // Кіно—Театр. — 1998. — № 1. — С. 53—55.

<sup>258</sup> Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. — Донецьк, 2005. — С. 84.

<sup>259</sup> Бідзюра І.П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть. — К., 2004. — С. 123.

<sup>260</sup> Швецова-Водка Г. Бібліографічні ресурси України: стан, проблеми розвитку // Бібліотечний вісник. — 2000. — № 4. — С. 2—5.

мірників<sup>261</sup>. Так, на 100 жителів у книжковому фонді масових та універсальних бібліотек у 1990 р. знаходилося 806 примірників, а у 2000 — 693 примірники. Всього було закрито до 2001 р. 20,3 тис. кіноустановок та кінотеатрів<sup>262</sup>. Кількість місць для глядачів у залах зі стаціонарними кіноустановками на 100 відвідувачів була у 1990 — 11, в 2000 р. — 4. Кількість місць у закладах клубного типу в такий же пропорції, у 1990 р. 13, в 2000 р. — 11<sup>263</sup>. Загальна кількість закладів клубного типу зменшилась на 4,7 тис.<sup>264</sup>

Зафіксовано і послідовне зменшення глядацької активності населення. На 100 мешканців у 1990 р. нараховане 61 відвідування музеїв, у 1995 р. — 34, в 2000 р. — 32. В цілому по Україні у 1990 р. музеї відвідало 31,8 млн., а у 2000 р. 16 млн. Для театрів простежена така тенденція: у 1990 р. їх відвідало 34 жителі зі ста, у 1995 — 16, в 2000 р. — 11. За абсолютними даними, кількість відвідування театрів зменшилась з 17,6 млн. у 1990 до 5,7 млн. у 2000 році<sup>265</sup>. Відвідування концертних організацій системи Міністерства культури дає наступну динаміку: у 1990 р. на сто мешканців — 29, у 1995 р. — 14, в 2000 р. — 8 (відповідно з 15 млн. у 1990 до 3,8 млн. у 2000 році<sup>266</sup>). Скорочення відвідування всіх закладів культури в середньому відбулося на 37,4 %, музеїв — на 52,4%<sup>267</sup>. При помітному скороченні чисельності відвідувань установи культури мали розраховувати тільки на фінансову підтримку суб'єктів культурної політики. Головну роль тут відігравали місцеві бюджети (областей, районів, міст), які нерідко не були платоспроможними<sup>268</sup>.

<sup>261</sup> Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. — Донецьк, 2005. — С. 83.

<sup>262</sup> Там же. — С. 83.

<sup>263</sup> Бідзюра І.П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть. — К., 2004. — С. 122.

<sup>264</sup> Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. — Донецьк, 2005. — С. 83.

<sup>265</sup> Там же. — С. 84.

<sup>266</sup> Там же.

<sup>267</sup> Бідзюра І.П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть. — К., 2004. — С. 122—123.

<sup>268</sup> Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. — Донецьк, 2005. — С. 84.

Окрім оцінок науковців, експертів, фахівців у різних галузях культурного життя, іноді не зовсім точних та емоційних (із зрозумілих причин, особливо коли писав сам учасник культурного процесу, який вболівав за свою галузь), слід звернути увагу і на дані, опубліковані Державним комітетом статистики України, які надають можливість для порівняння та для більш повного, широкого й узагальнюючого погляду на розвиток культурних процесів за перші десять років незалежності.

Дуже важким був матеріальний стан самих працівників культури. Середньомісячна грошова заробітна плата в галузі культури у 1992 р. складала 3978,2 купоно-карбованця, мистецтві — 3741,1, водночас в середньому по народному господарству вона була 6649,7, а в промисловості — 8296,8<sup>269</sup>. Тобто стаття 28 «Основ законодавства про культуру» не виконувалась, оскільки зарплата працівників культури була майже вдвічі нижчою, ніж у народному господарстві в цілому і майже втричі нижчою від промисловості. У 1993 р. через інфляцію заробітна плата в галузі культури досягла 111309, в мистецтві — 95066, середня по народному господарству тоді була 155400, а в промисловості — 185617 купоно-карбованців<sup>270</sup>. Різниця зменшилась, але це був результат не покращання матеріального стану працівників культури, а масового збідніння всього населення, в тому числі і тих, хто працював в промисловості. Можна нагадати, що яловичина у той час (1993 р.) коштувала 24676 карб. за кг., олія — 20984 карб. за літр, хліб близько 2000 за кг., картопля — 1363 за кг., чи варто продовжувати цей список?<sup>271</sup> Вартість набору з 22 найважливіших продуктів харчування на грудень 1993 р. становила 378,5 тис. карб.<sup>272</sup>, таким чином, вона була втричі більшою, ніж зарплатня у сфері культури, а соціальна захищеність працівника культури дорівнювала вартості п'ятьох літрів олії<sup>273</sup>.

<sup>269</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 32.

<sup>270</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 291.

<sup>271</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 104.

<sup>272</sup> Там же. — С. 108.

<sup>273</sup> Савіна З. Бібліотекар України 90-х років // Бібліотечна планета. — 2000. — № 1. — С. 19—21.

У 1994 р. інфляція підняла номінальну зарплатну в культурі до 896,7 тис., в мистецтві до 944,9 тис.<sup>274</sup>, це жебрацтво дорівнювало вже приблизно 10 літрам олії, або 10 кг м'яса<sup>275</sup>. В 1995 р. заробітна плата працівника культури була 5420 тис., мистецтва — 5242 тис., середня по країні досягала 7380 тис., в промисловості — 7987<sup>276</sup>. Після введення гривні реальна середньомісячна заробітна плата в державному секторі економіки становила 86,2 грн., в господарстві в цілому — 138 грн., а в культурі 97 грн. у 1996 р., стільки ж у 1997 р.<sup>277</sup>, 99 грн. у 1998 р.<sup>278</sup>, 106 грн. у 1999 р., 116 грн. у 2000 р.<sup>279</sup> і вийшла з останньої межі виживання, відтепер вартість набору з 22 найважливіших продуктів становила 52 грн. у 1996 та 62 грн. у 1997 р.<sup>280</sup>

Зубожіло населення, що у 1990-ті рр. у своїй більшості мріяло лише про виживання, не мало реальних матеріальних можливостей витратити гроші на культурні потреби, навіть якщо такі потреби і були. Відсоток таких витрат поступово знизився. У загальному складі сукупного доходу сімей робітників і службовців у 1992 р. на культурно-побутові послуги, без оплати квартир та ін., йшло до 4,4 % (у 1991 р. десь 5,4%) сукупного доходу сім'ї<sup>281</sup>. У 1994 р. у матеріалах Держкомстатистики у загальному складі середніх витрат української сім'ї на культурно-побутові послуги без квартплати значиться 3,8%, а в 1995 р. — 4,2%<sup>282</sup>. В 1996—1997 рр., незважаючи на деякі тенденції до припинення економічного спаду, відсоток витрат середньої сім'ї на культуру в Держкомстатистиці не обчислювався<sup>283</sup>.

<sup>274</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 336.

<sup>275</sup> Там же. — С. 104.

<sup>276</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 376—377.

<sup>277</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 15, 402.

<sup>278</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 390.

<sup>279</sup> Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002. — С. 385.

<sup>280</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 68.

<sup>281</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 45.

<sup>282</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 390.

<sup>283</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 418.

Таким чином, на платні послуги в галузі культури всього по Україні було витрачено населенням у 1992 р. 2695,9 млн. купоно-карбованців (у 1991 р. — 609,5 млн., але зростання абсолютних цифр нічого не важить у даному випадку, оскільки вже розпочалась гіперінфляція)<sup>284</sup>. У 1993 р. кількість платних послуг у галузі культури, які спромоглося отримати збідніле населення, ще більше зменшилась. Зважаючи на інфляцію, Держкомітет статистики використав щодо оцінки даного явища як відносні, так і абсолютні показники. Так, у названому році із 100% різноманітних послуг, оплачених населенням, лише 2% зайняли платні культурні послуги<sup>285</sup>. В абсолютному (грошовому) значенні на душу населення у 1993 р. на культуру населенням було витрачено 1355 карб. (тобто одну сто п'ятнадцяту частину від середнього заробітку по народному господарству або 0,87% від неї — така своєрідна міра духовності часів виживання), у тому числі в сільській місцевості 296 карб.<sup>286</sup> У 1995 р. на платні послуги в галузі культури населення України витратило 39,2 млн. гривень — приблизно 1% від загального кошторису платних послуг (0,8 грн. на душу населення на рік); в 1996 р. — 69,4 млн. гривень — 0,9% (1,4 грн. на душу населення на рік); в 1997 р. — 84,5 млн. гривень — 0,91% (1,7 грн. на душу населення на рік); у 1998 р. — 86,2 млн. гривень — 0,87% (1,7 грн. на душу населення на рік)<sup>287</sup>; у 1999 р. — 100,7 млн. гривень — 0,86%; в 2000 р. — 127,9 млн. гривень — 0,8%<sup>288</sup>. Таким чином, і абсолютні, й відносні показники витрат населення на культуру у середині — другий половині 1990-х практично дорівнюють нулю.

Як вже підкреслювалось у підрозділі 1.2, важливим показником ефективності культурної політики держави та, навіть, самого факту її існування, є капіталовкладення у культуру, введення в дію нових об'єктів, закладів та підприємств культури. За 1992 р. по всій країні було введено в дію 2 кінотеатри із за-

<sup>284</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 117.

<sup>285</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 328.

<sup>286</sup> Там же. — С. 329.

<sup>287</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 278.

<sup>288</sup> Статистичний щорічник України за 2000 рік. — К., 2001. — С. 265.

гальною кількістю 1,8 тис. місць (наприклад, у 1985 р. — 10 на 7,2 тис. місць). У 1993 — 2001 рр. не було введено в дію жодного кінотеатру. Капіталовкладення у цій галузі були приречені на неприбутковість, оскільки різко скорочувалося щорічне відвідування кінотеатрів населенням.

За 1992 р. було введено в дію 84 клуби та будинки культури на 22, 1 тис. місць (у 1991 р. — 139 на 35, 1 тис. місць)<sup>289</sup>. У 1993 р. було введено в дію 57 клубів та будинків культури (більшість з них, 39 — колгоспами), на загальну кількість місць 17,2 тис.<sup>290</sup> У 1994 р. ввели в дію 31 клуб загальною кількістю місць 7 тис.<sup>291</sup> 1995 р. дає 19 нових клубів із 5,4 тис. місць<sup>292</sup>; 1996 р. — 3 клуби на 0,9 тис. місць; 1997 р. — 6 клубів на 2,1 тис. місць<sup>293</sup>; 1998 р. — 0,7 клуба<sup>294</sup>; в 1999 р. — 1,6 клуба; у 2000 р. — 1 клуб<sup>295</sup>. Таким чином, протягом досліджуваного періоду практично припиняється будівництво нових клубів, водночас, як це буде показано нижче, щорічно закривалися та припиняли свою роботу існуючі заклади клубного типу.

Сприйняття високої культури, виховання нових поколінь у контексті духовності, на високих прикладах світового та національного мистецтва неможливе без попередньої підготовки. Для цього держава мала підтримувати та розвивати широку галузь освітніх та виховних закладів різного рівня, у першу чергу дитячих (дошкільних, шкільних). У протилежному випадку діти, підлітки, молодь знайдуть дозвілля на вулиці, а складне сприйняття класичного чи навіть національного мистецтва, що потребує знань, інтелектуального та творчого напруження, з легкістю замінять на вестернізовану масову ерзац-культуру, дешеву російськомовну попсу, шансон тощо.

<sup>289</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 160.

<sup>290</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 372.

<sup>291</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 280.

<sup>292</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 312.

<sup>293</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К.: Українська енциклопедія, 1999. — С. 238.

<sup>294</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 244.

<sup>295</sup> Статистичний щорічник України за 2000 рік. — К., 2001. — С. 225.

Таким чином, шкільного естетичного виховання на 1992/1993 навчальний рік було: дитячих музичних — 1238 на 305,9 тис. місць, дитячих шкіл мистецтв — 156 на 48,6 тис. місць, дитячих художніх — 131 на 21,7 тис. місць, хореографічних шкіл — 6 на 1,7 тис. місць, вечірніх шкіл загальної музичної освіти — 10 на 1,4 тис. місць<sup>296</sup>. На 1993/1994 рік: дитячих музичних шкіл — 1234 на 302,2 тис. місць, дитячих шкіл мистецтв — 190 на 63,1 тис. місць, дитячих художніх — 135 на 22,6 тис. місць, хореографічних шкіл — 6 на 1,3 тис. місць, вечірніх шкіл загальної музичної освіти — 4 на 0,8 тис. місць. У 1994/1995 навчальному році дані такі: дитячих музичних шкіл — 1223 на 301,2 тис. місць, дитячих шкіл мистецтв — 211 на 68,3 тис. місць, дитячих художніх — 137 на 22,6 тис. місць, хореографічних шкіл — 8 на 1,9 тис. місць, вечірніх шкіл загальної музичної освіти — 3 на 0,8 тис. місць<sup>297</sup>. На 1995/1996 навчальний рік динаміка наступна: дитячих музичних шкіл — 1201 на 285,9 тис. місць, дитячих шкіл мистецтв — 244 на 74,8 тис. місць, дитячих художніх — 138 на 22,4 тис. місць, хореографічних шкіл — 8 на 1,8 тис. місць, вечірніх шкіл загальної музичної освіти — 3 на 0,9 тис. місць<sup>298</sup>. Дані на 1996/1997 навчальний рік такі: дитячих музичних шкіл — 1182 на 266,4 тис. місць, дитячих шкіл мистецтв — 250 на 73,8 тис. місць, дитячих художніх — 136 на 20,8 тис. місць, хореографічних шкіл — 8 на 1,6 тис. місць, вечірніх шкіл загальної музичної освіти — 3 на 0,9 тис. місць. В 1997/1998 навчальному році: дитячих музичних шкіл — 1102 на 222,3 тис. місць, дитячих шкіл мистецтв — 269 на 72,2 тис. місць, дитячих художніх — 133 на 19,2 тис. місць, хореографічних шкіл — 9 на 1,8 тис. місць, вечірніх шкіл загальної музичної освіти — 2 на 0,6 тис. місць<sup>299</sup>. В 1998/1999 навчальному році: дитячих музичних шкіл — 1086 на 206,1 тис. місць, дитячих шкіл мистецтв — 277 на 73,2 тис. місць, дитячих художніх — 132 на 18,0 тис. місць, хореографічних шкіл —

<sup>296</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 187.

<sup>297</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 420.

<sup>298</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 469.

<sup>299</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 454.

9 на 1,9 тис. місць, вечірніх шкіл загальної музичної освіти — 2 на 0,5 тис. місць<sup>300</sup>.

На кінець досліджуваного періоду у 2000/2001 навчально-му році: дитячих музичних шкіл — 1036 на 194,1 тис. місць, дитячих шкіл мистецтв — 304 на 77,6 тис. місць, дитячих художніх — 130 на 18,5 тис. місць, хореографічних шкіл — 9 на 2 тис. місць, вечірніх шкіл загальної музичної освіти — 2 на 0,5 тис. місць<sup>301</sup>. В цілому мережу навчальних закладів естетичного виховання молоді вдалось зберегти, але відбулась деяка деформація її внутрішнього складу, зменшилось на 202 одиниці кількість музичних шкіл, вечірніх шкіл загальної музичної освіти, хореографічних шкіл, натомість майже вдвічі зросла чисельність дитячих шкіл мистецтв, що набули популярності серед невеликого прошарку забагатілих українців. Але загальна кількість місць у цих школах скоротилась з 1991 до 2001 р. на 93,6 тис. (379,3 до 285,7 тис.), або на 25%, тобто для родини пересічного українця на чверть зменшилась можливість надати своїм дітям естетичне (особливо музичне) виховання.

Масових та універсальних бібліотек у 1992 р. було 25292, в них книжок і журналів — 400,9 млн. примірників (25318 та 410,4 млн. у 1991 р., відповідно). З них у містах 6442 з фондами 220,2 млн. примірників, у сільській місцевості — 18850 із 180,7 млн. примірників<sup>302</sup>. У 1993 р. загальна кількість масових та універсальних бібліотек зменшується на 910 одиниць, до 24382, а їх фонди становлять 387,7 млн. примірників. На цей рік пораховано, що книжки та журнали українською мовою складають 36% фонду масових та універсальних бібліотек, російською — 62%<sup>303</sup>. На 1994 рік залишається 24213 масових та універсальних бібліотек, з загальними фондами 378,7 млн. примірників, з яких книжки українською мовою складають вже 37%<sup>304</sup>. В 1995 р. бібліотек вже 23816, а їх фонди містять 369,9 млн.

<sup>300</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 451.

<sup>301</sup> Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002. — С. 506.

<sup>302</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 187.

<sup>303</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 398.

<sup>304</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 421.

примірників книжок та журналів<sup>305</sup>. В 1996 р. бібліотек всього 23341, в них книжок і журналів 363,9 млн. примірників; 1997 р. — існує 21504 бібліотеки із 355,7 млн. примірників у фондах<sup>306</sup>; 1998 р. — нараховане 21073 бібліотеки з фондами у 350,3 млн. примірників (на цей рік відсоток книжок українською мовою був 38%)<sup>307</sup>; в 2000 р. — 20700 бібліотек, фонди — 343 млн. примірників; 2001 р. — 20400 бібліотек з фондами у 339 млн. примірників<sup>308</sup>. Тенденція до зменшення чисельності бібліотек та їх фондів не припинялась ні на рік протягом першого десятиріччя незалежності України. В результаті загальна кількість бібліотек зменшилась з 25292 до 20400, на 4894 одиниці (в основному це були невеликі районні та сільські бібліотеки<sup>309</sup>), а їх фонди втратили 61,9 млн. примірників книжок та журналів.

Закладів клубного типу в цілому по країні нараховувалось у 1992 р. 23910 (24675 у 1991 р.)<sup>310</sup>. Кількість клубів, незважаючи на введення в дію кілька десятків нових, теж меншає порівняно із попередніми роками, та становить 23533<sup>311</sup>. В 1994 р. клубів було вже 23285<sup>312</sup>; в 1995 р. — 22954<sup>313</sup>; в 1996 р. — 22395; в 1997 р. — 21211<sup>314</sup>; в 1998 р. — 20912<sup>315</sup>; 2000 р. — 20400; 2001 р. — 20200<sup>316</sup>. Вже підкреслювався факт припинення будівництва клубів, їх загальна кількість по країні зменшилась з 23910 до 20200, на 3710 одиниць.

Театрів у 1992 р. було в цілому 127 (130 у 1991 р.), у тому числі 7 опери та балету, 83 драми та музичної комедії, 37 дитячих та юно-

<sup>305</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 470.

<sup>306</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 453.

<sup>307</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 450.

<sup>308</sup> Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002. — С. 502.

<sup>309</sup> Риб'янцева І. В центрі уваги — сільська бібліотека // Бібліотечна планета. — 1998. — № 2. — С. 25.

<sup>310</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 187.

<sup>311</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 398.

<sup>312</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 421.

<sup>313</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 470.

<sup>314</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 454.

<sup>315</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 451.

<sup>316</sup> Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002. — С. 502.

го глядача. Ці театри відвідало на кінець року 15,1 млн. чол.<sup>317</sup> В 1993 році загальна кількість театрів навіть зросла на 4 одиниці і досягла 131, за рахунок 2 театрів драми та музичної комедії і 2 театрів юного глядача, але інтенсивність їх відвідування знизилась до 12,5 млн. на рік<sup>318</sup>. У 1994 р. з'явився ще один театр юного глядача (всього їх стало 40), а загальна кількість театрів в країні дійшла до 132, кількість відвідувань їх знову впала і тепер становила 10,2 млн. на рік<sup>319</sup>. В 1995 р. в Україні діяло 136 театрів, виникло чотири нових театри драми та музичної комедії, а відвідувати їх стали ще рідше, в цілому до 8,3 млн. за рік<sup>320</sup>. 1996 рік — 130 театрів, 6,3 млн. відвідувань; 1997 р. — 130 театрів, 5,6 млн. відвідувань<sup>321</sup>; 1998 р. — 132 театри, 5,6 млн. відвідувань<sup>322</sup>; 2001 р. — 129 театрів, 5,9 млн. відвідувань за рік<sup>323</sup>. Театральна сфера як одна з найпрестижніших, у тому числі і з точки зору державотворення, збереглася і навіть збільшила загальну кількість закладів, але річна кількість відвідувань театрів населенням зменшилась<sup>324</sup> майже втричі, з 15,1 до 5,9 млн. на рік. Деяке збільшення відвідувань простежується лише у 2001 р. і сигналізує про певну стабілізацію економічної ситуації в Україні.

Концертних організацій налічувалось на 1992 р. 44 і відвідало їх 9,6 млн. чол. (43 організації та 12,6 млн. відвідувачів у 1991 р. відповідно)<sup>325</sup>. В 1993 р. концертних організацій вже 49, трохи зростає і кількість їх відвідувань — до 10 млн. на рік<sup>326</sup>. Вочевидь, цей факт фіксує початок бурхливої комерціалізації

<sup>317</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 190.

<sup>318</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 401.

<sup>319</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 424.

<sup>320</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 471.

<sup>321</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 453.

<sup>322</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 450.

<sup>323</sup> Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002. — С. 502.

<sup>324</sup> Заболотна В. Чекання: Сучасний український театр // Український театр. — 1998. — № 3. — С. 2—5.

<sup>325</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 190.

<sup>326</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 401.

цієї сфери, перш за все естради, та перебіг гастролей російських поп-зірок а-ля 90-ті. Ця думка підтверджується черговим зростанням кількості концертних організацій у 1994 р. до 52, але їх відвідування, навпаки, зменшується до 6,6 млн. на рік<sup>327</sup>, що пояснюється низькою платоспроможністю населення, яке витрачає кошти тільки на необхідне<sup>328</sup>. В 1995 р. концертних організацій 53, їх відвідало 7,3 млн. чол. за рік<sup>329</sup>; в 1996 р. також 53 — 4,8 млн. відвідувань; 1997 р. — 55, 4,2 млн. відвідувань<sup>330</sup>, що, вірогідно, свідчить про остаточне переміщення центру сімейного дозвілля до телевізора. Тенденція продовжується у 1998 р., коли концертних організацій знов більше — 57, а відвідувань менше — 3,5 млн. за рік<sup>331</sup>, в 2001 р. їх вже 61, а кількість відвідувань збільшується до 4,6 млн. на рік<sup>332</sup>.

Концертна сфера — одна з найбільш комерціалізованих в культурі. Саме тут завдяки вільній конкуренції та пошуку прибутку розпочався самостійний, незалежний від опікування держави розвиток, сформувався власний шоу-бізнес, зародилася українська естрада, інститут продюсерства, все те, що притаманно в даній галузі будь-якій розвиненій країні. Але в даній сфері відбулись і найпоказовіші культурні деформації: різке зниження загального культурного рівня, русифікація<sup>333</sup>, примітивна низькопробна вестернізація. Як вказує В. Солодовник, вже на ранніх стадіях оновлення ринкових відносин український ринок виявився під контролем спадкоємця «радянської естради» — російського шоу-бізнесу, який ще на рубежі 1980-х — 1990-х рр. нагромадив кошти, сформував або успадкував необхідні структури і, головне, міг опиратися на давній авторитет «московської марки». Драматичне відставання українського шоу-бізнесу найяскравіше виявилось у майже цілковитій відсутності його продукції на українському

<sup>327</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 424.

<sup>328</sup> Там же. — С. 104—106, 334.

<sup>329</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 471.

<sup>330</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 453.

<sup>331</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 450.

<sup>332</sup> Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002. — С. 502.

<sup>333</sup> Струманий В. Під прикриттям «культури компромісів»: Стан освіти і культури // Віче. — 1999. — № 1. — С. 106—112.

аудіоринку ще в 1994 р. Швидка комерціалізація концертної діяльності призвела до того, що протягом кількох років майже ніхто з українських виконавців не був фінансово спроможний на сольний концерт навіть у скромному столичному залі<sup>334</sup>.

Кількість музеїв, включаючи філіали, на кінець 1992 р. дорівнювала 275 (з них 96 краєзнавчих, 61 — історії та археології, 50 — меморіальних, 46 — мистецтвознавчих, 8 — етнографічних, 8 — літературних тощо), а відвідало їх 16,3 млн. чол. (1991 р. — 225 музеїв та 20,8 млн. відвідувачів відповідно)<sup>335</sup>. На наступний, 1993 р., музеїв вже 295 (101 — краєзнавчий, 72 — історії та археології, 48 — меморіальних та мистецтвознавчих, по 10 — етнографічних та літературних тощо), а кількість відвідувань досягла 18 млн. на рік<sup>336</sup>. У 1994 р. налічувалося 305 музеїв, які за рік відвідало 18,2 млн. чол.<sup>337</sup>; в 1995 — 314 музеїв, 17,4 млн. відвідувань за рік<sup>338</sup>; 1996 — 324 музеї, 16,4 млн. відвідувань (подвійне зменшення з 1985 р.); 1997 р. — 358 музеїв, 14,9 млн. відвідувань<sup>339</sup>; 1998 р. — 367 музеїв, 14,8 млн. відвідувань<sup>340</sup>; 2001 р. — 386 музеїв (123 краєзнавчих, 134 історії та археології, 63 мистецтвознавчих, 44 літературних), 17,1 млн. відвідувань<sup>341</sup>. За чисельністю закладів, їх номенклатурою та річним відвідуванням це одна з стабільніших галузей культури України, але тільки музейним працівникам відомо, якою ціною це було досягнуто (див. дані про середню зарплатню в галузі культури на початку 1990-х рр.).

Кількість кіноустановок з платним показом на кінець 1992 р. становила 22,3 тис. (від 25 тис. у 1991 р.), а кількість відвідувань їх за рік 211 млн. чол. (від 416 млн. у 1991 р.), тобто

<sup>334</sup> Солодовник В. Естрада і ринок // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 8.

<sup>335</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 190.

<sup>336</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 401.

<sup>337</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 424.

<sup>338</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 471.

<sup>339</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С.453.

<sup>340</sup> Там же. — С. 450.

<sup>341</sup> Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002. — С. 502.

в середньому 4 відвідування на одного жителя (від 8 у 1991 та 11 у 1990 рр.). Із загального числа кіноустановок більшість була розташована у сільській місцевості — 18,3 тис. із 70 млн. їх відвідувань за рік (у 1991 р. 20,3 тис. із 148 млн. відвідувань)<sup>342</sup>. Далі продовжує знижуватись кількість кіноустановок, у 1993 р. їх вже 20,5 тис., також знижується і кількість відвідувань кіносеансів — до 127 на рік, а у середньому на одного жителя до 2 відвідувань (вдвічі порівняно із попереднім роком і в чотири рази порівняно із 1991 р.)<sup>343</sup>. У 1994 р. існує вже 17,9 тис. кіноустановок, які за рік відвідали 56 млн. раз, що дає 1 відвідування на одного жителя на рік<sup>344</sup>. У 1995 р. залишилось 13,6 тис. кіноустановок, 15 млн. відвідувань на рік, тобто 1 на 1 мешканця<sup>345</sup>. В 1996 р. Україна має 11,8 тис. кіноустановок, які відвідали 7 млн. разів, тобто 0,4 рази на рік на одного мешканця; 1997 р. — 9,5 тис. кіноустановок, 3 млн. відвідувань, 0,2 на рік на одного жителя<sup>346</sup>; 1998 р. — 7,9 тис. кіноустановок, 1,8 млн. відвідувань, 0,1 відвідування на рік на одного українця<sup>347</sup>; 2001 р. — 5,1 тис., 2 млн. відвідувань за рік<sup>348</sup>.

Катастрофічність падіння сфери кінопрокату пояснюється декількома чинниками: 1) різке зниження виробництва вітчизняного кіно та чимала вартість ліцензії на показ зарубіжних стрічок; 2) низький технічний рівень кіноустановок, необхідність їх якісного переобладнання; 3) низький рівень комфортності в пострадянських кінотеатрах; 4) доступність населенню усіякої відеоапаратури та відеопродукції (ліцензованої та в більшості піратської), що об'єктивно знизило відвідування кінотеатрів; 5) влада, як центральна так і місцева, не доклала ніяких зусиль щодо подолання цієї ситуації, йдучи шляхом нецільового орендування та суборенди приміщень кінотеатрів.

<sup>342</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 192.

<sup>343</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 403.

<sup>344</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 426.

<sup>345</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 471.

<sup>346</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 454.

<sup>347</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 451.

<sup>348</sup> Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002. — С. 502.

Дуже показовим є розвиток видавничої справи, яка у нових умовах виявилась неконкурентоспроможною. Дуже швидко книжковий ринок був окупований низькопробною комерційною літературою російського видання. Кількість українських видань у 1990-ті щорічно зменшується, а російськомовних, навпаки, зростає<sup>349</sup>. Їх стає навіть суттєво менше, ніж у радянські часи<sup>350</sup>. Українські літератори, критики, «просвітяни» сигналізують про повзучу та повсюдну русифікацію, про загрозу для поширення та навіть існування української мови<sup>351</sup>.

Випуск книжок, газет і журналів у 1992 р. характеризується наступними показниками: кількість книжок (друкованих одиниць) була 6389 (проти 5857 у 1991 р.), загальний тираж 130 млн. примірників (проти 136 млн. у 1991 р.), у тому числі українською мовою 46 млн. (проти 73 млн. у 1991 р.); кількість журналів та інших періодичних видань — 321, у тому числі 166 безплатних (проти 194 у 1991 р.), річний тираж 16 млн. примірників (проти 95 млн. у 1991 р.) — тираж платних журналів скоротився на 68 млн. примірників, бюлетенів — на 11 млн., у тому числі українською мовою — 12 млн. примірників (проти 86 млн. у 1991 р. та 150 млн. у 1990 р.). Таким чином, кількість і, відповідно, доступність для читача україномовних журналів зменшилась за два роки більш ніж у десять разів. Зважаючи на меншу собівартість видання, а також появу комерційних видань, «жовтої» преси, рекламних листків, менш катастрофічно знижується кількість газет. Їх у 1992 р. вийшло 1695 видань (проти 1891 у 1991 р.) разовим тиражем 24 млн. примірників (проти 27 млн. у 1991 р.), у тому числі українською мовою 14 млн. (проти 16 млн. у 1991 р.)<sup>352</sup>.

<sup>349</sup> Афонін О. Національна книга: стан, причини, наслідки, перспективи // Вісник книжкової палати. — 2000. — № 1. — С. 13—17.

<sup>350</sup> Танюк Л. Злигодні українського книгодруку // Віче. — 2001. — № 2. — С. 121—134.

<sup>351</sup> Головінський І. Діалектика, семантика і політичне крутіство: Питання розвитку української мови // Українські проблеми. — 1998. — № 1. — С. 73—76.

<sup>352</sup> Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник. — К., 1993. — С. 196.

1993 рік дає такі показники: кількість книжок (друкованих одиниць) — 5053 (на 344 менше, ніж у попередньому році), загальний тираж зростає до 141 млн. примірників, але україномовний тираж зменшується до 37 млн. (на 9 млн.); кількість журналів та інших періодичних видань зменшується до 296, але їх загальний тираж зростає до 33 млн. примірників, зростає і тираж українською мовою до 30 млн. (близько 90%); така ж тенденція до зростання простежується і на прикладі видання газет, котрих виходить вже 1757 разовим тиражем 40 млн. примірників, з яких українською мовою видано 26 млн. примірників<sup>353</sup>.

У 1994 р. видано 4752 книжки (друкованих одиниць) тиражем 52 млн. примірників, у тому числі українською мовою 21 млн. примірників; кількість журналів та інших періодичних видань — 461, річний тираж 19 млн. примірників, з яких українською мовою було видано 13 млн.; газет — 1705, разовий тираж яких був 20 млн. примірників, з яких лише 10 — українською мовою<sup>354</sup>.

У 1995 р. видано 6109 книжок (друкованих одиниць) тиражем 68 млн. примірників, у тому числі українською мовою 32 млн. примірників; кількість журналів та інших періодичних видань — 604, річний тираж — 24 млн. примірників, з яких українською мовою було видано 17 млн.; газет — 1877, разовий тираж яких був 21 млн. примірників, з яких 10 — українською мовою<sup>355</sup>. Таким чином, зниження випуску друкованої продукції, у тому числі і в більшості українською мовою, цього року тимчасово припиняється, і виникає слабка тенденція до збільшення тиражів.

У 1996 видано 6484 друкованих одиниць тиражем 52 млн. примірників, з яких українською мовою — 31 млн.; журналів — 717 тиражем 20 млн., українською мовою — 12 млн.; газет — 2206 разовим тиражем 23 млн., з якого українською — 9 млн.

У 1997 р. видано 6308 книжок тиражем 51 млн., з якого українською мовою — 24 млн. (знову різке зниження); жур-

<sup>353</sup> Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. — К., 1994. — С. 408.

<sup>354</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 430.

<sup>355</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 475.

налів — 817 тиражем 20 млн., з яких українською — 8 млн. (і тут зниження); газет — 2520 разовим тиражем 34 млн., з яких українською — 14 млн.<sup>356</sup>

У 1998 р. видано 7065 друкованих одиниць тиражем 44 млн. примірників, з яких українською — 24 млн.; журналів — 1009 тиражем 57 млн., у тому числі українською — 10 млн.; газет — 2659 разовим тиражем 48 млн. з яких українською — 19 млн.<sup>357</sup>

Після деякого спаду в 1999 р., у наступних 2000 та 2001 рр. можна помітити певне зростання друкарської активності та збільшення україномовних видань, в останньому досліджуваному році було видано: книжок — 10614 тиражем 50 млн., у тому числі українською мовою — 29 млн.; журналів — 1653 тиражем 60 млн., у тому числі українською — 17 млн.; газет — 2727 разовим тиражем 53 млн., у тому числі українською мовою — 18 млн.<sup>358</sup>

Ситуація у видавничій справі, «краснописьменстві», читацьких уподобаннях населення, взагалі ставлення до читання як такого, як засобу дозвілля<sup>359</sup>, змінювалася не тільки під впливом експансії потужного російського книжкового ринку (це є об'єктивно конкуренція та комерція), але і під впливом більш тісних контактів з сучасною західною культурою<sup>360</sup>. Піететне ставлення до читання, читацький ажіотаж, пошуки нової та якісної літератури у СРСР були пов'язані, значною мірою, із відсутністю інших джерел інформації, пошуками матеріалу для роздумів, чогось нового, чогось іншого, не такого, що нав'язувалось, було постійним супутником життя. Окрім того, «залізна завіса» та радянська освіта, пропаганда та офіційна

<sup>356</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 459.

<sup>357</sup> Статистичний щорічник України за 1998 рік. — К., 1999. — С. 456.

<sup>358</sup> Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К., 2002. — С. 506.

<sup>359</sup> Савіна З. Сучасний читач та тенденції читання в Україні // Бібліотечна планета. — 2001. — № 1. — С. 38—39.

<sup>360</sup> Демешенко В.В. Взаємодія культур «Сходу» і «Заходу» як фактор становлення світової культури. Автореф. дис. канд. іст. наук: 17.00.01. — К., 2005. — С. 16—17; Приходько Г.В. Культура України років незалежності в загальноєвропейському контексті // Культура України: 36. наук. пр. Вип. 14. Мистецтвознавство. Філософія. — Х.: ХДАК, 2004. — С. 57—67.

культурна сфера законсервували розвиток культурного життя, залишили в ньому ті елементи культурного, освітнього та наукового романтизму, які були притаманні ХІХ — початку ХХ ст. Сучасне, «постмодерне» культурне життя навіть тих, кого ми називаємо інтелектуальною елітою, на заході менш структуроване, менш реалістичне та менш гуманістичне, ніж ми звикли вважати. Культура епохи постмодерну, пише О. Резниченко, оперує вже не онтологічною реальністю, а вторинною реальністю, створеною людством для своїх інтелектуально-раціоналістичних операцій чи маніпуляцій з психікою широких мас<sup>361</sup>.

Західні засоби проведення дозволя (особливо в умовах виснажливої боротьби за виживання, дикого ринку та дикої конкуренції, безробіття, 14-годинного робочого дня та відсутності вихідних) дуже швидко були засвоєні українським жителем. Бідніші проводять свій вільний час (якщо він є), за телевізором, переглядаючи серіали та низькопробні шоу, багатші «кудись йдуть» — у ресторан, на концерт, навіть у драматичний театр чи оперу (останнім часом, особливо після того, як подорожчали та стали недоступними для більшості квитки, це стало модно). Різниця між цими інституціями майже не відчувалася, аби ситуація відповідала престижному засобу життя, демонструвала ємкість кишені. Навряд чи можна, у даному випадку, говорити про якісь виховні чи духовні наслідки такого відвідування театру<sup>362</sup>. Відповідно, серед економічної, політичної еліти суспільства (а вона сама широко вважає себе й інтелектуальною та культурною) не йдеться у бесідах про останні часописи із злободенними статтями про проблеми національного культуротворення, або якісь філософські, духовні чи інші пошуки. Йшлося про розвиток подій в останньому модному серіалі, в останньому, теж модному шоу, про якісь «Танці на льоду», або псевдовживання сумнівних зірок естради на псевдонезаселеному острові. І все це насправді, без іронії, дуже по-європейському та дуже цивілізовано, бо пов-

<sup>361</sup> Резниченко О. Критика новочасної моделі культури // Українська культура: проблеми і перспективи. — Х.: ХДНБ, 2004.— С. 14.

<sup>362</sup> Опілат І. Дещо про смак, або Багато галасу з нічого // Кіно—Театр. — 1998. — № 1. — С. 57.

ністю відповідає сучасній культурній практиці розвинених країн світу<sup>363</sup>. Чи може у такому «напруженні» духовних сил відроджуватись національна українська культура — питання риторичне.

Тенденції розвитку культури в державі найбільш яскраво відображуються на культурному попиті молоді. Цікаві соціологічні дані були отримані в цьому напрямку в результаті досліджень О.В. Ігнатієвої, опублікованих у 2001 р. Основний її висновок — ключові щодо структурування особистості чинники, такі як національна культура, культура і мистецтво, релігійна віра, не були актуальні на той час для більшості української молоді. Найчастішими предметами обговорення в молодіжному середовищі від 15 до 22 років були, за даними дослідниці, музика (56% опитуваних), спорт (41%), проблеми організації відпочинку (59%), заробіток грошей (71%). Про рівень розвитку культури та ступінь духовності суспільства яскраво свідчить аналіз засобів проведення дозвілля молодими людьми кінця 1990-х. Для України це, у першу чергу, перегляд телевізійних програм (75% опитуваних), потім перебування з друзями, що не виключає першого (72%), прослуховування сучасної музики на різних носіях (59%), відвідування музею (10%), театру (17%), дискотек (37%).

Характерно, що вистави, концерти класичної музики, художні та технічні виставки лишалися поза увагою більшості. Частіше, ніж раз на місяць, їх відвідували лише 3% респондентів. Тобто, більшість молодих людей мала невисокий рівень культурних потреб, ці потреби були невивагливі, прості, не вимагали організаційних, вольових чи інтелектуальних зусиль (дискотеки, нічні клуби, телебачення тощо). Все це свідчило про реальні утиски духовних джерел життя, прагматизацію свідомості молоді<sup>364</sup>.

<sup>363</sup> Гриценко О. Українська популярна культура як об'єкт дослідження // Сучасність. — 1997. — № 10. — С. 142.

<sup>364</sup> Ігнатієва О.В. Тенденції розвитку культурно-мистецьких цінностей молоді // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Зб. наук. праць. Наук. записки Рівненського держ. гуманітар. ун-ту. — Вип. 6. — Рівне, 2001. — С 127—128.

У цілому соціокультурну ситуацію в Україні в середині 1990-х Є.І. Суїменко та його співавтор О.М. Семашко визначали як стан суперечливої розбіжності між зростаючою потребою суспільства у піднесенні освітнього, професійного і творчого рівня громадян та низькими відтворюючими можливостями їх культурного дозвілля. За даними цих дослідників, лише 3% молоді України брали участь у громадському житті, 9% міської молоді відвідували клубні заклади і 14% сільської молоді — клуби. Як задовільні оцінили можливості реалізації своїх культурних потреб 8% молоді, а 31% оцінили їх як вкрай незадовільні. Вочевидь, справа в тому, що нова соціальна і культурна ситуація породжувала нову соціокультурну реальність<sup>365</sup>, яка характеризувалася новими відносинами не тільки у виробництві, а й у галузі культури, зміною системи її цінностей, умов функціонування та розвитку<sup>366</sup>, відродженням національної культури, кризою у роботі багатьох закладів культури та дозвілля<sup>367</sup>.

Г. Іжевська та В. Красільчук кваліфікують таку ситуацію як практично масову культурну люмпенізацію низки соціальних верств населення з яскраво вираженим відхиленням від традиційних культурних цінностей. Індустрія розваг через телебачення перетворює пересічного громадянина України на пасивного «вестернізованого» споживача масової західної продукції<sup>368</sup>, що може призвести до культурної маргіналізації українського суспільства<sup>369</sup>.

<sup>365</sup> Приходько Г.В. Огляд соціокультурних процесів у незалежній Україні // *Культура України*: Зб. наук. пр. Вип. 12. Філософія культури. Мистецтвознавство. — Х.: ХДАК, 2003. — С. 97—99.

<sup>366</sup> Приходько Г.В. *Культура незалежної України у загальносвітовому вимірі* // *Українське мистецтвознавство*: Зб. наук. праць. Вип. 5. — К., 2004. — С. 252—255.

<sup>367</sup> Суїменко Є.І. *Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень: Досвід соціологічних спостережень* // *Національна культура в сучасній Україні*. — К., 1995. — С. 323.

<sup>368</sup> Смолій В.А. *Чужі фільми на екранах, або Чи здійснює Україна державну політику в кіно: Відповіді на запитання журналу* // *Кіно—Театр*. — 1998. — № 5. — С. 3—4.

<sup>369</sup> Іжевська Г. *Діалог культур чи монолог західної культури? До питання розвитку міжнародних культурних зв'язків України* // *Політика і час*. — 1998. — № 1. — С. 30—31.

Справа в тому, що гуманістичні та ліберальні прогнози кінця 1980-х не спрацювали у нових політичних та економічних умовах. Перехід до так званих ринкових відносин, тим більше «цивілізованого ринку», який розглядався як панацея, у кращому разі сильно затягнувся. Соціально-економічне становище, в якому перебувала Україна протягом 1990-х рр., фактично не мало ознак ринкового суспільства і характеризувалось невизначеністю. Слід також підкреслити, що мова має йти про ринок як системно утворювальний елемент господарського життя суспільства, як механізм виробництва, обміну та розподілу національного продукту, як чинник соціально-конкурентного способу життя<sup>370</sup>. Накопичений більшою мірою негативний досвід ринкової практики свідчить, що ринкова економіка споконвічно деформується, переходить у тіньовий сектор без спеціальних засобів, направлених на посилення її соціального спрямування<sup>371</sup>. Завдяки негативним соціальним результатам розвитку ринкової економіки («дикого капіталізму») серед молоді посилюється соціальна та матеріально-фінансова диференційованість<sup>372</sup>, з'являються групи молоді, для яких стають недоступними окремі галузі культури масового характеру: кіно, концерти, естради, нова література, якісні нічні клуби. Все це посилює «вуличне» спілкування, і 55% підлітків вважають вулицю основним місцем свого дозвілля, що, безумовно, не йде на користь їх культурному розвитку та духовності<sup>373</sup>.

С. Грабовський визначає, що катастрофічно скоротився наклад україномовних видань, що належать до красного письменства. Проте, з його точки зору, ілюзорним був би висно-

<sup>370</sup> Суїменко Є.І. Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень: Досвід соціологічних спостережень // Національна культура в сучасній Україні. — К., 1995. — С. 322.

<sup>371</sup> Сурмин Ю.П. Украина: итоги сложного десятилетия и проблема будущего // Грани. — 2001. — № 4. — С. 18.

<sup>372</sup> Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. — К., 1998. — 256 с.

<sup>373</sup> Суїменко Є.І. Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень: Досвід соціологічних спостережень // Національна культура в сучасній Україні. — К., 1995. — С. 323.

вок, що на місце української культури приходять автентична національна російська. Він підкреслює, що адепти російської професійної культури в Україні перебувають також в ізоляції, як і «щирі українці». Домінувала й домінує масова культура — за мовою суржикова та/або спрIMITIзована російська, за змістом — гримуча суміш радянських і капіталістичних мотивів<sup>374</sup>.

Підтверджуючи думку С. Грабовського, подібні оцінки рівня та напряму розвитку масової культури, негативні та навіть апокаліптичні, висловлювали представники протилежних ідеологічних кіл української інтелігенції, як ультра націоналістичних, так і проросійськи налаштованих, україномовних та російськомовних, мешканці як західних, так і східних регіонів країни.

Так, літературний критик, публіцист, активіст Тернопільської «Просвіти» А.О. Паламар відзначав, що дешева масова культура, мистецтво, яке пропагує насильство, бандитську жорстокість і кров, театри, перетворені на клуби сумнівних розваг для примітивних недоуків, остогидла реклама — це культурний бруд, на якому неможливо виховати висококультурних людей. З його точки зору, українці, з їх ослабленим імунітетом проти такої пошесті, приречені на деградацію<sup>375</sup>. Таким чином, за роки незалежності, замість очікуваного відродження, відбулося катастрофічне падіння рівня культури і моралі суспільства, адекватне падінню рівня життя людей. «Спустошення душ, вгасання співчуття до ближнього, надмірна жадоба до матеріального збагачення, розгул жорстокості, тяга до чуттєвого задоволення вже нині переважає над духовністю, патріотизмом, гуманізмом і християнською мораллю»<sup>376</sup>.

Ректор ХНУ ім. В.Н. Каразіна І.Є. Тарапов констатував, що, як свідчили факти сучасного життя, система виріши-

<sup>374</sup> Грабовський С. Чи потрібен національній культурі державний патерналізм? // Сучасність. — 2003. — № 6. — С. 61.

<sup>375</sup> Паламар А.О. Деградація. Роздуми над долею. — К., 2004. — С. 342.

<sup>376</sup> Там же. — С. 344.

ла зовсім не допускати ніякої творчої інтелектуальної праці, у першу чергу наукової. В нього склалося враження, що система влади прагне буквально задушити всю вітчизняну науку, всі творчі сили інтелігенції. Правляча система виявилась байдужою до долі Батьківщини, оскільки, досягши разом із «новими українцями» особистого добробуту, отримавши можливість вчити своїх дітей за кордоном, вона підготувала для всього народу долю колоніального або неокolonіального населення<sup>377</sup>. Якщо ж кинути погляд на розвиток «нової» української культури<sup>378</sup>, то ми побачимо, що «сторінки видань та екрани телевізорів стали подібні збірникам чуток з життя місцевого або столичного «бомонду», артистичної «попси», великосвітських «тусовок». Не зникають і плоскі, непристойні анекдоти, розраховані на абсолютну непотрібність глядача, різноманітні табу та «п'яті кути», низькопробне еротичне соромітництво, усілякі прогнози із залученням потойбічних сил. Думка, глибоке судження й аналіз, висока етика й щирість людських почуттів, справжнє мистецтво та наукові досягнення, взагалі життя «планети людей» — все це майже зникло з «незалежних» засобів масової інформації в Україні»<sup>379</sup>.

У результаті зубожіння більшої частини населення, необхідності багато працювати, обсяг часу на дозвілля скоротився. Відбулася явна деградація структури та змісту вільного часу, його американізація, яка розмивала ще таке малостійке начало в українській культурі, вела до її деетнізації. У свідомості молоді склались такі типи ціннісних орієнтацій: «вестернізована» (американізована), національно-патріотична, інтернаціональна (русифікована), націонал-екстремістська (націоналістична)<sup>380</sup>.

<sup>377</sup> Тарапов І.Е. Наше общество и власть: вопросы управления. — Х., 1997. — С. 48.

<sup>378</sup> Роєнко П. Українська культура // Визвольний Шлях. — 1998. — Кн. 11. — С. 1443—1445.

<sup>379</sup> Тарапов І.Е. Наше общество и власть: вопросы управления. — Х., 1997. — С. 84.

<sup>380</sup> Суїменко Є.І. Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень: Досвід соціологічних спостережень // Національна культура в сучасній Україні. — К., 1995. — С. 323.

Але, як вважають деякі дослідники, протистояти глобальному натискові масової культури шляхом відродження власних цінностей XVII ст. чи західноєвропейських цінностей XIX ст., мабуть, нереально. Таку хвилю можна зупинити, рухаючись в її течії й водночас реорганізуючи її. Лише створення власної масової культури високого рівня дасть змогу втілити національні інтереси та світоглядні орієнтації<sup>381</sup>. Як показало наступне, друге десятиріччя української незалежності, ці прогнози майже збулися. З'явилась національна естрада, розвивається шоу-бізнес, телебачення<sup>382</sup>, радіомовлення. Участь національно свідомих представників цих галузей стала вагомим внеском у перемогу «помаранчевих» сил під час президентських виборів наприкінці 2004 — на початку 2005 рр.

З точки зору Ю.П. Сурмина, проблеми та втрачені можливості переважають, на жаль, над досягненнями в процесі розвитку та розбудови культурної сфери в незалежній Україні за перше десятиріччя державності. Він підкреслює, що безумовним досягненням стала орієнтація держави та суспільства на розвиток національної культури. Але, водночас, відбулося різке зниження рівня культури в суспільстві, руйнація та послаблення низки інститутів культури<sup>383</sup>. Подібні процеси відбуваються і в освіті, а без якісної та демократичної системи освіти неможливий і розвиток культури. Тут, з одного боку, відбувається затяжна реформа, яка має призвести до модернізації освіти, її структурної перебудови, відповідно до досягнень світової цивілізації. З іншого боку, фахівці відзначають зниження якості освіти, формальний характер реформ, зниження рівня життя викладачів та студентів<sup>384</sup>.

Опитування офіційних учасників пленуму творчих спілок України (20 листопада 1992 р., 263 учасники) з приводу проб-

<sup>381</sup> Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. — К., 2000. — С. 207—208.

<sup>382</sup> Машенко І. Телебачення України. — К., 2000. — Т. 2. — 528 с.

<sup>383</sup> Кулик Н.А. Культурні процеси в Україні 90-х років XX століття (на прикладі державних закладів культури). Автореф. дис. канд. іст. наук: 17.00.01. — К., 1999. — С. 15—16.

<sup>384</sup> Сурмин Ю.П. Украина: итоги сложного десятилетия и проблема будущего // Грани. — 2001. — № 4. — С. 19.

лем розвитку української культури показало, що 97,5% провідних митців та керівників творчих спілок вважають, що держава не забезпечувала потреб національної культури, охорони культури та митця. Вони вказували на те, що велика сфера культури, в якій створюються художні надбання суспільства, залишилась за межами турбот Міністерства культури, а його діяльність щодо творчих спілок 93,5% респондентів оцінили негативно. 90% вважали, що законодавство про культуру виконується урядом недостатньо, і лише 18% назвали закон про мову таким, що виконується<sup>385</sup>.

Опитування 354 фахівців, які репрезентували обласну, районну та сільську ланки, проведене за завданням Міністерства культури України у 1995 р. в дев'яти регіонах, дало наступні результати. Загальну соціокультурну ситуацію як негативну оцінили 20%, як позитивну лише 5%. Серед негативних аспектів існування культурної сфери були відзначені: низький культурний рівень населення, бездуховність, низький рівень матеріально-технічної бази та фінансування культури, занепад творчої діяльності працівників та діячів культури та мистецтв, прагнення молоді до західної ерзац-культури. Конкретизована оцінка діяльності закладів культури за складовими по п'ятибальній системі дає незадовільне матеріально-технічне забезпечення та матеріальне становище працівників культури, їх низьку соціально-правову захищеність — 64%, недостатню допомогу з боку держави — 48%. Близько 70% вважають систему управління культурою вкрай консервативною та уніфікованою, такою, що потребує реформування<sup>386</sup>.

Сьогодні очевидно, що розвиток культури в Україні у 1991—2001 рр. відбувався складно, у важких матеріальних умовах, не так, як очікувалось реформаторами на час проголошення незалежності України.

Найлегше відбулося ідеологічне звільнення культури від тиску КПРС, яка розпалася разом із радянським режимом та

<sup>385</sup> Культурне відродження в Україні. — Львів, 1993. — С. 207—208.

<sup>386</sup> Суїменко Є.І. Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень: Досвід соціологічних спостережень // Національна культура в сучасній Україні. — К., 1995. — С. 324—325.

СРСР. Це найбільше та найочевидніше досягнення культурної сфери в незалежній Україні. В іншому постає, скоріше, низка проблем та невирішених питань, ніж досягнень.

Виявилось, що культурне поле нової держави неоднорідне, має складну структуру, обтяжене всілякими комплексами. Це і постколоніальний стан культури, і її радянське навантаження останніх 70 років, і протиріччя між європейською та євразійською етносоціальними складовими. Проникнення в українську культуру західних ліберальних, постмодерних цінностей теж нерідко викликає занепокоєння: комерціалізація вестернізованої масової культури, її брутальність, низький рівень, іноді явна негуманість, жорстокість, соромітництво справедливо критикуються представниками української інтелігенції.

Уявлення про те, якою може бути пострадянська культура, побудована за зразком розвинених країн заходу, було міфологізованим, романтизованим та нереальним. Справжня культура дозвілля країн, що знаходились по той бік «залізної завіси», давно змінилась, і тільки радянський режим штучно консервував відтворення цих змін і на теренах України. Але коли завіса впала, і ці зміни почали відбуватися<sup>387</sup>, романтизована поглядами зразка XIX ст. пострадянська інтелігенція була шокована реалізацією на практиці західного неолібералізму та постмодернізму в культурній сфері. Сучасний світ швидко змінювався, і ці зміни вимагали від інтелектуальної еліти суспільства відтворення нових ефективних рішень, пошуку нових шляхів для збереження того, що залишилося від національної культури після панування радянської влади, та її розвитку в нових умовах. Але не завжди ці очікувані рішення були вчасно сформульовані, та навіть якщо вони і пропонувались владі, то далеко не в усіх випадках адекватно сприймалися та виконувались (про те, як це відбувалось, йдеться у третьому розділі роботи).

Однією з вагомих причин повільного і невпевненого розвитку національної культури у перше десятиліття незалеж-

<sup>387</sup> Приходько Г.В. Трансформаційні процеси культури незалежної України в загальносвітовому дискурсі // Вісник ХДАК: 36. наук. пр. Вип. 15. — Х., 2004. — С. 15—21.

ності була її інфраструктура радянського гатунку, сформована свого часу під зовсім інші цілі та завдання, пристосована до запровадження ідеологічного впливу КПРС на населення СРСР. Знищити цю інфраструктуру та побудувати нову не було можливостей, на це не вистачало ані коштів, ані політичної волі. Окрім того, звільнення 200 тис. працівників культури було б не гуманною дією, яка, не покращивши стан культури, тільки б загостила гуманітарну катастрофу, в якій опинилась українська інтелігенція у середині 1990-х. Доводилось, зважаючи на всі недоліки існуючої системи, поступово реформувати окремі її ланки.

Але найбільшою проблемою, найбільшою перепоною щодо вільного розвитку культури стала тотальна економічна криза (аналіз причин цього явища не входить до завдань даного дослідження), яка охопила всі галузі життя, деформувала ментальність населення, сформулювала первісну і примітивну етику виживання. Виробництво, економіка руйнувались, зникали цілі галузі промисловості, сільське господарство ледве дихало. Надходження до бюджету, які б мали забезпечувати розвиток соціальної сфери, зокрема культури, скоротилися в декілька разів. Безробіття, різке падіння рівня життя та його дегуманізація, осатанілий розквіт розкошів нечисленних скоробагачків, більшість з яких досягли свого нового стану завдяки вигідній стартовій позиції при радянській владі, компартії, комсомолі, завдяки кримінальним зв'язкам тощо. Радянську ідеологію вони вже давно втратили, носіями високої класичної культури або традиційної народної представники цих груп вочевидь не були. Кримінальний відтінок, ресторанно-шансонний морок стають фоном життя, претендують на якість нової культури нової еліти суспільства. Чому саме ці люди стали елітою (фінансовою, промисловою, взагалі економічною, а згодом і політичною) незалежної України, це питання, відповідь на яке згодом дадуть нові покоління дослідників, але факт залишається фактом, і згідно із завданнями даної роботи, маємо відзначити, що саме їх діяльність, смаки, уподобання стали однією з вагомих причин жалюгідного стану культури у перше десятиліття незалежності.

На цьому тлі держава, а не меншою мірою й самі працівники культури, керівники низової ланки, зберегли, в цілому, мережу закладів культури, її матеріальну інфраструктуру. Збереглась і найвідданіша когорта відвідувачів музеїв, театрів, читачів бібліотек. Незважаючи на дуже низький відсоток культурних послуг в сумарному об'ємі щорічних послуг, отриманих населенням, можливість для задоволення високих культурних потреб поки ще була збережена. Але ситуація кожного разу залишалась невирішеною, окрім фінансування, потребувала уваги керівних органів країни, формулювання послідовної та продуманої системи дій. Як на все це реагувала чинна влада, які управлінські рішення приймалися та яка ідеологія використовувалась щодо формування культурної політики і чи була така політика взагалі, й належить визначити у наступному розділі.

## Розділ 3

# ПОШУКИ НОВИХ ФОРМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

У даному розділі, на основі офіційно опублікованих документів, які відображують діяльність всіх основних гілок центральної державної влади, розглядатиметься складний і повний протиріч процес формування культурної політики та реформи культурного життя незалежної України. Предметом вивчення тут має бути виконавча, законодавча<sup>388</sup> та саме ідейна, ідеологічна активність (що і є проявом формування певної політики щодо розвитку національної культури) основних суб'єктів державного управління культурною сферою. Відповідно до Конституції України, яка визначає повноваження та функції державних органів влади щодо управління культурою та формування культурної політики, з одного боку, та враховуючи реалії тієї політичної системи, яка склалась в країні у перше десятиліття її незалежності, головним чином у період президентства Л.Д. Кучми та внаслідок його управлінської діяльності,

<sup>388</sup> Приходько Г.В. Становлення та удосконалення законодавчо-нормативної бази культури незалежної України // Вісник ХДАК: Зб. наук. пр. Вип. 16. — Х.: ХДАК, 2005. — С. 72—79; Тут також слід зазначити, що Закон України «Про культуру» був прийнятий тільки 14.12.2010 р.: № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2011. — № 24. — ст. 168. На сьогодні він існує із змінами, внесеними згідно із Законами № 4731-VI (4731-17) від 17.05.2012; № 5029-VI (5029-17) від 3.07.2012; № 5461-VI (5461-17) від 16.10.2012, його аналіз не проводився у даному дослідженні, оскільки виходить за визначені хронологічні межі роботи, не відповідає поставленим меті та завданням. Вважаємо, що законодавчі ініціативи Верховної Ради та інших гілок влади другого десятиріччя незалежності України, зокрема після 2004 р., потребують окремого монографічного дослідження.

з іншого боку, можна назвати чотири основні джерела формування культурної політики. Їх вага, значення та функції в загальній державній структурі змінювались та еволюціонували, але в результаті була збудована наступна система пріоритетів та послідовність прийняття й виконання політичних рішень.

На першому місці і формально, і реально знаходився Президент України з його секретаріатом та/або адміністрацією, саме ця структура ініціювала основні напрями культурної політики, приймала концептуальні рішення щодо розвитку культури в цілому або її галузей, стимулювала інші владні інститути на активність у культурній сфері, спрямовувала вектори та дозувала обсяги цієї активності. Простежити діяльність найвищої, найвпливовішої та найпотужнішої на той час гілки виконавчої влади в галузі культурного будівництва та реформ можна, вивчаючи відповідні чинні рішення та документи — укази та розпорядження Президента України. Саме аналізові реформаторських ініціатив Президента і присвячено перший підрозділ даного розділу.

Друге за значенням в розвиткові культурної сфери місце і за Конституцією України, і відповідно реаліям існуючої політичної системи, займала Верховна Рада України. Під впливом Президента та його адміністрації (у більшості випадків), завдяки ініціативам інших гілок виконавчої влади (Кабінету Міністрів, Міністерства культури), внаслідок власних ініціатив, праці відповідних комітетів, проведення тематичних слухань тощо, приймалися постанови ВРУ і, головне, нові закони, які врегульовували ситуацію у різних галузях культури за нових умов життя. Слід пам'ятати, що у свою незалежність Українська держава увійшла із 100% радянським законодавством у галузі культури. Треба було приймати нове законодавство<sup>389</sup> і враховувати нові економічні та соціальні умови, які склалися протягом 1990-х рр. Складність цієї законотворчої діяльності полягала у тому, що загальні зміни у житті були некеровані, відбувались спонтанно, не ставали наслідком системно-

<sup>389</sup> Приходько Г.В. Становлення та удосконалення законодавчо-нормативної бази культури незалежної України // Вісник ХДАК: 36. наук. пр. Вип. 16. — Х.: ХДАК, 2005. — С. 72—77.

го реформування країни, її модернізації. Культурна сфера не була винятком, і тут закони приймалися у більшості випадків як констатація змін<sup>390</sup> і пристосування галузі культури до цих змін, і тільки у поодиноких випадках вони мали в собі елемент реформаторської ініціативи. Розгляду цих проблем присвячено другий підрозділ даного розділу.

Третє й четверте місця за своїм місцем у політичній системі України займають, відповідно, Кабінет Міністрів України та Міністерство культури України. Втім, їх практична діяльність, вирішення повсякденних й злободенних проблем культури, управління її окремими галузями були системними й постійними. У кількісному відношенні чисельність постанов уряду, наказів, положень та інструкцій Міністерства культури, безумовно, переважає й ініціативи Президента, і законотворчу продукцію Верховної Ради. Але і уряд, і відповідне міністерство у більшості випадків слідували у руслі тієї політики (ідейно, морально, організаційно), яку створювали Президент та законодавчо оформлювала Верховна Рада. Тут досліджується відповідна рефлексія, виконання тих рішень, що були прийняті в іншому місці. Цій темі присвячено третій, останній підрозділ даного розділу.

### 3.1. Нові напрямки культурної політики в указах президентів України

У перші три роки незалежності, в період президентства Л.М. Кравчука і до президентських виборів 1994 р., ініціативи в галузі культурного будівництва в цілому пропорційно розподілені між різними гілками виконавчої (Президент, уряд) та законодавчою владою (парламент). Втім, слід відзначити, що ці ініціативи здебільшого мали спонтанний характер, виникали не в результаті проведення науково обґрунтованих, системних та всебічних реформ культурної сфери, а були лише

<sup>390</sup> Приходько Г.В. Трансформаційні процеси культури незалежної України в загальноосвітньому дискурсі // Вісник ХДАК: 36. наук. пр. Вип. 15. — Х.: ХДАК, 2004. — С. 19.

реакцією (нерідко вже запізнюю) на зміни у реальному житті, початок економічної кризи, проблеми з бюджетним фінансуванням культури. Державне регулювання життя перетворилося на постійну боротьбу із стресом, проблеми в різних галузях соціальної сфери, у тому числі і в культурі, наростали, як снігова лавина. В таких умовах поодинокі рішення влади, може, і продиктовані найкращими міркуваннями їх авторів, зникали у цій лавині, нагадували спробу зупинити цей потік паперовими греблями або картонними парканчиками.

Важко сказати, чи була б культурна політика більш послідовною, якби на виборах 1994 р. переміг Л.М. Кравчук. Швидше за все, ні — в умовах кризи, інфляції, падіння виробництва, різкого зниження надходжень до бюджету дії держави обмежувались тими чи іншими деклараціями, прийняттям чергових непрацюючих програм або законів, а потрібні були гроші, яких і не вистачало. Підписані та оприлюднені Президентом Л.М. Кравчуком укази та розпорядження в галузі культури зовсім не чисельні (1 — 2 на рік у 1992 — 1993 рр., трохи більше у 1994 р.), а їх назви та зміст свідчать про повну відсутність концепції реформи. Натяк на можливість формулювання такої концепції можна помітити лише у розпорядженні Президента № 16 від 9 березня 1994 р. «Про деякі заходи щодо розвитку національної культури»<sup>391</sup>. В цілому ж дані законодавчі акти випадково зачіпали лише певні проблеми, які існували у декотрих галузях культурного життя, і не стільки вирішували їх, скільки демонстрували відповідні наміри.

Тут можна побачити кілька основних напрямів такої демонстрації, які потім, після обрання наступного президента, були продовжені Л.Д. Кучмою. Перший напрям — матеріальна підтримка діячів культури в умовах економічної кризи та незбалансованості бюджету. Саме на це вказує Указ Президента України Л.М. Кравчука № 75 «Про невідкладні заходи з соціального захисту діячів літератури та мистецтва в умовах пе-

---

<sup>391</sup> Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 3: Хронологический указатель нормативных актов Верховного Совета Украины и Декретов Кабинета Министров Украины за 1990—1995 гг. — К.: Б. и., 1996. — С. 70.

реходу до ринкових відносин», підписаний 6 лютого 1992 р.<sup>392</sup> Оскільки ні діячам культури, ні самій культурі у наступні два роки не стало краще, 6 липня 1994 р. підписується черговий указ «Про додаткові заходи з державної підтримки культури»<sup>393</sup>. Потім, коли масовий соціальний захист не спрацював (ще за Л.М. Кравчука), на нього не вистачало коштів, почалась (вже за Л.Д. Кучми) політика індивідуалізації матеріальної підтримки діячів культури (як правило, «видатних») засобами разового особистого відзначення — преміями, стипендіями, грантами, пенсіями тощо. Проблем всієї культури та 200 тис. її працівників це, вочевидь, не вирішувало.

Інший напрям, це створення інституту національних закладів культури та підвищення їх статусу, в тому числі і збільшене фінансування. Одним з перших серед численних установ та закладів культури такий статус отримала київська кіностудія художніх фільмів імені О.П. Довженка (Указ № 565 від 26.11.1993), та, на жаль, розвиткові кіномистецтва в незалежній Україні це мало допомогло. Саме поняття «національна установа культури» було визначене пізніше спеціальним Указом Президента № 587 «Про національні заклади культури» від 11 жовтня 1994 р. Цей же указ встановлював перелік закладів, яким на той час було надано статус національного<sup>394</sup>.

Третя тенденція, це більш або менш потужне відзначення ювілейних дат, пов'язаних із життям та творчістю видатних діячів української культури різних епох. Знову ж таки, у даному випадку так співпало, що першим було сторіччя із дня народження О.П. Довженка, про заходи із святкування якого йшлося в Указі Президента № 511 від 10 вересня 1994 р.<sup>395</sup>

Наступний, четвертий напрям культурницької політики перших двох президентів пов'язаний із створенням усіляких історико-культурних, історико-археологічних центрів та заповідників в історичних місцях, палацах, селищах, на археологічних

<sup>392</sup> Там саме. — С. 5.

<sup>393</sup> Там же. — С. 30.

<sup>394</sup> Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 3 — С. 34.

<sup>395</sup> Там же. — С. 32.

пам'ятках тощо. Президент Л.М. Кравчук у даному випадку обрав у якості першого прикладу такої діяльності місто Умань та видав Указ № 283 від 7 червня 1994 р. «Про створення історико-культурного центру в місті Умані Черкаської області»<sup>396</sup>.

І наостанок, п'ятий напрям, який започаткував перший Президент, пов'язаний із відтворенням релігійного життя, а точніше з функціонуванням релігійних інституцій, церкви. Характерно, що з майже 600 указів та 70-ти розпоряджень, виданих за час президентства Л.М. Кравчука, саме культурі було присвячено 7 актів, церкві — 3 акти. Таким чином, якщо церковно-релігійну сферу і поєднати із розвитком культури в нових умовах, увага президента, віддана цій галузі, вимірюється в обсязі 1,4% від його законотворчої активності. Насправді ж Указ № 125 від 4 березня 1992 р. «Про заходи з повернення релігійним організаціям культового майна»<sup>397</sup> створював деякі суттєві проблеми щодо існування музейної та пам'яткоохоронної сфери, породжував протиріччя між культурними установами, розташованими в приміщеннях церков та монастирів, і релігійними громадами відповідних міст<sup>398</sup>. Те, що держава знаходиться на боці церкви, підтвердило розпорядження Президента № 53 від 22 червня 1994 р. «Про повернення релігійним організаціям культового майна»<sup>399</sup>. Щодо конкретних історико-культурних об'єктів загальнодержавного

<sup>396</sup> Там же. — С. 28.

<sup>397</sup> Там же. — С. 6.

<sup>398</sup> Це протиріччя мали вирішувати відповідні постанови уряду України «Про використання культових споруд — визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям», що видавались майже кожного року Про внесення зміни до переліку культових споруд — визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям. Постанова Кабінету Міністрів України. 17 серпня 1998 р. № 1311 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 5. — С. 70; Про використання культових споруд — визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям. Постанова Кабінету Міністрів України. 9 серпня 2001 р. № 1005 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2001. — № 31. — С. 5—6.

<sup>399</sup> Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 3 — С. 71.

чи, навіть, світового значення, було видане спеціальне розпорядження № 56 від 22 червня 1994 р. «Про створення Комісії з питань використання ансамблів Софійського собору та Києво-Печерської Лаври»<sup>400</sup>, після якого у святкові дні на території Софійського собору почалися релігійні служби, а частина музейного містечка Києво-Печерської Лаври була повернена у володіння православного монастиря.

Яким чином реалізувались, розвивались зазначені вище та створювались нові напрями діяльності інституту Президента в галузі культури в період президентства Л.Д. Кучми, наскільки вони були ефективні і до яких наслідків призвели, побачимо далі.

Одним з перших актів, який розпочинає новий, «козацький» напрям у державному (президентському) баченні культуротворення в умовах незалежності став Указ Президента України «Про відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва» від 4 січня 1995 р.<sup>401</sup>. Ця тема стає однією з ключових та (разом із відродженням релігії) на наступне десятиріччя захопила увагу другого Президента України. Так, 15 листопада 2001 р. Л.Д. Кучма підписує Указ № 1092/2001 «Про національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2002 — 2005 роки»<sup>402</sup>. Пропонувалося, «враховуючи історичну роль козацтва у становленні української державності», відроджувати історичні, патріотичні, господарські та культурні традиції Українського козацтва; відновлювати історичні назви населених пунктів та відповідних об'єктів; використовувати атрибутику та символіку козацтва; створювати козацькі сільські господарства за різновидами (фермерські, кооперативні, колективні тощо); піклуватися про пам'ятки історії та здійснювати природоохоронні заходи;

<sup>400</sup> Там же.

<sup>401</sup> Про відродження історико-культурних та господарських традицій українського козацтва. Указ Президента України від 4 січня 1995 р. // Державний Вісник України. — 1995. — № 1—2. — С. 61.

<sup>402</sup> Про Національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2002—2005 роки. Указ Президента України № 1092/2001 від 15 листопада 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 47. — С. 1—11.

патріотично виховувати молодь та створювати фізкультурно-спортивні і культурно-просвітницькі організації. Відповідні державні органи влади мали усіляко сприяти розвиткові козацтва та його статутної діяльності, а козаками могли бути усі громадяни України, які за власним бажанням відносили себе до таких<sup>403</sup>. Програма відродження та розвитку.., прийнята у 2001 р., розвивала і деталізувала всі названі напрями роботи та додавала нові, призначала відповідальні структури з виконання тих чи інших завдань, їх функції та повноваження. Згідно з цією програмою, відроджене українське козацтво мало проявити себе у сферах: військово-патріотичної роботи; створення відродження, відновлення та охорони заповідних місць і об'єктів; освіти і виховання; культурно-просвітницької діяльності; науково-дослідної, пропагандистської та видавничої роботи; фізкультури, спорту і туризму — обсяг всеосяжний. А відповідати за запровадження, сприяння та виконання мали Координаційна рада з питань розвитку Українського козацтва, міністерства оборони, внутрішніх справ, освіти, культури та мистецтв, Державний комітет молоді, спорту та туризму, Державний комітет кордонів, НАН України, Академія педагогічних наук, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, Київська та Севастопольська міські держадміністрації тощо<sup>404</sup>. Тут козацтво розглядалося як панацея від проблем та негараздів в усіх сферах життя.

Цілком зрозуміле, прийнятне та відповідне до сучасної європейської практики створення фольклорних пісенних або танцювальних колективів, козацьких кінних театрів або цирків, проведення історичних реконструкцій славнозвісних баталій та реставрація (консервація, відновлення) нерухомих пам'яток козацької доби. Але неприйнятне витрачання чималих бюджетних коштів на створення та існування численних

---

<sup>403</sup> Про відродження історико-культурних та господарських традицій українського козацтва. Указ Президента України від 4 січня 1995 р. // Державний Вісник України. — 1995. — № 1—2. — С. 61.

<sup>404</sup> Про Національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2002—2005 роки. Указ Президента України № 1092/2001 від 15 листопада 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 47. — С. 2—10.

і конкуруючих за ці кошти псевдо-козацьких організацій з числа військових у відставці. Мабуть, саме ці військові у відставці мали займатися освітою, наукою, видавати публікації з історії гетьманів, козацьких війн, охороняти та встановлювати режими (статути) історико-культурних заповідників тощо. Де міра компетенції цих людей, як і хто мав її визначати?

Л.Д. Кучма та його радники з питань культури розпочали ще один напрям культурної політики держави, актуальний в умовах економічної кризи та недостатнього бюджетного фінансування — напрям підтримки окремих галузей культури, які в першу чергу постраждали від переходу до вільного ринку та капіталізації основних фондів.

Однією з перших постраждала, безумовно, галузь книговидання<sup>405</sup> та преси, звикла у радянські часи до повного держзамовлення, дешевого паперу та інших матеріалів. І, слід визнати, що адміністрація президента досить швидко відреагувала на цю проблему (хоча б формально), і 28 лютого 1995 року був підписаний Указ Президента України «Про Державну програму розвитку національного книговидання і преси на період до 2000 року»<sup>406</sup>. Цим указом затверджувалась відповідна програма періодом до 2000 р., та Кабінетові Міністрів України рекомендувалось передбачати відповідні кошти у держбюджеті та держпрограмі економічного і соціального розвитку. Іншим центральним органам виконавчої влади необхідно було

<sup>405</sup> Відповідний закон України про видавничу справу був прийнятий у 1997 р. (Відомості Верховної Ради України (ВВР) // 1997. — № 32. — ст. 206) і далі неодноразово змінювався, набуваючи сучасного змісту та вигляду: Із змінами, внесеними згідно із Законами № 3047-III (3047-14) від 07.02.2002 // ВВР. — 2002. — № 29. — ст. 194; № 762-IV (762-15) від 15.05.2003 // ВВР. — 2003. — № 30. — ст. 247; № 1268-IV (1268-15) від 18.11.2003. // ВВР. — 2004. — № 11. — ст. 141; № 1407-IV (1407-15) від 03.02.2004. // ВВР. — 2004. — № 16. — ст. 238; № 2707-IV (2707-15) від 23.06.2005 // ВВР. — 2005. — № 33. — ст. 429; № 2855-IV (2855-15) від 08.09.2005 // ВВР. — 2005. — № 51. — ст. 553; № 521-VI (521-17) від 18.09.2008 // ВВР. — 2009. — № 6. — ст. 20; № 3352-VI (3352-17) від 12.05.2011 // ВВР. — 2011. — № 45. — ст. 486; № 5460-VI (5460-17) від 16.10.2012; № 5492-VI (5492-17) від 20.11.2012.

<sup>406</sup> Про Державну програму розвитку національного книговидання та преси на період до 2000 року. Указ Президента України від 28 лютого 1995 р. // Державний Вісник України. — 1995. — № 3—4. — С. 287.

залучати з метою виконання цієї програми кошти галузевих позабюджетних фондів цільового призначення. Координатором програми та контролером цільового використання коштів призначалось, у даному випадку, Міністерство України у справах преси та інформації.

Тобто постала проблема вирішувалась традиційним ще для СРСР та, у його складі, УРСР адміністративно-командним шляхом, призначались відповідальні структури та особи, вони ж у майбутньому були потенційно винними у невиконанні проекту (який і неможливо було на той час виконати), якщо б хтось про нього згадав через п'ять років. Справа пошуку основного, а саме коштів, покладалася на Кабмін та інші виконавчі органи (міністерства). Побачимо далі, що саме в такому дусі були підготовлені та сформульовані і деякі інші укази Президента Л.Д. Кучми, особливо ті, що стосувались розвитку соціально-гуманітарної, в тому числі і культурної сфери України у 1990-ті рр. Ці укази формально демонстрували наявність деяких культуртрегерських амбіцій президента, а також створювали видимість існування державної політики в галузі культури, участь у культурному будівництві або реформуванні культури найвищої на той час гілки виконавчої влади.

Мабуть, перш за все, для уславлення діючого президента, для того, щоб будь-якому критику з інтелігентів було зрозуміло, що саме Л.Д. Кучма відроджує національну духовність, пропагує її першоджерела, була започаткована і книжкова серія «Президентська бібліотека: духовні першоджерела України» (Указ Президента № 257/99 від 25.05.99)<sup>407</sup>. Втім, книжки таки видавались, їх зміст відповідав назві серії, а якість була досить високою. Вони розповсюджувались по бібліотеках, закладах освіти та культури. У цей повний протиріч період сучасної історії така діяльність, безумовно, мала позитивне значення та відповідала завданню створення та реалізації державної політики у напрямку відродження, підтримки, розвитку національної культури України.

<sup>407</sup> Про Положення про книжкову серію «Президентська бібліотека: духовні першоджерела України». Указ Президента України № 567/99 від 25 травня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 21. — С. 87.

Акцією з боку Президента, близькою до попередньої за суттю та змістом, стало створення літературно-мистецького літопису «Золотий фонд України» (Указ № 1459/99 від 12.11.99). Фонд мав відображати «історію та сучасність української літератури і мистецтва, подвижницьку діяльність видатних діячів та сучасних літераторів, митців, науковців і дослідників художньої культури, майстрів народної творчості України». І вже тиражовано та звично звучать слова, які мають формувати державну культурну політику, про те, що надбання фонду потрібно використовувати для «патріотичного виховання громадян України, піднесення моралі, пропаганди досягнень української культури»<sup>408</sup>. Зважаючи на стан культурної сфери, описаний у підрозділі 2.3, останні вислови нагадують молитви дикунів про дощ до великого каменя в пустелі. Створення фонду — це такий ритуал, а молитовний екстаз замінює і дощ, і врожай, який має вирости після цього дощу.

Дощ не пройшов, і врожаю не було, оскільки після указу від 28 лютого 1995 р. стан справ у галузі книговидавництва чомусь, згідно з названими вище рішеннями президентської гілки влади, не змінювався на краще, був запроваджений ще один Указ № 1217/2000 від 9 листопада 2000 р. «Про додаткові заходи щодо державної підтримки національного книговидавництва і книгорозповсюдження»<sup>409</sup>. Рекомендації даного указу у дзеркальному відображенні передають основні проблеми вітчизняного книговидавництва, які не були вирішені у перше десятиліття незалежності (заходи розроблялись до 1 лютого 2001 р., а потім їх треба було ще й виконувати) і мали перейти в наступне, друге незалежне десятиліття вже в третьому тисячоріччі нової ери. До цих проблем відносилось зменшення обсягу виробництва книг українською мовою (що було продемонстровано статистичними даними у підрозділі 3.2 даного дослідження); зменшення

<sup>408</sup> Про створення літературно-мистецького літопису «Золотий фонд України». Указ Президента України № 1459/99 від 12 листопада 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 46. — С. 2.

<sup>409</sup> Про додаткові заходи щодо державної підтримки національного книговидавництва і книгорозповсюдження. Указ Президента України № 1217/2000 від 9 листопада 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 46. — С. 64—65.

виробництва українськомовних книг для дітей та юнацтва; зменшення потягу до читання, яке потребувало відтепер популяризації серед молоді; відсутність пропорційного й законодавчо урегульованого книжкового ринку. Українські книговиробники навіть не мали коштів для участі у міжнародних книжкових ярмарках, і відповідні суми мали закладатись у держбюджет. Саме з такими проблемами у видавничій справі Україна підходила до свого десятилітнього ювілею. Втім, слід зазначити, що статистичні дані на кінець 1990-х рр. — початок 2000-х демонструють (ще до появи Указу Президента) хоч і повільну, але досить стабільну та оптимістичну тенденцію збільшення загального книговиробництва в Україні, в тому числі й українською мовою, причому не тільки книжок, а й журналів і газет. Галузь почала пристосовуватись до ринкових умов.

Безумовно, галузевий характер мав Указ Президента України від 14 грудня 1996 р. «Про Академію мистецтв України»<sup>410</sup>. Остання створювалась у Києві з метою дальшого розвитку українського мистецтва, відродження національних традицій, проведення фундаментальних досліджень з історії становлення і розвитку художньої культури в Україні, принаймні так декларувалось. Академія мистецтв започатковувалась у кількості 25 дійсних членів та 35 членів-кореспондентів. Академія мала сприяти дальшому розвитку художньої творчості, створенню і поширенню художніх цінностей, але, як це повинно було відбуватися і як чергова по суті бюрократична структура мала розвивати художню творчість та поширювати відповідні цінності, не зовсім зрозуміло. Втім, спеціальним Указом Президента № 1226/2000 від 27 листопада 2000 р. «Про чисельність членів Академії мистецтв України» остання була встановлена у кількості 35 дійсних членів, 53 членів-кореспондентів. Вирішення питання фінансування діяльності збільшеної академії знову адресувалось Кабінетові Міністрів<sup>411</sup>.

<sup>410</sup> Про Академію мистецтв України. Указ Президента України від 14 грудня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 11—12. — С. 702.

<sup>411</sup> Про чисельність членів Академії мистецтв України. Указ Президента України № 1262/2000 від 27 листопада 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 48. — С. 9.

З перших років існування державу бентежила ідея повернення культурних цінностей, що зберігалися в інших країнах. Про це йшлося ще в «Декларації про державний суверенітет», прийнятій 16 липня 1990 р. Указом Президента № 21/98 від 16.01.98 затверджувалось нове «Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей». У численних пунктах та підпунктах роз'яснювались законодавчі основи та напрями діяльності комісії, надавався докладний список покладених на неї завдань та функцій, її повноваження та права<sup>412</sup>. Але, як показала та продовжує показувати практика, повернення культурних цінностей це дуже складне, а нерідко й неможливе для виконання завдання. Це процедура, яка потребує терпіння, толерантності, досконалого знання міжнародних і національних законодавств тих країн, які володіють такими цінностями та вважають їх своєю власністю. У більшості випадків претензії України на повернення таких цінностей (від Росії, Польщі тощо) залишилися без позитивної відповіді. Деякий успіх був досягнутий там, де Україна сама повертала культурні цінності, які опинилися в її межах у результаті перемоги СРСР у Великій Вітчизняній війні.

Як відзначав у лютому 1998 р. голова Національної комісії з повернення культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України О. Федорук, за п'ять років існування були підписані міжурядові договори з Угорщиною, Польщею, Німеччиною. Комісія діяла у зв'язку з Міністерством закордонних справ України, Міністерством внутрішніх справ, Національним бюро Інтерполу, співпрацювала з НАН України, Міністерством культури і мистецтв, Головним архівним управлінням. Були й окремі успіхи в поверненні творів українських письменників або художників, релігійної літератури, архівних матеріалів<sup>413</sup>. Втім,

<sup>412</sup> Про положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Указ Президента України № 21/98 від 16 січня 1998 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 3. — С. 135—138.

<sup>413</sup> Твори Степана Сірополка, Петра Каплученка, Донії Гуменної, Богдана Лепкого, Олександра Довженка, Віри Вовк, Михайла Паращука, Людмили Морозової, Темістокла Вірсти, Ірини Твердохліб, Юрія Кульчицького, творча спадщина хореографа Сержа Лифаря, художні роботи письменника Василя Барки. Канцлер ФРН Г. Коль передав Україні книги з бібліотеки митрополита

як справедливо підкреслював О. Федорук, основна робота комісії полягала у виявленні та обліку національних культурних цінностей, вивченні конкретних норм міжнародного права, сприянні додержанню угод, конвенцій, рекомендацій ООН, ЮНЕСКО, координації робіт відповідних міністерств, відомств тощо<sup>414</sup>. Основна особливість проблеми розшуку та повернення втрачених культурних цінностей полягає в тому, що вона не може бути вирішена волею однієї держави. Сама її суть передбачає широку співпрацю з урядами інших країн на засадах доброї волі та дотримання міжнародно-правових норм<sup>415</sup>.

Проблеми існування клубних закладів були згадані в Указі Президента «Про державну підтримку клубних закладів» (№ 485/2000 від 21.03.2000). Проблема стала такою, що про неї не можна було не говорити. Як же рекомендувалось її вирішувати у відповідному указі? Рецепти були прості та мали вже знайомий за іншими напрямками адміністративно-командний характер, не підкріплений реальними кошторисами. Наприклад, клубні заклади у сільській місцевості з балансу колгоспів передавались до підприємств комунальної власності, тобто на баланс сільрад, яким, мабуть, і була адресована рекомендація про забезпечення реконструкції та капітального ремонту будівель закладів культури. Також міністерствам, іншим центральним та місцевим органам влади необхідно було передбачити виділення необхідних асигнувань для забезпечення діяльності підпорядкованих їм клубних закладів<sup>416</sup>. Звідки вони мали взя-

---

Флавіана. В обмін на колекцію археологічних матеріалів з поселення Каблова (під Берліном) були повернені експонати Херсонського краєзнавчого музею, вивезені у 1944 р., та 700 примірників наукової літератури: Чи реально повернути національні скарби? / Інтерв'ю з головою Нацкомісії О. Федорук // Кур'єр ЮНЕСКО. — 1998. — лютий. — С. 33—34.

<sup>414</sup> Федорук О. Зберегти пам'ять: Робота Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України // Українська культура. — 1998. — № 2. — С. 6—7.

<sup>415</sup> Чи реально повернути національні скарби? / Інтерв'ю з головою Нацкомісії О. Федорук // Кур'єр ЮНЕСКО. — 1998. — лютий. — С. 33—34.

<sup>416</sup> Про державну підтримку клубних закладів. Указ Президента України № 485/2000 від 21 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 12. — С. 66.

ти ці кошти, адміністративно-командна система не пояснювала, продовжуючи свої віртуальні культуртрегерські дії.

2000-й — рік високої активності Президента Л.Д. Кучми в галузі культурного будівництва. У наступному році мало визначатися десятиріччя незалежності, і треба було якщо і не виправити не найкращі справи у різних галузях культурної сфери, то хоча б зробити видимість такої діяльності, проявити наміри, підписати та оприлюднити відповідні документи, реальні проблеми все одно мав вирішувати Кабінет Міністрів та галузеве міністерство. Саме вони й ставали б винними у разі невиконання президентських указів. Так, 22 вересня 2000 р. були підписані укази Президента № 486 «Про Положення про Державний комітет архівів України»<sup>417</sup>, № 489 «Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України»<sup>418</sup>, № 490 «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України»<sup>419</sup>.

Указ № 486 змінював фасад архівної справи та реформатував управління нею. Замість існуючого Головного архівного управління створювався Державний комітет архівів України. Як і раніше, ця архівна структура існувала під керівництвом Кабінету Міністрів України і фактично дорівнювала міністерству, оскільки виконувала відповідні управлінські, координаційні та функціональні галузеві функції.

Указ № 489 містить список «невідкладних» заходів щодо розвитку музейної справи. Окрім мало реальних пропозицій щодо стимулювання інвестицій, спонсорської та благодійної діяльності на розвиток музейної справи. І на сьогодні спонсорство і благодійність щодо державних музеїв майже неможливі, оскільки миттєво викликають підозри у відповідних управлінських структур у претензії спонсорів на заволодіння

<sup>417</sup> Про Положення про Державний комітет архівів України. Указ Президента України № 486/2000 від 22 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 12. — С. 67—70.

<sup>418</sup> Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України. Указ Президента України № 489/2000 від 22 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — С. 58—59.

<sup>419</sup> Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України. Указ Президента України № 490/2000 від 22 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — С. 59—60.

предметами державного музейного фонду. Окрім перелічення напрямів асигнувань на проведення реставрації, ремонту, створення сучасних автоматизованих систем, видання каталогів, реєстрів пам'яток музейного фонду України. Лише деякі з цих побажань — ремонти, реставрації, створення внутрішніх музейних автоматизованих систем на той час були реалізовані в столичних музеях та музеях деяких нечисленних обласних центрів, видання каталогів та створення загальнодержавного реєстру пам'яток музейного фонду і досі є нездійсненою мрією директорів музеїв, головних зберігачів фондів.

Насправді актуальний, державницький характер рішення про удосконалення методики розрахунків музеїв за комунальні послуги та включення їх до переліку установ, які отримують гарантоване фінансування на ці потреби. Не менш важливою була президентська заборона на зняття охорони з музеїв, де зберігаються історичні та культурні цінності загальнодержавного значення<sup>420</sup>.

З іншого боку, ці заборони та фінансові гарантії з боку Президента свідчили про жалюгідний стан фінансування музейної справи, про те, що музеям на 2000 р. не вистачало коштів на найнеобхідніше — комунальні виплати, оплату послуг державної служби охорони. Потрібно було втручання президента, щоб вирішити ці прості й буденні питання, які не мали б створювати ніяких проблем у разі достатнього бюджетного фінансування. Такий, знову ж, адміністративно-командний спосіб «розвитку» музейної справи був малоефективним і давав тимчасовий позитивний результат, який з часом сходив нанівець, оскільки залежав від постійного кон'юнктурного перетягування коротенької бюджетної ковдри туди, де більше мерзло (згідно з останнім указом), з ніг (наприклад, музейна справа) на плечі (приміром, бібліотеки). Але й це є елемент державної політики в сфері культури, зумовлений історичними обставинами, особистісним фактором, персоніфікований у особі президента засіб її реалізації, частина того процесу (процесів), які відбу-

<sup>420</sup> Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України. Указ Президента України № 489/2000 від 22 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — С. 58—59.

вались в Україні замість продуманих модернізаційних реформ усіх галузей життя, що отримали від своїх авторів завуальовану назву «перехідний період» або «період розбудови держави».

Ще один аспект чи прояв державної політики у «розвитку» музейної справи можна побачити у встановленні правила, за яким Національний музей історії України та його філіал — Музей історичних коштовностей України призначались основними музейними закладами, які комплектують і зберігають музейні предмети, виконані з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння. Тут можна побачити тенденцію щодо централізації культурних цінностей у столиці, наслідуваний від недавнього минулого своєрідний «синдром» центру, який із Москви перемістився тепер до Києва. Це застаріла імперсько-радянська практика, яка не відповідає ідеї демократичного устрою суспільства, не відповідає і сучасному стану музейної справи у розвинених європейських країнах, де у кожному маленькому містечку музеї зберігають коштовності, художні витвори, і все це є основою патріотизму їх мешканців, гордості за свій населений пункт, його історію та культуру, яка є невід'ємною часткою розвитку усєї країни. А тут виникає образ двочленної країни, що складається із великої за площею, але збіднілої, провінційної, малорозвиненої периферії та гіпертрофованого центру, столиці, метрополії, де мешкає, процвітає й управляє усім іншим населенням фінансова, культурна та інша еліта.

Аналогічні рецепти та рішення містив Указ Президента № 490, спрямований на розвиток бібліотечної справи. Окрім розрахунків за охорону, комунальні послуги, заохочення та збереження бібліотечних кадрів (справжньої, разом з музейними працівниками, еліти суспільства у вищому розумінні цього поняття), тобто вирішення постійних і злободенних справ, що існують і вирішуються повсякчасно і без втручання президента, тут був зафіксований важливий модернізаційний момент, який необхідно відзначити. Йшлося про створення національної системи електронного інформаційно-бібліотечного ресурсу<sup>421</sup>.

<sup>421</sup> Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України. Указ Президента України № 490/2000 від 22 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — С. 59.

В умовах сучасного інформаційного суспільства, де основним гарантом подальшого розвитку, основним капіталом стає володіння найсучаснішою інформацією, можливість широкого інформаційного пошуку, доступність різноманітних даних<sup>422</sup>, виконання останньої рекомендації президента було життєво необхідним для країни. За умови економічних невдач та соціальних провалів воно залишало деякий шанс для подальшого розвитку, для збереження інтелектуального й інформаційного потенціалу країни. Бібліотечна галузь із традиційної для XIX — першої половини XX ст. структури закладів, що зберігали та по можливості накопичували книжкові фонди<sup>423</sup>, створювали локальні умови щодо їх використання, мала перетворитись на сучасну соціально-комунікативну мобільну й динамічну систему<sup>424</sup>, де носій інформації на паперовій основі є лише одним з різновидів, де комп'ютеризована система пошуку, є вихід на бібліотечну мережу всесвіту, легкодоступний Інтернет та Інтернет-видання тощо<sup>425</sup>.

Ці зміни таки почали здійснюватись. І хоч знову із центру, із бібліотеки ім. В.І. Вернадського, Національної Парламентської бібліотеки спочатку по обласних містах, у першу чергу до обласних наукових, універсальних, публічних бібліотек розвиток інформаційних систем, їх технічне переобладнання та принципова реконструкція на сучасний лад поширились по країні<sup>426</sup>. Цей процес йде і зараз і в ідеалі має завершитись тоді, коли у кожній сільській, районній, шкільній бібліотеці буде безкоштовний вихід у бібліотечну мережу країни, світу, можливе користування каталогами, цифрованими виданнями тощо. Таким чином, тут ми маємо поодинокий, але пози-

<sup>422</sup> Вузівські бібліотеки на порозі XXI століття. Впровадження нових технологій. Матеріали міжнародної конференції. — К., 1998. — 147 с.

<sup>423</sup> Бабич В. Публічні бібліотеки: сучасність і майбутнє / В. Бабич // Бібліотечний вісник. — 1998. — № 1. — С. 54—55.

<sup>424</sup> Животовська В. Інформаційна і соціальна діяльність бібліотеки — наріжні камені її престижу // Бібліотечна планета. — 2000. — № 3. — С. 41—42.

<sup>425</sup> Прокошева Т. Майбутнє публічних бібліотек та їх роль в інформаційному суспільстві // Бібліотечна планета. — 2000. — № 2. — С. 16—17.

<sup>426</sup> Башук О. Майбутнє бібліотек // Вісник Книжкової палати. — 2000. — № 12. — С. 6—8.

тивний приклад реформаторської діяльності президента, яка співпала із викликами життя та була реалізована<sup>427</sup>.

20 липня 2000 р. був підписаний Указ Президента № 913/2000 «Про державну підтримку національних творчих спілок України». Тут передбачались деякі бюджетні асигнування (на придбання творів мистецтва, на фінансування окремих програм діяльності), пільги або повне звільнення від земельного податку для виставкових залів, майстерень, будинків творчості і, головне, остаточна передача у власність нерухомого майна, зафіксованого у творчих спілках на 10 квітня 1992 р.<sup>428</sup> Знов простежується підготовка до урочистостей 10-тиріччя незалежності, де знадобиться творча інтелігенція, митці, у даному разі, які мають бути лояльними до влади та облагодіяними нею. Тобто облагодіяними мали бути не всі митці, а керівництво творчих спілок, яке і розпоряджалось усім переліченим майном, розподіяло фінансування з бюджету на виконання програм та закупівлю творів. Цей засіб регулювання відносин між творчою інтелігенцією та державою був поширений у радянські часи, він і був використаний.

Залякування, теж характерне для ідеологічних відділів КПРС та КДБ, не використовувалось, в умовах «вільного ринку» воно й не було необхідне, фінансові стимули (або їх відсутність) були ефективніші. Ті, хто потрапив у течію, при майні та держзамовленні — мовчали, ті, хто пробився сам та мав комерційний успіх, і так лишалися задоволеними, аутсайдерів (молодь-початківців, старі кадри пенсійного віку, все не кон'юнктурне, не модне і не комерціалізоване<sup>429</sup>) можна не слухати, а їх і не було чути за браком коштів на виступи у «вільних» мас-медіа.

<sup>427</sup> Прокошева Т. Державна політика в галузі бібліотечної справи на сучасному етапі // Бібліотечна планета. — 1998. — № 1. — С. 6—7; Прокошева Т. Шляхи формування бібліотечної політики в Україні. Партнерство і співробітництво // Бібліотечна планета. — 2001. — Спецвипуск. — С. 6—9.

<sup>428</sup> Про державну підтримку національних творчих спілок України. Указ Президента України № 913/2000 від 24 липня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 30. — С. 28.

<sup>429</sup> Лисий І. Самодостатність мистецтва: Про цілісність української мистецької культури / І. Лисий // Дзвін. — 1998. — № 4. — С. 125—131.

Через два з половиною роки після прийняття Верховною Радою «Закону про кінематографію» (13 січня 1998 р.), констатуєчи невиконання цього закону, його неефективність та подальшій занепад у відповідній галузі культури, з'являється Указ Президента № 1070/2000 від 14 вересня 2000 р. «Про основні напрями розвитку кінематографії в Україні на період до 2005 року»<sup>430</sup>. «Основні напрями» констатують, що у період реформування суспільно-економічних відносин вітчизняний кінематограф опинився у кризовому стані. Державна система кінематографії зруйнована, хоча нова модель кіноіндустрії так і не була створена, не запрацювала. Таким чином, галузь, яка перебувала на повному самофінансуванні та наповнювала бюджет, значно зменшила обсяг виробництва фільмів<sup>431</sup>.

Основним рецептом виходу з кризи вважався державний протекціонізм<sup>432</sup>, який мав полягати у сприянні створенню самокупної конкурентоспроможної галузі культури. Подальші рекомендації або прямо протекціоністські (з показу імпортованих фільмів започаткувати збір на користь вітчизняного кіно), або мали дуже загальний характер (удосконалити порядок показу фільмів тощо), або були фантастичними і неможливими до виконання (створювати у великих містах центри вітчизняного кіномистецтва й нові форми кінопоказу; здійснити будівництво нових кінотеатрів з різних джерел фінансування). Реально здійснювались дві акції: 1) кінотеатри отримали постійних власників або довгострокових орендарів (за призначенням); 2) було проведено переобладнання з точки зору використання сучасної техніки, стереозвуку, рівня комфорту залів кінотеатрів. Але кількість кінотеатрів навіть у великих містах знову зменшилась. Кількість щорічних відвідувань впала до мінімуму, оскільки ціни у нових переобладнаних залах різко зросли, а вітчизняному кіно все це ніяк не допомогло, оскільки нові володарі, переслідуючи

<sup>430</sup> Про Основні напрями розвитку кінематографії в Україні на період до 2005 р. Указ Президента України № 1070/2000 від 14 вересня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 38. — С. 2—7.

<sup>431</sup> Там же. — С. 3.

<sup>432</sup> Порядок узгодження тематичних планів виробництва фільмів в Україні за рахунок бюджетних коштів // Офіційний вісник України. — 1997. — число 38. — С. 263—265.

цілком зрозумілі комерційні цілі, демонстрували, як і раніше, прибуткові голлівудські, європейські або індійські фільми.

У 2001 р. до десятиріччя незалежності президентом було згадано і про краєзнавчий рух, який у цьому ж році мав відзначати 75-річчя Всеукраїнської спілки краєзнавців. Указ № 35/2001 від 23 січня 2001 р. «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» демонстрував прихильне ставлення держави до краєзнавчої діяльності і навіть рекомендував Міністерству освіти ввести в навчальні програми краєзнавчі теми, курси, вести наукові дослідження в цьому напрямі. Держкомітет молодіжної політики, спорту і туризму мав долучати молодь до краєзнавчих мандрів Україною, а всю цю краєзнавчу діяльність мусив висвітлювати Держкомітет інформаційної політики і телебачення<sup>433</sup>.

У якості галузевого нормотворчого акту слід сприймати і затвердження президентом Положень про міністерство культури — головний державний орган управління галуззю культури. Перше таке положення було затверджене Указом Президента № 1136 від 9 грудня 1995 р., але згодом деякі його аспекти застаріли, деякі потребували змін, деякі треба було ввести. Тому 31 серпня 2000 р. Указом № 1038/2000 визнається таким, що втратило чинність, старе положення і затверджується нове «Положення про Міністерство культури і мистецтв України»<sup>434</sup>. Згідно з цим документом, міністерство визнавалось державним органом, який основним своїм завданням мав реалізацію державної політики у сфері культури і мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної політики, бібліотечної справи, кінематографії, брав участь у реалізації мовної політики (визначав її президент<sup>435</sup>) та розробляв відповідні пропозиції щодо

<sup>433</sup> Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні. Указ Президента України № 35/2001 від 23 січня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 4. — С. 63.

<sup>434</sup> Про Положення про Міністерство культури і мистецтв України. Указ Президента України № 1038/2000 від 31 серпня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 31. — С. 22—27.

<sup>435</sup> Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики. Указ Президента України № 233/2001 від 5 квітня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 14. — С. 13.

неї. Міністр культури входив до уряду, призначався та знімався з посади президентом. Міністерство мало усі ознаки юридичної особи, в тому числі власну гербову печатку.

Принципове значення Положення полягає у тому, що, незважаючи на численні координаційні, методичні та управлінські функції, міністерство по суті залишалось галузевим органом управління підвідомчими йому установами культури і лише побічно, через управління культури обласних та районних адміністрацій, здійснювало контроль за установами комунального підпорядкування. Щодо основної теми даної роботи, важливим є розгляд участі міністерства в державній культурній політиці. Воно само реалізує її шляхом здійснення контролю, створення умов, координації, захисту тощо. Формують державну політику Конституція України, Закони України (тобто Верховна Рада), Президент України через свої укази та розпорядження, Кабінет Міністрів України. Порівнюючи з минулим, слід відзначити, що нове Положення про Міністерство культури це функціональний бюрократичний документ, який підганяє стару, створену ще за радянських часів структуру — міністерство, під нові умови існування та нові функції, які докладно прописані, принципово не реформує ні його місця в системі державної влади, ні його внутрішньої структури, ні його апарату. Цей засіб можна кваліфікувати як метод консервативної, повільної та еволюційної реформи, яка постійно відстає на декілька кроків від потреб життя, перманентно наздоганяє його, але не претендує на те, щоб самій вести життя уперед, виявляти та розвивати нові його форми.

Подальші бюрократичні трансформації у складі Міністерства культури та мистецтв відобразив Указ № 1152/2001 від 27 листопада 2001 р. «Про внесення змін до Положення про Міністерство культури і мистецтв України» та відповідні зміни<sup>436</sup>. Основне і принципове значення цих змін полягало в тому, що міністрові культури декларувалася відповідальність за розроблення і реалізацію державної політики в сфері куль-

<sup>436</sup> Про внесення змін до Положення про Міністерство культури і мистецтв України. Указ Президента України № 1152/2001 від 27 листопада 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 48. — С. 18—22.

тури і мистецтв, але вводилась посада державного секретаря міністерства, який насправді і керував ним — запроваджував організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення діяльності міністерства. Він навіть затверджував структуру міністерства, штатний розпис, кошторис, хоча і у погодженні з міністром. І міністра, і держсекретаря призначав Президент, причому держсекретар зберігав свою посаду впродовж чинності даного Президента. Таким чином, міністр перетворювався на суто політичну фігуру, мав публічні обов'язки та функції, засідав у Кабінеті Міністрів, звітував там, а реальні повсякденні управлінські завдання, фінансові проблеми розв'язував держсекретар, залежний тільки від президентської гілки влади. Цей указ треба розглядати як пік максимального посилення адміністративно-командного впливу на галузеве міністерство у сфері культури, формування авторитарної форми правління (чи її певних елементів) в Україні.

Близькою до попереднього напрямку галузевої підтримки культури є система запровадження нових професійних свят та урочистостей. Одним з перших Указом Президента України № 52/96 від 12 січня 1996 р. «Про день українського кіно» було запроваджено професійне свято працівників кінематографії, яке тепер відзначалось щорічно у другу суботу вересня<sup>437</sup>. Сама справа занепадала, а свято запроваджувалось, щорічно нагадуючи про зниження виробництва художніх повнометражних, телевізійних, документальних, мультиплікаційних фільмів, про 1% відсоток українських фільмів у вітчизняному кінопрокаті, про застарілість матеріально-технічного обладнання, закриття чи скорочення кіностудій, звільнення професіоналів вищого ґатунку, заміну їх новими «кіномитцями» від теле- та шоу-бізнесу тощо.

За президентства Л.М. Кравчука було започатковано традицію вшанування видатних особистостей з історії національної культури. Л.Д. Кучма, в свою чергу, видає Указ № 940/2000 від 1 серпня 2000 р. «Про вшанування пам'яті Тараса Григоро-

<sup>437</sup> Про день українського кіно. Указ Президента України № 52/96 від 12 січня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 1. — С. 32.

вича Шевченка» з нагоди 160-ти річчя видання «Кобзаря»<sup>438</sup>. На честь поета запроваджувались масові і різноманітні заходи. Деякі з них були цілком корисні (призначення 10 щорічних стипендій за успіхи у вивченні української мови та літератури; видання академічного зібрання творів; проведення виставок та лекцій), але в цілому виникає тенденція до іконізації постаті Т.Г. Шевченка. Як свого часу ідеологічний відділ ЦК КПРС іконізував та стерилізував класиків марксизму, наповнював їх портретами та гіпсовими погруддями коридори державних установ та навчальних закладів, так нові ідеологи із держадміністрації президента, мабуть, згадуючи компартійну школу, в якій їх виховали, перенесли всі ці методи на ні в чому не винного поета. Така державна активність, на жаль, зазвичай досягає зворотного результату.

Вже йшлося вище про напрям політики матеріальної підтримки державою діячів культури та мистецтв, започаткований ще указами Президента України Л.М. Кравчука у лютому 1992 р. За президентства Л.Д. Кучми він знаходить логічне завершення в урочистій та трансльованій засобами масової інформації на всю країну процедурі присудження державних премій та державних стипендій. Так, згідно з Указом Президента України від 7 березня 1995 р. «Про присудження Державних премій України імені Т. Шевченка 1995 року», вісім премій у розмірі 100 млн. карб.<sup>439</sup> отримали тринадцять діячів культури<sup>440</sup> (у двох випадках на двох, у двох випадках на трьох та у трьох випадках одноосібно) — письменників, авторів, упо-

<sup>438</sup> Про вшанування пам'яті Тараса Григоровича Шевченка. Указ Президента України № 940/2000 від 1 серпня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 31. — С. 22—23.

<sup>439</sup> Згадаємо, що на той час середня зарплатня у галузі культури складала 5 млн. 420 тис. карб. на місяць, таким чином, Державна премія відповідала за розміром зарплатні митця десь за 19—20 місяців.

<sup>440</sup> Премії отримали В.І. Захарченко, В.А. Симоненко (посмертно), Р.М. Федорів, Г.П. Кочур (посмертно), Є.О. Сверстюк, В.І. Свенціцька (посмертно), В.П. Откович, Л.І. Андріївський, О.І. Заливас, М. Бідняк, В.Ф. Задорожний, В.В. Сільвестров, М.С. Шопіш: Про присудження Державних премій України імені Т. Шевченка 1995 року. Указ Президента України від 7 березня 1995 р. // Державний Вісник України. — 1995. — № 5—6. — С. 413.

рядників, художників, композиторів, артистів<sup>441</sup>. Очевидно, що восьми премій було замало для того, щоб виправити ситуацію і припинити незадоволення творчої, мистецької, освітянської, наукової інтелігенції станом свого матеріального забезпечення. Тому з'являється Указ Президента України № 128/96 від 14 лютого 1996 р. «Про державні стипендії видатним діячам науки, освіти та культури», який конкретизується відповідним указом № 341/96 від 13 травня 1996 р. «Про Положення про державні стипендії видатним діячам науки, освіти та культури»<sup>442</sup>. Згідно з цим положенням, затверджувались 1000 щомісячних державних стипендій у розмірі п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян кожна, строком на два роки. Висували кандидатів вчені, педагогічні, художні ради установ, де вони працювали, а обирали і затверджували переможців, відповідно, Державний комітет України з питань науки, техніки та промислової політики, Міністерство освіти та Міністерство культури.

Простежимо подальший розвиток політики матеріальної підтримки діячів культури. Як показав подальший перебіг подій, вона набувала стабільності, що підтверджується декількома прикладами. 20 жовтня 1998 р. датується Указ Президента № 1152 «Про державну підтримку культури і мистецтва в Україні». Згідно з останнім, був виданий новий Указ № 127/99 від 6.02.99 «Про затвердження Положення про порядок надання грантів Президента України молодим діячам у галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва та кінематографії для створення і реалізації творчих проєктів»<sup>443</sup>. Кількість грантів та їх обсяг відповідно до проєкту підраховує Міністерство культури, а Президент, за поданням Кабінету Міністрів,

<sup>441</sup> Там же.

<sup>442</sup> Про положення про державні стипендії видатним діячам науки, освіти та культури. Указ Президента України № 341/96 від 13 травня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 5—6. — С. 351.

<sup>443</sup> Про затвердження Положення про порядок надання грантів Президента України молодим діячам у галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва та кінематографії для створення і реалізації творчих проєктів. Указ Президента України № 127/99 від 6 лютого 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 6. — С. 16—17.

призначає гранти та встановлює їх остаточні розміри. Гранти Президента мали стимулювати розвиток відповідних галузей культури, оскільки призначались не за минулі досягнення, а надавалися під майбутні проекти людям до 35 років, а механізм надання грантів передбачав звітність та фінансову відповідальність.

Продовжується і практика присудження Державних премій України імені Тараса Шевченка. У 1999 р., згідно з Указом Президента № 229/99, було надано сім державних премій у розмірі 18 тис. грн. кожна 10 особам<sup>444</sup> (одна на трьох, одна на двох і п'ять одноосібних) і одна Мала Державна премія у розмірі 9 тис. грн. скульпторові Б.М. Мазуру<sup>445</sup>. У тому ж році, з метою «піднесення ролі і престижу», Указом Президента № 1228/99 від 28 вересня 1999 р. Державна премія була перейменована в Національну премію України імені Тараса Шевченка. Був затверджений новий склад комітету з її присудження, нове Положення про цей комітет та нове Положення про саму премію. Установлювалось дев'ять щорічних премій з дев'яти відповідних номінацій (від літератури до декоративно-ужиткового мистецтва), вимоги до претендентів, правила висунення та прийому творів і праць на розгляд комітету тощо. Все це супроводжувалося помпезними процедурами, урочистостями, увагою мас-медіа, публікувалося в державних виданнях<sup>446</sup>. Вже через два роки з метою «вдосконалення порядку присудження» Національної премії імені Тараса Шевченка видається Указ № 950/2001 від 10 жовтня 2001 р. «Питання Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевчен-

<sup>444</sup> Майстрам народного мистецтва з Опішні — І.А. Білику, М.Є. Китришу, В.О. Омелянченку; артисту В.Г. Буймистеру; композитору Г.О. Гаврилець; письменникові Д.Д. Кременю; режисерові М.І. Мерзлікіну та композиторів І.В. Щербакову; літературознавцеві Д.С. Наливайко; художнику В.Й. Патику.

<sup>445</sup> Про присудження Державних премій України імені Тараса Шевченка 1999 року. Указ Президента України № 229/99 від 4 березня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 10. — С. 12.

<sup>446</sup> Про Національну премію України імені Тараса Шевченка. Указ Президента України № 1228/99 від 27 вересня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 39. — С. 21—27.

ка». Цим указом затверджуються нові положення про Комітет з Національної премії, про саму премію і про новий склад відповідного комітету. Держава нагадує, що Національна премія є найвищою в Україні в галузі культури, літератури і мистецтва, публіцистики і журналістики й ускладнює процедури її здобуття, вводить три конкурсні тури, оговорює вимоги щодо здобувачів<sup>447</sup>. Урочистий тон документа, самолюбівання влади з приводу відзначення нею діячів культури, все це в душі епохи застою, яка розпочалась у молодій незалежній Україні вже на п'ятий чи шостий рік її життя. Звідки цей дух і цей смак — зрозуміло, із минулого, в якому сформувались погляди, інтереси, смаки, цінності, установи та поведінкові стереотипні реакції найвищих керівників держави.

Саме в такому ж душі виконано й наступний нормативний акт — Указ «Про підтримку видатних діячів літератури, культури і мистецтва України» (№ 263/2000 від 21.02.2000). Він стосувався матеріального стану народних артистів, народних художників, лауреатів Національної премії ім. Т. Шевченка. Кабміну та іншим компетентним державним органам рекомендувалось збільшити кількість тарифних ставок у межах категорій, удосконалити систему матеріального стимулювання, організації і нормування праці. Одночасно з 1 квітня 2000 р. збільшувалась до ста п'ятдесяти кількість довічних державних стипендій для видатних діячів культури і мистецтв, які досягли 70-ти річного віку<sup>448</sup>. Проблем усієї культури та її працівників це, безумовно, не вирішувало, але створювалось нове враження турботи, благочинної діяльності, яка ще і не так дорого коштувала державі, оскільки урочисті заходи планувалось провести за рахунок коштів, передбачених Міністерству культури і мистецтв у бюджеті на 2000 р. Таким чином, від повсякденної жебрацької культурної буденності «заплановані» кошти ще

<sup>447</sup> Питання Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка. Указ Президента України № 950/2001 від 10 жовтня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 41. — С. 26—30.

<sup>448</sup> Про підтримку видатних діячів літератури, культури і мистецтва України. Указ Президента України № 263/2000 від 21 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 8. — С. 3.

й відрізалась на урочисті заходи з приводу облагодіяння видатних митців.

Спробою використати інші, аніж державні джерела підтримки соціальної сфери, у тому числі й культури, її окремих галузей, проектів та персоналій є розпорядження Президента «Про сприяння благодійній діяльності в Україні» (№ 84/2000 від 12.02.2000). Зокрема, вбачалось поширення благодійної допомоги і в галузі охорони та збереження історико-культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури. Рекомендувалось морально всіляко заохочувати благодійництво, популяризувати його, розповідати про нього у мас-медіа, відзначати його на рівні Кабміну, можливо, і стимулюючи через механізм оподаткування<sup>449</sup>. На жаль, останній стимул так і не був чітко реалізований на законодавчому рівні. Благодійництво в галузі культури класичної чи народної не стало модним в Україні<sup>450</sup>, причина цього у тіньовому характері більшості великих капіталів того часу, власники котрих не мали ніякого сенсу оприлюднювати свої великі доходи навіть через побічну форму благодійництва. По-друге, в них були інші пріоритети, здебільшого футбол чи поп-культура, естрада, які відповідали їх природним уподобанням та й мали з часом приносити чималі прибутки.

Ще одним засобом матеріальної підтримки діячів гуманітарних наук, культури і мистецтв стало заснування Всеукраїнської премії «Визнання»<sup>451</sup> Указом Президента № 207/2001 від 26 березня 2001 р. Премію запроваджував та виплачував Благодійний фонд «Культура України та світ», державні органи влади, зокрема Кабінет Міністрів мали тільки сприяти йому та

<sup>449</sup> Про сприяння благодійній діяльності в Україні. Розпорядження Президента України № 84/ 2000-рп від 12 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 7. — С. 55.

<sup>450</sup> Колосова Н.А. Благодійна діяльність в культурі України в контексті вітчизняних і європейських традицій (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). Автореф. дис. канд. іст. наук: 17.00.01 / Н.А. Колосова; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2006. — С. 13—14.

<sup>451</sup> Про заснування Всеукраїнської премії «Визнання». Указ Президента України № 207/2001 від 26 березня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 13. — С. 18.

роз'яснювати мету конкурсу. В даному випадку указ президента тільки констатував громадську ініціативу і не заперечував її запровадженню у життя.

Ще за президентства Л.М. Кравчука була розпочата діяльність з присвоєння закладам культури статусу національних, створення окремих цільових програм щодо їх фінансування, реставрації тощо. Так, Л.Д. Кучма підписав Указ № 58/96 від 15 січня 1996 р. «Питання Національного заповідника «Софія Київська», згідно з яким останній було передано в управління Державного комітету України у справах містобудування і архітектури<sup>452</sup>. Така зміна підпорядкування була цілком логічною та виправданою, оскільки комплексний історико-архітектурний об'єкт передавався компетентному відомству, яке спромоглося не тільки організувати його реставрацію і відновлення, але й стабільно високе фінансування поточної роботи, зарплатні співробітників тощо.

Наступним прикладом діяльності у цьому напрямі став Указ Президента України № 181/96 від 13 березня 1996 року «Про надання статусу національного Києво-Печерському державному історико-культурному заповіднику»<sup>453</sup>. У зв'язку із цим Кабінет Міністрів мав затвердити склад наглядової ради, надати допомогу у зміцненні матеріально-технічної бази заповідника, а Міністерство культури — зареєструвати статут новоствореного національного закладу. Оскільки йшлося про столичний об'єкт, усі ці заходи були виконані, і заповідник отримав краще фінансування, можливості для ремонтів, реставрації тощо. Втім, історико-культурне значення комплексу Києво-Печерської Лаври беззаперечне, і продовження музейного (заповідного) використання, туристичного обслуговування на значній частині його території виглядає цілком законним та відповідає світовій практиці й законодавству.

---

<sup>452</sup> Питання Національного заповідника «Софія Київська». Указ Президента України № 58/96 від 15 січня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 1. — С. 33.

<sup>453</sup> Про надання статусу національного Києво-Печерському державному історико-культурному заповіднику. Указ Президента України № 181/96 від 13 березня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 3. — С. 194.

Надалі, Указом Президента України № 244/96 від 5 квітня 1996 р. статус національної був наданий бібліотеці імені В.І. Вернадського<sup>454</sup>. Вона залишалась у підпорядкуванні НАН України та отримувала спеціальний Фонд Президента України. Не викликає сумнівів справедливність відзначення саме цього закладу культури, але знов виникає роздум про явно столичне піар-дійство, проведене з метою посилення культуртрегерського іміджу Л.Д. Кучми. Не треба було змінювати систему управління всієї культури, шукати кошти на зміцнення матеріально-технічної бази численних провінційних бібліотек<sup>455</sup>, все це було б складно, майже нездійсненно і не принесло б жаданих публічних результатів. Така чорнова робота і не була на меті, про неї ніхто і не думав у цей час. Втім, бібліотека В.І. Вернадського на сьогодні таки найкраща і найсучасніша в Україні, її приклад може бути використаний іншими бібліотеками, а методичні розробки її співробітників складають золотий фонд бібліотечної справи держави.

Далі можна лише перелічувати, бо суть рішень і їх зміст майже не змінювалися. Указом від 10 грудня 1996 р. статус національного був наданий Центральному науково-природничому музею НАН України<sup>456</sup>. За вже відпрацьованою схемою, Кабінет Міністрів мав протягом місяця затвердити персональний склад наглядової ради, а відповідне Положення про Національний заклад — його основну управлінську структуру — Президія НАНУ. Право саме цього музейного закладу на статус національного теж не викликає заперечень.

Так само одним указом № 337/97 від 17 квітня 1997 року статус національного був наданий відразу п'яти творчим колективам, відтепер: Національному заслуженому академічному українському хору імені Г.Г. Верьовки; Національному

<sup>454</sup> Про надання Центральній науковій бібліотеці імені В.І. Вернадського статусу національної. Указ Президента України № 244/96 від 5 квітня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 4. — С. 246.

<sup>455</sup> Рогова П. Соціальне призначення і функції освітянських бібліотек України / П. Рогова // Бібліотечна планета. — 2001. — № 1. — С. 26—28.

<sup>456</sup> Про надання Центральному науково-природничому музею статусу національного. Указ Президента України від 10 грудня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 11—12. — С. 700.

заслуженому академічному ансамблю танцю України імені Павла Вірського; Національній заслуженій академічній капелі України «Думка»; Національній заслуженій капелі бандуристів України імені Г.І. Майбороди; Національному оркестру народних інструментів України<sup>457</sup>. Цей указ свідчить про явне формування національних пріоритетів, елементів державницької культурної політики, бо всі названі заклади мають саме українське національне культурне значення, розвивають та пропагують народну українську та академічну національну культуру. Втім, і без присвоєння статусу національного вони з успіхом виконували своє призначення, в даному випадку визнання державою їх заслуг йде, так би мовити, на користь іміжду самої держави, яка, таким чином, без великих зусиль долучається до найвищих досягнень національної культури, намагається асоціювати себе із ними. Хоч і не завжди в сучасній її якості та відповідних персоналіях має на це право.

2001 рік був також щедрим на надання різним вже давно функціонуючим державним закладам культури статусу національного. Його отримали: державний історико-культурний заповідник «Качанівка» (Указ № 118/2001 від 27 лютого 2001 р.)<sup>458</sup>; державний музей-заповідник українського гончарства (сmt. Опішня Полтавської області, Указ № 220/2001 від 29 березня 2001 р.)<sup>459</sup>; Київський державний музей Т.Г. Шевченка (Указ № 222/2001 від 31 березня 2001 р.)<sup>460</sup>. Втім, цей напрям діяльності більшою мірою був притаманний таки Кабінетові

<sup>457</sup> Про надання закладам культури статусу національних. Указ Президента України № 337/97 від 17 квітня 1997 р. // Офіційний вісник України. — 1997. — число 16. — С. 20.

<sup>458</sup> Про надання статусу національного Державному історико-культурному заповіднику «Качанівка». Указ Президента України № 118/2001 від 27 лютого 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 9. — С. 28.

<sup>459</sup> Про надання Державному музею-заповіднику українського гончарства статусу національного. Указ Президента України № 220/2001 від 29 березня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 14. — С. 4.

<sup>460</sup> Про надання Київському державному музею Т.Г. Шевченка статусу національного. Указ Президента України № 222/2001 від 31 березня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 14. — С. 9.

Міністрів України, про що йтиметься у наступному підрозділі даного розділу роботи.

Всім творчим колективам, установам та підприємствам культури в Україні неможливо було надати статусу національного, тому Указом Президента № 644/2001 від 20 серпня 2001 року «Про Положення про надання статусу академічного творчим колективам України», як вказувалось у документі, «з метою підтримки плідної мистецької діяльності театральних, музичних, хореографічних колективів», вводились в дію правила, які визначали умови і порядок надання такого статусу<sup>461</sup>. Це визначалось як визнання на щабель нижче, ніж національний, але досить почесне і за існуючою негласною схемою надавалось, головним чином, не столичним, а провінційним творчим колективам. За умов надання статусу академічного ці колективи повинні були мати «видатні досягнення у розвитку вітчизняної культури», «збагачувати сучасне мистецтво України талановитими творами», «стверджувати ідеї гуманізму, державотворення, загальнолюдські духовні цінності», «розвивати і примножувати кращі традиції національного мистецтва» тощо. Статус академічного надавався рішенням Міністерства культури, яке мало право і на його позбавлення. Чи стимулював такий указ розвиток національної культури? Певною мірою, так, хоча здебільшого він констатував наявне та вводив нову, характерну саме щодо адміністративно-командного управління систему чиновних чеснот, яку саме чиновники притаманними їм методами (кумівство, хабарі) реалізують у життя.

Одним зі своїх пріоритетних завдань у галузі національного духовного відродження Президент України Л.Д. Кучма вважав відбудову видатних церковних споруд, зруйнованих у результаті діяльності комуністичного режиму або протягом Другої світової війни. Втім, відбудовувалися тільки поодинокі найпрестижніші об'єкти, розташовані в столиці. Цю діяльність можна кваліфікувати як своєрідну імідж-акцію, яка, незважаючи на її обмеженість та політизованість, все ж

<sup>461</sup> Про Положення про надання статусу академічного творчим колективам України. Указ Президента України № 644/2001 від 20 серпня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 34. — С. 70—71.

принесла позитивні наслідки, бо дві видатних пам'ятки церковної архітектури Києва таки були відтворені. Мова йде про розпорядження Президента України № 20/96-рп від 27 січня 1996 року «Про першочергові заходи щодо відбудови комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та Успенського собору Києво-Печерської Лаври у місті Києві»<sup>462</sup>. Відповідні заходи були затверджені, монастир і собор згодом відбудовані і прикрашають столицю України. Після цього дискусія про необхідність такої відбудови перейшла у схоластичну площину. І зрозумілі сучасникам аргументи її противників про те, що були витрачені величезні кошти, які можна було б спрямувати на розвиток та фінансову підтримку «живої» культури й її діячів, на нові сучасні проекти, мабуть, вже не сприйматимуть наступні покоління нащадків, котрим існування цих споруд, їх велич та краса здаватимуться чимось необхідним, очевидним і незаперечливим. Це майже безпрограшне, з огляду на майбутнє, рішення адміністрації Президента та його радників.

Зведення нових церков, розвиток релігійного життя в країні Президент вважав одним з основних своїх досягнень. Так, у промові, присвяченій 10-річчю незалежності України, Л.Д. Кучма з гордістю наголошував: «...А загалом — вдумаймося лише в ці цифри! — за десять років незалежності в Україні зведено майже 3 тисячі нових церковних споруд і понад 1,9 тисячі будується зараз»<sup>463</sup>. Президент мав рацію. За даними держкомстату, який починає враховувати деякі показники релігійного життя населення України з 1994 р., є відповідні цифри, які демонструють динаміку «релігійтворчих» процесів (якщо є допустимим такий вислів, див. табл. 1).

Чи можна вважати бурхливий розвиток релігії частиною культурного будівництва, чи коректно розглядати ці процеси

<sup>462</sup> Про першочергові заходи щодо відбудови комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та Успенського собору Києво-Печерської Лаври у місті Києві. Розпорядження Президента України № 20/96-рп від 27 січня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 1. — С. 39.

<sup>463</sup> Кучма Л.Д. Подія історичної ваги. 10 років незалежній Україні. — К., 2001. — С. 50.

як діяльність з відродження національної культури України, як це вважав другий Президент України? Мабуть, що ні, і численні діячі культури, науковці, політики наводять свої міркування з цього приводу. Наприклад, В.Г. Чернець слушно застерігає від того, що духовність можна не вагаючись підмінити релігією: «Набудував храмів у кожному селі і наступила суцільна духовність населення України! Але навіть теоретично обсяги понять «духовність» і «релігія» не збігаються, перша значно ширша, ніж друга, яка є лише частиною у структурі духовності».

**Таблиця 1: Динаміка росту чисельності релігійних організацій та кількості священнослужителів в Україні (1994—1998 рр.)<sup>464</sup>**

Основні показники	1994	1995	1996	1997	1998
Кількість зареєстрованих релігійних організацій	14973	15784	17045	18162	19631
У тому числі за конфесійною приналежністю:					
Православних	—//—*	12257	13053	—//—	14544
Протестантських	—//—	3373	3699	—//—	4607
Організації східних культів	—//—	47	49	—//—	58
Громад мусульман	—//—	—//—	178	—//—	230
Інших організацій**	—//—	107	66	—//—	92
У тому числі за організаційним принципом:					
Центри управління (епархії, дієцезії тощо)	143	154	161	179	192
Громади	14566	15309	16583	17613	19005
Монастирі	119	152	147	172	198
Місії	81	91	79	104	123
Братства	23	29	17	26	27

<sup>464</sup> Статистичний щорічник України за 1994 рік. — К., 1995. — С. 434; Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 480; Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 10.

## Продовження табл. 1

Основні показники	1994	1995	1996	1997	1998
Духовні навчальні заклади	41	49	58	68	86
Кількість священнослужителів	13247	14018	15315	16429	17798
Кількість недільних шкіл	4263	4529	4597	5032	5642

\* — на ці роки відсутні відповідні дані Держкомстату.

\*\* — Крім визначеного в таблиці, слід мати на увазі, що у 1996 р. в Україні діяло 1060 незареєстрованих релігійних організацій<sup>465</sup>; на початок 1998 р. діяло 775 незареєстрованих релігійних організацій<sup>466</sup>.

Спостерігалось у 1990-ті та спостерігається й донині помилкове ототожнення релігії і моралі. Насаджувалася думка, що релігійна людина автоматично стає людиною моральною. Але насправді, релігія, і це склалося історично, є жорсткою канонічною системою, яка не може плідно співіснувати з динамічними процесами художньо-образного осмислення світу, з логікою розвитку сучасного суспільства<sup>467</sup>.

У якості спроби створити документ концептуального характеру, який претендував би на статус державної програми відродження духовності, виступив Указ Президента № 456/99 від 27 квітня 1999 року «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян»<sup>468</sup>. Мабуть, в адміністрації Президента таки почули заклики наукової, освітянської та творчої інтелігенції, яка була шокована аморалізацією, дегуманізацією та декультуризацією України у середині 1990-х рр. Згідно з цим указом, були схвалені «Основні напрями розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України».

<sup>465</sup> Статистичний щорічник України за 1995 рік. — К., 1996. — С. 480.

<sup>466</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 10.

<sup>467</sup> Чернець В.Г. Україна: динаміка культуротворчих процесів. — К., 2002. — С. 74–75.

<sup>468</sup> Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян. Указ Президента України № 456/99 від 27 квітня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 17. — С. 20–21.

Тут йшлося й про боротьбу з порнографією і розпустою, пропагандою жорстокості та насильства, асоціальною поведінкою тощо. На фоні тотальної корумпованості влади, чиновного апарату, силових структур, тінізації та криміналізації економіки у кращому разі наївно, а скоріше цинічно виглядали заклики про «ствердження соціального оптимізму у світоглядних настановах населення», «виховання патріотизму, високої політичної культури», та, особливо, «трудової моралі»<sup>469</sup>. Це у часи, коли престиж праці як такої, фізичної чи інтелектуальної, впав до найнижчих щаблів, молодь з бажанням йшла у торгівлю, у сумнівну сферу діяльності усіляких посередників, страхових агентів чи фінансових груп та із зневагою відкидала ідею про навчання якоїсь професії з виробничої сфери.

Ці настрої тільки підсилювали приклади тих, хто досяг фінансового успіху у нових умовах, не сплачуючи податків, не виконуючи законів, даючи чи беручи хабарі, займаючись злочинними формами бізнесу, заробітку (ні, не заробітку, бо заробіток — це те, що зароблено продуктивною працею, яка має суспільне значення, загальну користь, частина сукупного суспільного продукту), а точніше здобуття грошових знаків різними способами, їх розподілу і перерозподілу. У більшості своїй бізнес за умов, що існували в 1990-ті рр., розвивався не в сфері продуктивного виробництва, яке занепадало, а саме в сфері торгівлі, спекуляції, фінансових махінацій, зловживання службовим становищем, розкрадання сировинних та енергетичних ресурсів держави. Фахівці в цих напрямках діяльності, які спромоглися вижити та досягли успіху, йшли в політику, ставали господарями життя, претендували на звання еліти суспільства, замовляли його культурні потреби (про їх напрями вже йшлося у попередньому розділі). Саме на такому загальносоціальному та культурному тлі і з'явився указ про розвиток духовності та інше. Зрозуміло, що в аморальному суспільстві важко боротися з аморальністю та безкультурністю шляхом видання будь-яких указів та наказів. Спочатку треба змінити саме суспільство, підняти рівень життя людей, вийти з еконо-

<sup>469</sup> Там же. — 22—23.

мічної кризи, всебічно і повсякденно піклуватися про соціальну сферу, достатньою мірою фінансувати охорону здоров'я, спорт, освіту, дошкільні заклади, культуру. Тоді поступово і повільно, під впливом діючих законів, моральної поведінки влади, в тому числі і пропаганди здорового способу життя, духовності тощо, ситуація може змінитися на краще. Але тільки пропаганда і тільки заборони недієві, особливо стосовно молоді. Пропаганда усіляких вихолощених позитивних ідей набридла населенню ще за радянських часів, і хоча в названому указі і йдеться про гордість українців за свою Батьківщину, високі моральні традиції українського народу тощо, він нагадує за формою та духом відповідні рішення ідеологічного відділу ЦК КПРС часів застою. Тому цей указ слід назвати указом про порнографію, оскільки єдиним дієвим його результатом стала таки її реальна заборона в країні, що є теж позитивним результатом. Влада, збудована за адміністративно-командним принципом, вміє забороняти і, якщо це треба, втілювати ці заборони в життя.

Безумовно, у якості концептуального документа загальнонаціонального значення і соціальної спрямованості готувався Указ Президента № 637/2001 від 15 серпня 2001 р. «Про стратегію подолання бідності»<sup>470</sup>. Він не мав прямого відношення до культури і не містив у собі конкретних рекомендацій щодо розвитку її окремих галузей, але мав чимале моральне і тому культурне, в загальному розумінні, значення. Вже не йшлося, як у попередньому указі, про «підвищення соціального оптимізму», а досить відверто визнавалось, що населення держави зубожіло, що бідність більшості — це прикмета життя, що розшарування населення за рівнем доходів продовжується.

Безробіття, бродяжництво, жебрацтво, життя на межі виживання пенсіонерів, багатодітних сімей, сімей, у яких декілька безробітних, — масове і постійне явище української дійсності першого десятиліття незалежності. Але критична частина документа переконливіша за позитивну. Сама стратегія

<sup>470</sup> Про Стратегію подолання бідності. Указ Президента України № 637/2001 від 15 серпня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 33. — С. 39—45.

подолання бідності розрахована на три етапи (перший починався у 2001 р.) і мала завершитись у 2009 р. Пропонувалось збільшити рівень реальних доходів населення, створити умови щодо закріплення середнього класу, підвищення зайнятості населення усілякими засобами, провести реформу соціальної сфери, пенсійного забезпечення тощо. Результати виконання стратегії виходять за межі досліджуваного періоду. Основний факт полягає в тому, що держава у особі президента наважилась обговорювати цю тематику із конкретними цифрами, які були не на її користь, і наважилась сказати, що так жити не можна і що треба щось змінювати.

Таким чином, від спонтанних дій, тимчасових відгуків на ті чи інші ситуації, що складались у різних галузях культури та вимагали якоїсь реакції президента, в останні два роки досліджуваного періоду простежується тенденція до більш системної, продуманої та послідовної діяльності, яка поступово перетворювалася на культурну політику. Втім, до останнього часу в цих діях, окрім факту вирішення або звернення уваги на те чи інше злободенне питання, залишався чималий елемент власного імідж-утворення.

Навіть ті ініціативи, які мали конкретні та позитивні практичні наслідки, містили ознаки пропагандистської піар-компанії. Якщо відбувались якісь перетворення, якщо вони насправді планувались, то останні запроваджувались у життя авторитарним адміністративно-командним методом, зверху, з чітко прописаними функціями виконавців, межами повноважень і символічним фінансуванням. Й останнє, реформи, чи видимість реформ йшли позаду життя, не запроваджували, у більшості випадків, нових форм керівництва, організації, функціонування, фінансування, а доповнювали, потроху виправляли, переформулювали окремі елементи культурної сфери. «Реформатори» лише реагували на зміни в житті, які йшли самі, та «клаптевим» засобом, більш-менш вдало пристосовували державну систему управління культурою до цих змін.

### 3.2. Законотворчі ініціативи Верховної Ради України у сфері культури

Владні функції, повноваження Верховної Ради у сфері культури визначаються згідно із змістом статті 85 Конституції України<sup>471</sup>. Відповідно до цього документа Верховна Рада України має право: затверджувати Державний бюджет України та зміни до нього (таким чином, і визначати обсяги видатків на культуру і напрями їх використання); визначати основні засади внутрішньої і зовнішньої політики (у тому числі, і в культурній сфері); затверджувати загальнодержавні програми соціального та національно-культурного розвитку; затверджувати переліки об'єктів, що не підлягають приватизації. Крім того, Верховна Рада, її комітети, та створювана нею Рахункова палата мають значні контрольні повноваження, хоча вони і стосуються лише державної частини культурної сфери<sup>472</sup>.

Після прийняття «Основ законодавства про культуру» у 1992 р., про що вже йшлося у попередньому розділі, та пов'язаних із введенням в дію наступних актів: постанови Верховної Ради України № 2141—ХІІ від 19 лютого 1992 р. «Про порядок введення в дію «Основ законодавства про культуру»»<sup>473</sup>, де визначався порядок використання нового законодавства державними органами влади, органами місцевої влади, установами і підприємствами культури<sup>474</sup>, та закону «Про визнання такими,

<sup>471</sup> Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. — К., 1998. — С. 9—10.

<sup>472</sup> Там же.

<sup>473</sup> Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 3. — К., 1996. — С. 87.

<sup>474</sup> Слід відзначити, що 4 жовтня 2001 р. Верховною Радою на підставі постанови № 2756—ІІІ був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Основ законодавства України про культуру». Ці зміни були нечисленними і не стосувались основного змісту закону. Основне їх значення полягало у тому, що визначалась наявність неприбуткових організацій в сфері культури та устанавлювалась система державної підтримки діяльності таких організацій. Ці уточнення мали практичне значення щодо діяльності неприбуткових організацій (бібліотеки, музеї, історико-культурні заповідники тощо), оскільки їм передбачались пільги у сплати мита, податків та зборів, надавалась економічна підтримка: Про внесення змін до Основ законодавства

що втратили силу, деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям «Основ законодавства про культуру» № 3040—ХІІ від 3 березня 1993 р.<sup>475</sup>. Втрачала силу низка радянських законів, які приймалися, починаючи із 1950-х рр., законотворча діяльність Верховної ради у напрямку культури не була дуже активною до початку 1995 р. Так, 15 грудня 1993 р. була затверджена постанова ВРУ № 3686—ХІІ «Про збереження та розвиток народних художніх промислів України у ринкових умовах»<sup>476</sup>, яка сигналізувала про катастрофічний стан у цій галузі та її занепад. І наступна постанова, що розпочинала участь України у світовому культурному житті та ратифікацію основ міжнародного законодавства в цій галузі — № 4030—ХІІ від 24 лютого 1994 р. «Про участь України в Європейській культурній конвенції 1954 р.»<sup>477</sup>. Втім, на жаль, декларація про цю участь не відтворювала автоматично європейських стандартів культурного життя на теренах України.

Постійним та дуже важливим напрямом діяльності Верховної Ради України, через який вона здійснювала вплив на усі галузі життя країни, в тому числі і, безумовно, на культурну сферу, було формування та прийняття Державного бюджету України. Розглянемо параметри декількох річних бюджетів, склад та пропорції видатків яких характерні для середини 1990-х рр. та неупереджено й досить об'єктивно ілюструють як самий фінансовий стан культури, так і ставлення до нього більшості народних обранців — депутатів національного парламенту, найвищої ланки законодавчої влади країни.

Почнемо аналіз з 1995 р., коли динаміка руйнівних процесів в економіці трохи знизилась та з'явилась можливість для повернення деяких елементів планування у розвитку держави. Закон України «Про Державний бюджет України на 1995 рік» був введений в дію постановою ВР № 130/95-ВР від

України про культуру. Закон України. 4 жовтня 2001 р. № 2756-III // Офіційний вісник України. — 2001. — № 43. — С. 8—9. Очевидно, що без такої підтримки, головним чином без стабільного бюджетного фінансування їх діяльності подібні організації були неспроможні вижити і припинили б своє існування.

<sup>475</sup> Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 3. — К., 1996. — С. 16.

<sup>476</sup> Там же. — С. 109.

<sup>477</sup> Там же. — С. 118.

7 квітня 1995 р., тобто країна жила без бюджету три місяці поточного бюджетного року, а потім він був частково змінений згідно з Законом № 301/95-ВР від 13 липня 1995 р.<sup>478</sup> Бюджет 1995 р. був дефіцитним: по доходах 1.486.314.953.5 млн. карб.; по видатках — 1.860.379.093.4 млн. карб.; розмір дефіциту — 374.064.139.9 млн. карб. Дефіцит покривався за рахунок емісії (кредит Національного банку) — 204.967.200 млн. карб. та зростання зовнішнього боргу (зовнішні джерела фінансування) — 169.096.939.9 млн. карб. Це типовий кризовий бюджет, бюджет зростаючої інфляції та зовнішніх фінансових зобов'язань держави. Із загальної суми видатків на культуру було виділено 17.362.794 млн. карб., на освіту — 87.250.000 млн. карб., на науку — 31.776.000, на охорону здоров'я — 30.202.700<sup>479</sup>. У буквальному перекладі на відносні (відсоткові) показники на культуру держава видала близько 0,01 % від загальної суми видатків на 1995 р. Так депутати ВРУ продовжують «виконувати» «Основи законодавства про культуру», прийняті у 1992 р., відповідна ситуація існує і в науці, і в освіті, й в охороні здоров'я населення країни.

Закон України «Про державний бюджет України на 1996 рік» був також прийнятий із майже тримісячним запізненням і ввівся в дію постановою ВР № 97/96-ВР від 22 березня 1996 року. Цей бюджет був також дефіцитним, а інфляційні процеси настільки жвавіми, що за рік нарахування коштів стрімко змінилось і перейшло від мільйонів до мільярдів. Доходи на 1996 р. були затверджені у розмірі 2.390.864,7 млрд. крб., видатки — 2.852.610,1 млрд. крб., таким чином дефіцит досяг 461.745,4 млрд. крб.<sup>480</sup> Десь 1/4 дефіциту покривалась за рахунок емісії НБУ, 1/4 за рахунок внутрішнього займу, 2/4 за рахунок зовнішнього займу<sup>481</sup>. Із загальної суми видатків на освіту депутати виділили

<sup>478</sup> Про Державний бюджет України на 1995 рік. Закон України (Вводиться в дію постановою ВР № 130/95-ВР від 07.04.95) // Державний Вісник України. — 1995. — № 7—8. — С. 550.

<sup>479</sup> Там же. — С. 551.

<sup>480</sup> Про Державний бюджет України на 1996 р. Закон України (Вводиться в дію Постановою ВР № 97/96-ВР від 22.03.96) // Державний Вісник України. — 1996. — № 3. — С. 178.

<sup>481</sup> Позика Світового банку — 112.500 млрд. крб., позики Європейського співтовариства — 58.500 млрд. крб., кредит Ексімбанку Японії — 33.550 млрд.

131.826,1 млрд., на культуру — 29.740 млрд. крб.<sup>482</sup> Тільки наприкінці досліджуваного періоду, у 2000 та 2001 рр. державний бюджет, по-перше, приймається наприкінці попереднього фінансового року, по-друге, в нього закладено кошторис деяких цільових програм у галузі культури, в тому числі й держзамовлення на кінопродукцію, видавництво тощо<sup>483</sup>.

Безумовно, концептуальне значення щодо регуляції законодавства в усіх галузях суспільного життя України, у тому числі й культури, мало прийняття Верховною Радою України Конституції України (28 червня 1996 р.). Це документ найвищої нормативної сили щодо сфери культури і мистецтв, який статтею 11 проголошує, що «держава сприяє консолідації і розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України». Стаття 54 Конституції гарантує громадянам свободу літературної і художньої творчості, захист авторських прав; проголошує, що культурна спадщина охороняється законом, а держава вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей, які опинилися за її межами<sup>484</sup>.

З 1995 р. в культуротворчій діяльності Верховної Ради починається новий період, який можна назвати періодом розробки та прийняття галузевих законів у сфері культури. Ці закони враховували нові умови життя, зміну соціального устрою країни, появу різноманітних форм власності, створювали та проголошували нові форми участі держави та органів державного управління в діяльності культурних закладів, установ, підпри-

<sup>482</sup> Там же. — С. 179.

<sup>483</sup> Розподіл видатків Державного бюджету України на 2000 р. Додаток № 2 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 р.» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 11. — С. 25—37; Розподіл видатків Державного бюджету України на 2001 р. Додаток № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 р.» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 52. — С. 34—43.

<sup>484</sup> Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. — К., 1998. — С. 5—6; Культурна Спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища. — К., 2002. — С. 5.

емств, мали регулювати розвиток у цих нових умовах бібліотечної, архівної, музейної, пам'яткоохоронної справи тощо.

Саме у 1995 р. Постановою Верховної Ради № 33/95 від 27 січня 1995 р. був введений в дію Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»<sup>485</sup>. Цей закон визначав загальні засади бібліотечної справи та бібліотечну систему України, встановлював вимоги щодо формування і збереження бібліотечних фондів, бібліотечного обслуговування, як декларувалось, з метою задоволення інформаційних, наукових і культурних потреб суспільства. У розділі першому закону визначались поняття «бібліотечна справа», «бібліотека», розглядалися основні напрями бібліотечної діяльності і, що важливо, у статті 4 були сформульовані основні напрями державної політики в галузі бібліотечної справи. Остання мала визначатися принципами науковості, загальнодоступності та безплатності основних послуг бібліотек<sup>486</sup>, поєднанням державного управління і громадського самоврядування<sup>487</sup>. Цей закон, попри безумовну важливість, мав суто галузевий характер. Він визначав загальний порядок створення, державної реєстрації, ліквідації та реорганізації бібліотек, порядок їхнього фінансування та матеріаль-

<sup>485</sup> Про бібліотеки і бібліотечну справу. Закон України (Вводиться в дію Постановою ВР № 33/95-ВР від 27.01.95) // Державний Вісник України. — 1995. — № 3—4. — С. 187—192. Слід зазначити, що у наступний період новітньої історії України цей закон неодноразово доповнювався і редагувався. Ці зміни надруковані у відповідних номерах Вісника Верховної Ради. Див.: В редакції Закону № 1561-III (1561-14) від 16.03.2000 // ВВР. — 2000. — № 23. — ст. 177; Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2120-III (2120-14) від 07.12.2000 // ВВР. — 2001. — № 2-3. — ст. 10; № 2905-III (2905-14) від 20.12.2001 // ВВР. — 2002. — № 12-13. — ст. 92; № 380-IV (380-15) від 26.12.2002 // ВВР. — 2003. — № 10-11. — ст. 86; № 594-IV (594-15) від 06.03.2003 // ВВР. — 2003. — № 24. — ст. 159; № 1344-IV (1344-15) від 27.11.2003 // ВВР. — 2004. — № 17—18. — ст. 250; № 107-VI (107-17) від 28.12.2007 // ВВР. — 2008. — № 5-6. — № 7-8. — ст. 78 — зміни діють по 31 грудня 2008 року; Додатково див. Рішення Конституційного Суду № 10-рп/2008 (v010p710-08) від 22.05.2008; Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1388-VI (1388-17) від 21.05.2009 // ВВР. — 2009. — № 39. — ст. 557.

<sup>486</sup> Гордієнко Г. Впровадження платних послуг в діяльність бібліотек // Трибуна. — 1998. — № 9/10. — С. 34—35.

<sup>487</sup> Про бібліотеки і бібліотечну справу. Закон України // Державний Вісник України. — 1995. — № 3—4. — С. 187.

но-технічного забезпечення<sup>488</sup>. Найбільші повноваження в управлінні бібліотечною справою надавались Міністерству культури, яке мало здійснювати загальне методичне керівництво бібліотеками та координувати їх роботу. Міністерство реалізує державну політику щодо бібліотечної справи; формує вимоги щодо їх статистичного обліку; визначає державні потреби та нормативи; забезпечує наукову та матеріально-технічну базу; координує створення єдиної інформаційної системи тощо<sup>489</sup>.

Використання норм закону про бібліотеки 1995 р. на практиці виявило ряд недоліків, хиб, не зовсім точних тлумачень та юридичних визначень, які заважали розвиткові бібліотечної справи в сучасних умовах. Справа в тому, що, незважаючи на загальне зменшення кількості бібліотек в країні та постійну тенденцію до скорочення розмірів бібліотечного фонду, ця галузь культури виявилась однією з найміцніших та продовжувала бути потрібною населенню. Завдяки високому рівню підготовки бібліотечних кадрів, їх інтелектуальному потенціалу, свідомому і небайдужому ставленню до своєї справи, завдяки новим замовленням на бібліотечні послуги, які формувало життя, бібліотечна справа розвивається і реформується не стільки зверху, скільки знизу. Певно, тут треба взяти до уваги і великий рівень самоорганізації бібліотек, і наявність розгалуженої бібліотечної системи, підпорядкованої методично одному центру, і близькість до міністерства, уряду, президента великих столичних бібліотек, які мали задавати й задавали тон у розвиткові своєї галузі.

Прийняття нового читання Закону із відповідними змінами було ініційовано знизу, й нова редакція переосмислює практично весь зміст цього юридичного акта. Врегулюється термінологія, необхідна щодо подальшої правової практики, коректується формулювання основ державної політики у бік її більшої демократизації та гуманізації (основою такої є реалізація прав громадян на бібліотечне обслуговування, забезпечення загаль-

---

<sup>488</sup> Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. — К., 1998. — С. 15.

<sup>489</sup> Про бібліотеки і бібліотечну справу. Закон України // Державний Вісник України. — 1995. — № 3—4. — С. 191.

ної доступності до інформації та культурних цінностей тощо), надається чітка класифікація бібліотек за видами, прописані їх функції, правила взаємодії, реєстрації тощо. Окрема увага приділяється фондовій роботі бібліотек, їх правам та обов'язкам. Управління бібліотеками покладається на Міністерство культури і мистецтв, а їх фінансування на державний або місцеві бюджети, в залежності від форми підпорядкування закладу. Важливо, що держава опікується бібліотеками<sup>490</sup>, і мови немає про їх приватизацію, захищається майно, нерухомість, земельні ділянки бібліотек. Водночас бібліотеки мають право надавати платні послуги користувачам, окрім основного права користувачів на безкоштовний пошук й отримання інформації, і мати від цього додаткове фінансування своєї основної діяльності<sup>491</sup>. Держава або місцева влада, чи інші власники мають забезпечувати бібліотеки матеріально-технічними засобами, фінансувати ремонти тощо<sup>492</sup>. Всі ці положення не викликають заперечень, і саме вони створили можливості для більш-менш комфортного існування і навіть розвитку бібліотечної галузі в умовах ринкової економіки. Бібліотека не є і не може бути прибутковим закладом, це частина соціальної сфери, умова загальнодоступності інформації представнику будь-якої соціальної групи населення. Тому, на відміну від кіноустановок, які поринули у комерційну сферу, бібліотеки збереглись і реформувались, хоча стан їх матеріального забезпечення у провінції залишав бажати кращого.

Наступним у тому ж 1995 р. постановою ВР від 29 червня було введено в дію та затверджено підписом Президента Л.Д. Кучми Закон України «Про музеї та музейну справу»<sup>493</sup>.

<sup>490</sup> Ковальчук Л. Бібліотека і влада // Українська культура. — № 11/12. — С. 8—9.

<sup>491</sup> Гордієнко Г. Впровадження платних послуг в діяльність бібліотек // Трибуна. — 1998. — № 9/10. — С. 34—35.

<sup>492</sup> Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». 16 березня 2000 р. № 1561-III // Офіційний вісник України. — 2000. — № 15. — С. 23—33.

<sup>493</sup> Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 3. — К., 1996. — С. 132.; Закон України «Про музеї та музейну справу» // Відомості Верховної Ради. — 1995. — № 25. — С. 191. (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 1709-VI (1709-17) від 05.11.2009. // ВВР. — 2010. — N 5. — ст. 45).

Цей закон мав також суто галузевий характер та регулював суспільні відносини в галузі музейної справи, встановлював правові, економічні, соціальні підстави наукового комплектування, збереження та використання музейних пам'яток, діяльності музейних закладів в Україні.

Закон, у цілому, відповідав нормам світової практики регулювання музейної справи та визначав у статті 3 першого розділу основні напрями національної музейної політики, до яких відносились: забезпечення соціально-економічних, правових та наукових умов щодо ефективної діяльності музеїв; сприяння формуванню сучасної інфраструктури музейної справи; підтримка та розвиток музейної мережі; забезпечення професійної підготовки музейних кадрів; бюджетне фінансування та пріоритетне матеріально-технічне забезпечення розробки та реалізації державних, регіональних та місцевих програм розвитку музейної справи; забезпечення охорони музеїв; підтримка досліджень у галузі музейної справи; сприяння міжнародному співробітництву<sup>494</sup>.

Новим було те, що у статті 6 другого розділу, хоч і в обережній формі, але все ж відзначалось, що музеї можуть бути не тільки державними (засновниками яких є центральні органи влади, органи влади АР Крим, місцева влада), але й приватними, заснованими окремими організаціями або громадянами. Відповідно й організація фінансування музеїв мала здійснюватись їх засновниками. Потім у змінах 1999 р. було вже більш чітко сформульовано, що «музеї можуть засновуватись на будь-яких формах власності, передбачених законами України»<sup>495</sup>. Проте відсутність відповідних пільг та невизначеність правових підстав спонсорської, благодійної діяльності в галузі музейної справи стали причиною невеликої чисельності

<sup>494</sup> 14 травня 1999 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про музеї і музейну справу», в якому робились деякі корекції статей, зумовлені практикою. Важливим було те, що на рівні закону декларувалось повноваження Кабінету Міністрів у створенні історико-культурних заповідників Про внесення змін до Закону України «Про музеї і музейну справу». Закон України. 14 травня 1999 р. № 659—XIV // Офіційний вісник України. — 1999. — № 22. — С. 1—4.

<sup>495</sup> Там же. — С. 1.

публічних приватних музеїв, більшість музеїв залишалась в державній чи комунальній власності та не мала законодавчих можливостей щодо залучення до свого фінансування коштів приватних осіб, громадських організацій, піклувальних рад тощо, як це робиться у більшості цивілізованих країн світу. Ще одним з наслідків такого стану речей стало те, що у більшості приватне колекціонування предметів художнього мистецтва, декоративно-ужиткових виробів, археологічних матеріалів мало напівлегальний характер, колекції не виходили за межі будинків власників, не стали основою щодо формування приватних музеїв і, відповідно, є недоступними для широкого загалу музейних відвідувачів.

Як було показано у підрозділі 3.1, мережа музейних закладів насправді розвивалась, кількість музеїв зростала (наприклад, див.<sup>496</sup>). Слід відзначити, що музеї історичного профілю провели повну реекспозицію на підставі нових наукових обґрунтувань, виключили елементи комуністичної та імперської пропаганди, перебудували відповідні відділи у напрямі обслуговування національних ідеологічних інтересів та висвітленні подій, у недалекому минулому заборонених щодо показу (Голодомор, репресії, діяльність дисидентських груп, діаспори тощо). Водночас соціально-економічний стан більшості музеїв був жалюгідним, більшість бюджетних статей не фінансувалась зовсім, зарплатня співробітників залишалась однією з найменших в держсекторі, матеріально-технічне забезпечення та переобладнання були задовільними хіба що в кількох столичних музеях національного значення (умови присвоєння статусу національного музейній установі також перелічувались в законі).

Серед нормативних актів у сфері культури які мають скоріш галузеве значення, слід назвати Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», прийнятий за № 554/97-ВР 7 жовтня 1997 року. Цим законом визначались ознаки людини, яку можна вважати творчим працівником, та,

<sup>496</sup> Про створення в м. Києві Державного політехнічного музею. Постанова Кабінету Міністрів України. 29 травня 1995 р. № 360 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 8. — С. 6—7.

головне, встановлювались правові, соціальні, економічні<sup>497</sup> та організаційні засади діяльності творчих спілок. Закон встановлював правила реєстрації та перереєстрації творчих спілок, систему та органи управління ними, мав регулювати майнові питання та міжнародні зв'язки<sup>498</sup>. Оскільки творчі спілки реально існували та запроваджували свою діяльність фактично на підставі старого радянського законодавства (Основи законодавства про культуру та Конституція України надавали лише загальні рекомендації в цій галузі), нові правила гри були необхідні, і їх встановлення треба розглядати як позитивний момент у розвитку державної політики та системи управління сферою культури.

У 1998 р. настав час до прийняття Закону України «Про кінематографію» (13 січня 1998 р. № 9/98-ВР). Цей галузевий закон у сфері культури був прийнятий за вже звичною схемою і містив в собі юридичне тлумачення відповідної термінології, визначення того, що є діяльністю в галузі кінематографії, її організаційні засади тощо. Важливим було й те, що визначались правові основи діяльності в галузі кінематографії в умовах вільного ринку, до того ніяк не визначені і не сформульовані. Держава визнавала наявність своєї політики в кінематографії, яка полягала у визнанні кінематографії галуззю культури, національних фільмів — надбанням культури українського народу, і обіцяла здійснювати цю політику шляхом підтримки суб'єктів кінематографії. Вона брала на себе обов'язки фінансувати кінематографію,

<sup>497</sup> Ще у 1993 р. Постановою КМУ була зроблена на той час не дуже вдала спроба (враховуючи інфляційні процеси та невизначеність правил гри у податковій сфері, початок приватизації тощо), встановити засоби визначення авторської винагороди за виробу декоративно-ужиткового мистецтва: Об авторском вознаграждении за создание, использование (тиражирование) в промышленности товаров декоративно-прикладного искусства. Постанова Кабінету Міністрів України. 21 січня 1993 р. № 34 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 4—5. — С. 149—152.

<sup>498</sup> Про професійних творчих працівників та творчі спілки. Закон України. 7 жовтня 1997 р. № 554/97-ВР // Офіційний вісник України. — 1997. — число 45. — С. 15—25.; Із змінами, внесеними згідно із Законами № 1537-III (1537-14) від 02.03.2000 // ВВР. — 2000. — № 21. — ст. 159; № 2547-III (2547-14) від 21.06.2001 // ВВР. — 2001. — № 41. — ст. 199; № 1407-IV (1407-15) від 03.02.2004 // ВВР. — 2004. — № 16. — ст. 238.

здійснювати держзамовлення, встановлювала квоту у розмірі не менше 30% екранного часу на демонстрування національних фільмів у кіно- та відеомережі і на каналах телебачення<sup>499</sup>. Цієї квоти майже неможливо було досягти, особливо у комерціалізованих кіно- та відеомережах. Ці старі засоби в нових умовах кіноринку виявились малоефективними<sup>500</sup>.

До прогресивних рішень фахівці відносять запровадження продюсерської системи, визначення різних джерел фінансування кінематографії. Але тут в законі спостерігалися термінологічні помилки та юридичні хиби. Це стосується визначення терміну «виробництво фільмів», що таке «фільм», не чітко роз'яснена діяльність державних органів, що «здійснюють» чи «реалізують» державну політику в галузі тощо. 30% квота стосується сумарного часу демонстрування у всеукраїнському масштабі і не могла бути використаною щодо окремого кіно-театру, це протизаконно.<sup>501</sup>

Тенденції до невиконання закону «Про кінематографію» були зрозумілі законодавцям менш ніж через рік після його прийняття. Зміни до цього закону, затверджені Верховною Радою 16 липня 1999 р.<sup>502</sup>, передбачали адміністративну відповідальність, чималі штрафи та конфіскації в разі демонстрування та розповсюдження фільмів без державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів; за порушення умов розповсюдження і демонстрування фільмів, передбачених відповідним державним посвідченням; за недотримання квоти демонстрування національних фільмів при використанні національного екранного часу. Таким чином,

<sup>499</sup> Про кінематографію. Закон України. 13 січня 1998 р. № 9/98-ВР // Офіційний вісник України. — 1998. — № 6. — С. 5—12. Певні зміни очікували і цей закон. Див., наприклад: Із змінами, внесеними згідно з Кодексом N 2755-VI (2755-17) від 02.12.2010 // ВВР. — 2011. — № 13-14, № 15—16, № 17. — ст. 112.

<sup>500</sup> Мазяр М. Українські телеканали без українських фільмів // Кіно—Театр. — 1999. — № 3. — С. 9—10.

<sup>501</sup> Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. — К., 1998. — С. 16—18.

<sup>502</sup> Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про кінематографію». Закон України. 16 липня 1999 р. № 998-XIV // Офіційний вісник України. — 1999. — № 32. — С. 44—47.

оскільки всі ці порушення були відображені в змінах до закону, лякали неслухняних кінопрокатників суровими та різноманітними покараннями, то очевидно, що вони регулярно відбувалися на практиці та набували масового характеру.

Закон не вирішував та й не міг вирішити усіх проблем кінематографії, що поступово перетворювалась на занепадаючу галузь української культури, яка не витримала конкуренції в боротьбі з потужними виробниками фільмів США, Європи, Індії, Росії тощо. Творчий потенціал, талановиті митці у цій галузі, безумовно, є, але вони не мають матеріально-технічних, фінансових та іноді навіть й організаційних можливостей щодо реалізації своїх творчих задумів. Окрім того, слід відзначити й деякі ментальні особливості українського кіно, які певною мірою заважають його успішній комерціалізації. Це кіно, яке у своїх найкращих зразках (тут можна проігнорувати поточну масову продукцію «виробничих» або революційних фільмів радянської доби), має претензію щодо інтелектуальності, психологізму, філософської рефлексії. В ньому завжди вдало поєднувались і загальнолюдські, гуманістичні, християнські ідеали, і специфічні національні мотиви, настрої, асоціації. Кіномистецтво такого ґатунку не може бути касовим, воно, враховуючи смаки сьогодення масового глядача, не тільки українського, а й європейського чи російського, є винятком, орієнтованим на елітну інтелігентну публіку, нечисленну і не дуже заможну, щоб віддати велику суму за квитки. Директор чи власник сучасного кінотеатру, існуючи та виживаючи в умовах ринку, замовить, оформить та оплатить ліцензію на прокат касового фільму, що принесе прибуток, і скоріш за все це буде розрекламований ще за рік до виходу на екран американський блок-бастер, а не знятий на невеликі кошти, матеріально та технічно недосконалий національний фільм<sup>503</sup>. Таким чином, стан речей у сучасній українській кінематографії був результатом двох основних причин. По-перше, культурної глобалізації та вестернізації, коли масова культура більш розвинених країн, з потужною економікою та потуж-

<sup>503</sup> Безклубенко С. Кіна не буде. Тепер уже на «законній» підставі // Віче. — 2000. — № 3. — С. 86—99.

ним кіновиробництвом, можливості якого не можна навіть порівнювати з вітчизняними<sup>504</sup>, здійснила успішну експансію на кіноринку. По-друге, бідністю, обмеженими фінансовими можливостями нашої держави в культурній сфері, яка фінансувалася за більш ніж залишковим принципом, знаходилася у жебрацьких умовах<sup>505</sup>. Тут не до підтримки елітарного кіно та екзистенційних винаходів творчих особистостей. Державне ж замовлення, у кращому разі, підтримувало існування документального кіно, пізнавальних, навчальних фільмів та малобюджетних художніх телефільмів.

Спробою досягти цілісності законодавчої бази пам'яткоохоронної справи був проект Закону України «Про охорону культурної спадщини», який у грудні 1997 року був прийнятий Верховною Радою України у першому читанні. Основний варіант законопроекту розробили Держбуд і Мінкультури<sup>506</sup>. Остаточний варіант закону із змінами та доповненнями був прийнятий через три роки постановою Верховної Ради № 1805—III від 8 червня 2000 р.<sup>507</sup> Тут вперше у вітчизняній нормотворчій практиці даються визначення багатьох фундаментальних понять: історико-культурна спадщина, культурний ресурс; нерухома (рухома) пам'ятка; національна пам'ятка тощо. Подано нову класифікацію пам'яток, узгоджену з міжнародною. Передбачено введення єдиного Державного реєстру

<sup>504</sup> Коснійчук Е. Емоційні нотатки про українське кіно // Віче. — 1998. — № 2. — С. 132—136.

<sup>505</sup> Тримбач С. Кіно // Сучасність. — 1998. — № 5. — С. 136—145.

<sup>506</sup> Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. — К., 1998. — С. 26.

<sup>507</sup> Культурна Спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища. — К., 2002. — С. 16—37. У наступне десятиріччя закон був неодноразово доповнений і змінений: Закон України «Про охорону культурної спадщини» Відомості Верховної Ради (ВВР) — 2000. — N 39. — ст. 333 (із змінами, внесеними згідно з Кодексом № 2768-III (2768-14) від 25.10.2001 // ВВР. — 2002. — № 3—4. — ст. 2 — набуває чинності з 01.01.2002 року. Законами N 2921-III (2921-14) від 10.01.2002 // ВВР. — 2002. — № 16. — ст.114; № 2245-IV (2245-15) від 16.12.2004 // ВВР. — 2005. — № 5. — ст.114; № 997-V (997-16) від 27.04.2007 // ВВР — 2007. — № 33, ст. 440; № 574-VI (574-17) від 23.09.2008 // ВВР. — 2009. — № 8. — ст. 105.)

нерухомих пам'яток України. Важливим було й те, що передбачалась можливість різних форм власності, передбачених законодавством, на пам'ятки, це теж наближало вітчизняне законодавство до міжнародної практики<sup>508</sup>.

Фінансування охорони історико-культурної спадщини мало здійснюватись з різних джерел, існувала можливість їх поєднання, але головний тягар утримання пам'ятки лягав на її власника або користувача. Держава мала здійснювати політику пільгового оподаткування у сфері охорони історико-культурної спадщини. Кошти заповідників, підприємств і організацій, спрямовані на пам'яткоохоронні заходи, не оподатковувалися, науково-дослідні роботи у цій сфері оподатковувалися на 50% від норми<sup>509</sup>.

Останній закон, що був прийнятий у досліджуваній період, — це Закон України «Про народні художні промисли» № 2547—III від 21 червня 2001 р. Законодавці на той час вже відпрацювали типову схему галузевих законів у сфері культури. Прийнятий одним з останніх, він містив у собі стандартні елементи та мав стандартну структуру. Державна політика в цьому напрямку декларувалась як охоронна та патерналістська, а повноваження Міністерства культури полягали у контролі за виконанням законодавства, розробленні державних програм, виявленні, обстеженні, обліку та охороні осередків народних промислів. Фінансування самих промислів здійснювалось за рахунок власних чи благодійних коштів, і лише на охоронні програми та найважливіші заходи держава мала використовувати бюджет<sup>510</sup>.

<sup>508</sup> Зокрема, Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1999. — № 48. — ст. 405 (Із змінами, внесеними згідно із Законами N 594-IV (594-15) від 06.03.2003 // ВВР. — 2003. — № 24. — ст. 159; № 2599-IV (2599-15) від 31.05.2005 // ВВР. — 2005. — № 26. — ст. 349).

<sup>509</sup> *Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні.* — К., 1998. — С. 27.

<sup>510</sup> Про народні художні промисли. Закон України. 21 червня 2001 р. № 2547-III // Офіційний вісник України. — 2001. — № 28. — С. 1—6. Див. Із змінами, внесеними згідно з Законом № 1407-IV (1407-15) від 03.02.2004 // ВВР. — 2004. — № 16. — ст. 238; № 5461-VI (5461-17) від 16.10.2012.

### 3.3. Кабінет Міністрів та його підконтрольні органи у системі державного регулювання розвитку культури

У перші роки незалежності України склалась така політична ситуація, що Президент, який за Конституцією мав досить скромні повноваження в сфері культури<sup>511</sup>, в умовах формування чітко визначеної президентської форми правління, президентської республіки з елементами авторитаризму, постійно перебільшував свої повноваження в сфері культури, брав на себе деякі функції парламенту й уряду і був насправді основним ініціатором культурної політики, основним суб'єктом формування державної ідеології в цій галузі. Доповнювала, розширювала ініціативи Президентів та виглядала більш системною та продуманою практична, виконавська діяльність уряду України в галузі культури. Уряд у даному випадку виконував свої прямі обов'язки в галузі культури, прописані в Конституції України, і реагував також на законотворчі ініціативи Верховної Ради, забезпечуючи їх відповідними рішеннями, постановами та здійснюючи поточну повсякденну роботу. У складі уряду діяв основний галузевий орган державного управління культурою, який реалізовував культурну політику, — Міністерство культури і мистецтв України. Після підписання у червні 1995 р. Конституційної угоди між Президентом та Верховною Радою та відновлення інституту обласних і районних державних адміністрацій, утворилась адміністративна вертикаль: Міністерство культури — облуправління культури — райвідділи культури. Водночас облуправління опинилися під подвійним контролем, оскільки були підпорядковані адміністрації Президента, яка й мала реальну адміністративну владу<sup>512</sup>.

Згідно із статтею 116 Конституції України, на Кабінет Міністрів покладено функцію проведення політики у сфері куль-

---

<sup>511</sup> Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. — К., 1998. — С. 9.

<sup>512</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К., 1995. — С. 17, 19.

тури; розроблення та здійснення загальнодержавних програм, розроблення Держбюджету та його виконання. Деякі функції уряду, притаманні йому у перші роки незалежності, зокрема надання закладам культури статусу національного були у 1995 р. відповідним указом віднесені до прерогативи Президента<sup>513</sup>. Далі будуть простежені основні напрями управлінської (виконавчої) діяльності уряду України в напрямку здійснення ним культурної політики держави, її поступової генези та систематизації. Ці напрями в цілому подібні тим, що були визначені у попередньому підрозділі протягом аналізу діяльності інституту президентської влади в культурній сфері. Водночас, слід зауважити, що коли вивчались відповідні укази та розпорядження Президента, враховуючи їх вплив на інші гілки влади, досліджувались мотиви та ідейні (інші) причини прийняття рішень, їх вплив на розвиток культурної політики, ефективність, наявність модернізаційного — реформаторського чи адміністративно-командного елементу (або їх поєднання). Вивчаючи діяльність Кабінету Міністрів, необхідно простежити функціональне виконання прийнятих рішень, реконструювати фактологічну складову, показати вторинність нормотворчих актів, що виходили в цей час за підписом прем'єр-міністра.

Надання статусу національного державним закладам культури до 1995 р., згідно з постановою Верховної Ради від 19.02.1992 «Про порядок введення в дію «Основ законодавства про культуру», мало здійснюватись саме Кабінетом Міністрів за поданням Міністерства культури. Виконуючи закон, постановою № 364 від 1.07.1992 уряд доручив міністерству затвердити Положення про національний заклад культури<sup>514</sup>. Чи не єдиним закладом культури за історію незалежної України, який отримав статус національного 20 листопада 1992 р. в результаті постанови (№ 628) саме уряду (чи не дивно, що за часів прем'єрства Л.Д. Кучми), став Національний академічний театр опери та

<sup>513</sup> Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. — К., 1998. — С. 10.

<sup>514</sup> Про порядок надання закладам культури статусу національних. Постанова Кабінету Міністрів України. 1 липня 1992 р. № 364 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 7. — С. 59.

балету України імені Т.Г. Шевченка<sup>515</sup>. Він отримував гарантоване бюджетне фінансування, право самостійно проводити творчу, гастрольну, зовнішньоекономічну діяльність. Певним, хоча і почесним, але зобов'язанням перед владою стала ідея про використання приміщень Національної опери для проведення державних і громадських заходів<sup>516</sup>. Порядок проведення цих заходів визначав уряд<sup>517</sup>. Розгорнуте Положення про Національний театр, як цього вимагала попередня постанова і законодавство, було прийняте 2 червня 1993 р.<sup>518</sup> Втім, і ці заходи не позбавили театр численних проблем та негараздів<sup>519</sup>.

Наступним закладом культури, який отримав цей статус від постанови КМУ, був заповідник «Хортиця». Він також переводився на баланс Міністерства культури, яке й мало затвердити положення про заповідник та генеральний план його розвитку<sup>520</sup>.

13 травня 1996 року, вже не за власною ініціативою, а виконуючи відповідний Указ Президента № 58, Кабінет Міністрів України затвердив Положення про Національний заповідник «Софія Київська», який переводився у підпорядкування та на фінансування Державного комітету у справах містобудування та архітектури. Затверджувався відповідний список об'єктів, що входили до складу заповідника, режим та порядок їх використання. Затверджувався також і склад наглядової ради

---

<sup>515</sup> Про Національний академічний театр опери та балету України імені Т.Г. Шевченка. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 листопада 1992 р. № 628 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 12. — С. 6—7.

<sup>516</sup> Про Міжнародний конкурс балету імені Сергія Лифаря. Постанова Кабінету Міністрів України. 3 жовтня 1996 р. № 1202 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 18. — С. 70—71.

<sup>517</sup> Положення про Національний академічний театр опери та балету України імені Т.Г. Шевченка. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України. 2 червня 1993 р. № 402 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 11. — С. 6—7.

<sup>518</sup> Там же. — С. 34—37.

<sup>519</sup> Мокренко А. Національна опера у контексті нерозв'язаних проблем // Політика і культура. — 1999. — № 6. — С. 34—37.

<sup>520</sup> О Національном заповеднике «Хортица». Постанова Кабінету Міністрів України. 6 квітня 1993 р. № 254 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 9. — С. 223—224.

заповідника, до якої входили і відомі вчені, фахівці з історії архітектури, історії та археології Київської Русі: Ю.С. Асеев, П.П. Толочко та інші.<sup>521</sup>

У рік десятиріччя незалежності України працівникам національних закладів культури були встановлені нові розміри оплати праці, які збільшувались у 1,8—2 рази від відповідної посадової ставки<sup>522</sup>. Стан оплати праці звичайних (що не мали статусу національних) закладів культури, які склали основну кількість таких закладів і де працювала більшість зайнятих у цій сфері, залишався на попередньому рівні.

Головним чином, за дорученням Президента, іноді самостійно КМУ присуджував, встановлював порядок надання та запроваджував премії в галузі культури. Серед них треба назвати Державну премію імені О. Довженка. Уряд за дорученням Президента затвердив положення про присудження цієї премії, положення про комітет, склад комітету (№ 833)<sup>523</sup>. На рік присуджувалась одна премія на колектив не більш ніж 5 чоловік. Тобто мали відзначатися роботи корифеїв, видатних митців, нечисленних і вже визнаних.

У постанові № 361 від 29 травня 1995 року «Про розміри державних стипендій для підтримки діячів літератури і мистецтва, особливо обдарованих учнів...» встановлювався розмір у 6 млн. карб. на місяць (це було десь у межах середньої місячної зарплатні серед працівників культурної сфери) для діячів культури, 1.7 млн. на місяць для обдарованих учнів і студентів.

<sup>521</sup> Про Національний заповідник «Софія Київська». Постанова Кабінету Міністрів України. 13 травня 1996 р. № 500 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 11. — С. 69—76.

<sup>522</sup> Про оплату праці працівників національних закладів культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 15 жовтня 2001 р. № 1345 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2001. — № 36. — С. 82—83.

<sup>523</sup> Чергові зміни у склад комітету з Державної премії України імені Олександра Довженка були внесені постановою КМУ № 903 від 2 серпня 1996 р.: Про внесення змін до складу Комітету з Державної премії України імені Олександра Довженка. Постанова Кабінету Міністрів України. 2 серпня 1996 р. № 903 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 16. — С. 15.; Про Державну премію України імені Олександра Довженка. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 грудня 1994 р. № 833 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 2. — С. 64—67.

Розміри стипендій не встигали за інфляцією, і у тому ж 1995 р., 17 жовтня, виконуючи розпорядження Президента, уряд збільшує розміри стипендій (постанова № 836), відповідно до 8 млн. 420 тис. карб. для діячів і 2 млн. 390 тис. для студентів<sup>524</sup>. З першого серпня 1996 р. розмір стипендії Президента України для молодих митців становить 2 млн. 900 тис. карб. (постанова № 900 від 02.08.96)<sup>525</sup>, а з 11 жовтня 1996 р. розмір державної стипендії для підтримки діячів літератури і мистецтв підвищують до 10 млн. 200 тис. карб. (постанова № 901 від 02.08.96)<sup>526</sup>. Зважаючи на новий гривневий еквівалент за часів прем'єрства В.А. Ющенко, стипендія для підтримки діячів літератури і мистецтва була визначена в розмірі восьми неоподатковуваних мінімумів на місяць, учням — 35 грн., студентам — у розмірі середньої стипендії ВНЗ<sup>527</sup>.

Створення нових або реорганізація існуючих закладів культури, повернення їм історичних назв було однією з важливих функцій Кабінету Міністрів України. Одним з постійних напрямів діяльності Кабінету Міністрів протягом першого десятиліття незалежності було відновлення (після скасування відповідних рішень радянської доби), або створення *історико-культурних заповідників*. За досліджуваний період були утворені

<sup>524</sup> Про розміри державних стипендій для підтримки діячів літератури і мистецтва, особливо обдарованих учнів і студентів спеціалізованих навчальних закладів у галузі культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 17 жовтня 1995 р. № 836 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 2. — С. 80—81.

<sup>525</sup> Про збільшення розміру державних стипендій для підтримки діячів літератури і мистецтв, особливо обдарованих учнів і студентів спеціалізованих навчальних закладів у галузі культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 2 серпня 1996 р. № 901 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 16. — С. 14.

<sup>526</sup> Про збільшення розміру стипендії Президента України для найбільш обдарованих молодих митців України. Постанова Кабінету Міністрів України. 2 серпня 1996 р. № 900 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 16. — С. 14.

<sup>527</sup> Про збільшення розміру державних стипендій для підтримки діячів літератури і мистецтва, особливо обдарованих учнів і студентів спеціалізованих навчальних закладів у галузі культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 7 лютого 2000 р. № 235 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 15. — С. 38—39.

Чигиринський історико-культурний заповідник державного значення (постанова № 254 від 19.05.92) із підпорядкуванням безпосередньо Міністерству культури та фінансуванням з центрального державного бюджету (витрати того ж Міністерства)<sup>528</sup>. Інші заповідники мали, як правило, місцеве, обласне підпорядкування з відповідним фінансуванням. Наприклад, 14 червня 1993 р. був створений історико-культурний заповідник у м. Дубно Рівненської області. Методичне керівництво його роботою було покладене на Міністерство культури та Міністерство у справах будівництва та архітектури, але затрати заповідника мали фінансуватися за рахунок і у межах коштів, які передбачалися у бюджеті Рівненської області на утримання культурно-освітніх закладів<sup>529</sup>. Тобто в умовах кризи це було символічне рішення, бо фінансувати такий заклад або утримувати його у гідному стані ремонту, реставрації, туристичного обслуговування на той час не було за що. Таке формулювання щодо заповідників місцевого підпорядкування, які утримувались з обласного бюджету, стало стандартним. Слідом, у той же день, було затверджено постанову № 445 про державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» у селищі міського типу Батурин Бахмацького району Чернігівської області. Умови його існування мали бути такі ж самі, тобто за рахунок обласного бюджету<sup>530</sup>.

Постановами уряду 8 лютого 1994 р. було створено відразу п'ять заповідників: Херсонський державний історико-археологічний заповідник у місті Севастополі (№ 77)<sup>531</sup>, який отри-

<sup>528</sup> Про Чигиринський державний історико-культурний заповідник. Постанова Кабінету Міністрів України. 19 травня 1992 р. № 254 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 5. — С. 49—50.

<sup>529</sup> Про державний історико-культурний заповідник у м. Дубні Рівненської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 14 червня 1993 р. № 444 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 11. — С. 63—64.

<sup>530</sup> Про державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». Постанова Кабінету Міністрів України. 14 червня 1993 р. № 445 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 11. — С. 64—65.

<sup>531</sup> Про Херсонський державний історико-археологічний заповідник у м. Севастополі. Постанова Кабінету Міністрів України. 8 лютого 1994 р. № 77 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 79—80.

мав центральне підпорядкування; історико-архітектурний заповідник у місті Збараж Тернопільської області (№ 78) — теж віднесений до сфери управління Міністерства культури<sup>532</sup>; історико-культурний заповідник у місті Корсунь-Шевченківський Черкаської області (№ 79) — обласне фінансування<sup>533</sup>; у місті Глухів Сумської області (№ 80) — місцевого підпорядкування<sup>534</sup>; у місті Галич Івано-Франківської області (№ 81) — утримання за рахунок області<sup>535</sup>. 10 березня державним заповідником, який утримується з бюджету Львівської області, проголошуються «Нагуєвичі» на батьківщині Івана Франка (№ 154)<sup>536</sup>. 1 липня 1994 р. Кабінет Міністрів України проголошує державними історико-культурними заповідниками «Трахтемірів» Черкаської області — обласне фінансування (№ 446)<sup>537</sup> і комплекс пам'яток історії та культури Лук'янівського цивільного кладовища (№ 447)<sup>538</sup> — фінансується з бюджету Києва. 10 серпня 1994 р. — місто

<sup>532</sup> Про державний історико-археологічний заповідник у м. Збаражі Тернопільської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 8 лютого 1994 р. № 78 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 80—81.

<sup>533</sup> Про державний історико-культурний заповідник у м. Корсунь-Шевченківському Черкаської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 8 лютого 1994 р. № 79 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 81—82.

<sup>534</sup> Про державний історико-культурний заповідник у м. Глухові Сумської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 8 лютого 1994 р. № 80 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 82—83.

<sup>535</sup> Про державний історико-культурний заповідник у м. Галичі Івано-Франківської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 8 лютого 1994 р. № 81 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 83—84.

<sup>536</sup> Про державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі» на батьківщині Івана Франка. Постанова Кабінету Міністрів України. 10 березня 1994 р. № 154 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 7. — С. 7.

<sup>537</sup> Про державний історико-культурний заповідник «Трахтемірів». Постанова Кабінету Міністрів України. 1 липня 1994 р. № 446 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 10. — С. 64.

<sup>538</sup> Про оголошення комплексу пам'яток історії та культури Лук'янівського цивільного кладовища в м. Києві державним історико-меморіальним заповідником. Постанова Кабінету Міністрів України. 1 липня 1994 р. № 447 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 10. — С. 65.

Жовкви Львівської області (№ 546)<sup>539</sup> — місцеве підпорядкування, питання цього заповідника ще буде на порядку денному Кабінету Міністрів України у наступні роки<sup>540</sup>. Справа в тому, що статус державного заповідника не дав автоматично захисту його історико-архітектурним об'єктам, не знайшлося в бюджеті Львівської області коштів на їх консервацію й реставрацію. На той же обласний бюджет покладалось з 5 жовтня 1994 р. й утримання заповідника «Тустань» (№ 687)<sup>541</sup>. Черкаська область брала на себе утримання нового державного історико-культурного заповідника у місті Кам'янець (21.07.95 № 541)<sup>542</sup>.

Серед перших рішень Уряду незалежної України в галузі культури (постанова № 465 від 12.08.92) було створення у Києві на базі Державної науково-дослідної реставраційної майстерні Українського науково-дослідного реставраційного центру, який передавався у безпосереднє управління Міністерства культури і на його утримання<sup>543</sup>. Такі рішення характерні для

<sup>539</sup> Про державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкви Львівської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 10 серпня 1994 р. № 546 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 11. — С. 71—72.

<sup>540</sup> 16 травня 2001 р. постановою Кабінету Міністрів України № 517 була затверджена чергова Комплексна програма збереження та відтворення історико-архітектурного середовища місті Жовкви: Про затвердження Комплексної програми збереження та відтворення історико-архітектурного середовища м. Жовкви. Постанова Кабінету Міністрів України. 16 травня 2001 р. № 517 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2001. — № 25. — С. 60—63. Зміст цього документа свідчить, що, незважаючи на статус історико-культурного заповідника, цей унікальний комплекс об'єктів не отримував навіть мінімального фінансування та прийшов у загрозливий стан, коли можливе навіть зруйнування частини його споруд. Термін виконання програми та її результати виходять за хронологічні межі даного дослідження.

<sup>541</sup> Про державний історико-культурний заповідник «Тустань» (Львівська область). Постанова Кабінету Міністрів України. 5 жовтня 1994 р. № 687 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 1. — С. 22—23.

<sup>542</sup> Про державний історико-культурний заповідник у м. Кам'янці Черкаської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 21 липня 1995 р. № 541 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 10. — С. 33.

<sup>543</sup> Про створення Українського науково-дослідного реставраційного центру. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 серпня 1992 р. № 465 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 9. — С. 49.

перших двох-трьох років незалежності, коли із існуючих ще за радянських часів структур, на їх базі створювали, новостворювали, перетворювали, перейменовували більш потужні за назвою та централізовані за підпорядкуванням, що мало вказувати на наявність у нової незалежної держави всіх необхідних елементів буття, у тому числі і в культурній сфері, у тому числі і свого Державного науково-дослідного реставраційного центру. Це створення не було забезпечено ні новими кадрами, ні новим рівнем матеріально-технічного забезпечення, ні покращанням фінансування, про останнє й мови не могло бути на початку 1990-х рр.

Враховуючи «зростання ролі вищої художньої освіти в духовному відродженні України», саме за прем'єрства Л.Д. Кучми постановою Кабінету Міністрів України № 704 від 17 грудня 1992 р. Київському державному художньому інституту була повернена історична назва — Українська академія мистецтв<sup>544</sup>. Можна сказати, що девізом Л.Д. Кучми і під час прем'єрства, і під час президентства було «змінювати так, щоб нічого не змінювати». Видимість діяльності існувала, національні пріоритети буцімто збережені, історична правда повернена, реально нічого, окрім заміни назви, не зроблено, і грошей державних витратити не треба — про фінансування в постанові ані слова.

Ще одним перейменуванням з метою продемонструвати розрив з залежним від центру СРСР минулим та показати наявність у незалежній державі усіх необхідних інституцій, які цю незалежність підтверджують, було створення 13 травня 1993 р. в Києві на базі Республіканського учбово-методичного кабінету естетичного виховання Національного центру естетичного виховання дітей, учнівської та студентської молоді.

У якості нового утворення та ініціативи, що виходила від Спілки театральних діячів, треба розглядати створення 12 грудня 1994 р. Державного центру театрального мистецтва та засну-

---

<sup>544</sup> Про повернення Київському державному художньому інституту його колишньої назви — Українська академія мистецтв. Постанова Кабінету Міністрів України. 17 грудня 1992 р. № 704 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 11. — С. 34—35.

вання премії імені Леся Курбаса. Премія мала присуджуватись за кращу режисерську, акторську або стенографічну роботу, працю з історії театру. Її розмір — 100 мінімальних заробітних плат, надавалась вона за рахунок міністерства раз на два роки (№ 823)<sup>545</sup>.

Одним з напрямів пристосування старої радянської системи до нових умов незалежної України було створення або реорганізація загальнодержавних інституцій, які вирішують загальні або галузеві проблеми культурної сфери. Ще 12 серпня 1992 р. КМУ постановою № 466 затвердив положення про Державний реєстр національного культурного надбання<sup>546</sup>. Ця дія відповідала умовам нових «Основ законодавства про культуру», про які вже йшлося. Положення було затверджене, воно відбило ще стару, радянську класифікацію пам'яток історії, культури і мистецтва, існуючі за радянських часів правила обліку, охорони, реставрації тощо. Залишалась і характерна для радянського законодавства розпорошеність пам'яткоохоронної справи між різними державними відомствами: Міністерством культури, Міністерством інвестицій і будівництва, Головним архівним управлінням при КМУ. За 10 років незалежності Державний реєстр так і не був складений, а законодавство було реформоване у 2000-му, коли постановою ВРУ № 1805—III був прийнятий Закон України «Про охорону культурної спадщини»<sup>547</sup>.

Спробою реорганізувати фінансування культури, знайти нові альтернативні джерела на фінансування окремих культурних проєктів, заходів, установ, які цього потребували, було створення, за поданням Міністерства культури та відповідним

<sup>545</sup> Про створення Державного центру театрального мистецтва та заснування премії імені Леся Курбаса. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 грудня 1994 р. № 823 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 2. — С. 55—56.

<sup>546</sup> Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 серпня 1992 р. № 466 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 9. — С. 50—51.

<sup>547</sup> Культурна Спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища. — К., 2002. — С. 16—38.

рішенням уряду, Фонду розвитку культури і мистецтв Міністерства культури України (постанова № 525 від 5.09.92)<sup>548</sup>. Планів було чимало: надходження від міністерств, відомств, закладів, підприємств, організацій і виручки, «в тому числі в іноземній валюті», від заходів за держзамовленням, аукціонів, лотерей тощо. Але гроші в такий спосіб у культуру не пішли, або до неї не доходили, і основним джерелом фінансування більшості закладів весь досліджуваний період залишався держбюджет або місцеві бюджети комунальних закладів культури (див. розділ 2). Характерно, що у подальших урядових рішеннях, постановах ВРУ, Указах Президента України цей фонд практично не згадується, а його діяльність, не розпочавшись, сходить нанівець.

Новою структурою була Національна комісія з питань повернення культурних цінностей, утворена при Кабінеті Міністрів України постановою № .732 28 грудня 1992 р.<sup>549</sup> Про її діяльність вже йшлося у першому підрозділі. Оскільки вона, з точки зору урядовців та Президента, не приносила бажаних результатів у вигляді численних повернених на вітчизну скарбів та пам'яток образотворчого мистецтва, хоча насправді комісія працювала сумлінно й робила все можливе, її кілька разів переформатовували. Нові Положення про комісію видавались відповідно у 1993<sup>550</sup> та 1996 рр.<sup>551</sup>

22 листопада 1993 р., замість Державного комітету України по пресі, був створений Державний комітет України у спра-

<sup>548</sup> Про створення Фонду розвитку культури і мистецтва Міністерства культури України. Постанова Кабінету Міністрів України. 5 вересня 1992 р. № 525 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 10. — С. 98—99.

<sup>549</sup> Про утворення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей. Постанова Кабінету Міністрів України. 28 грудня 1992 р. № 732 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 1—2. — С. 129.

<sup>550</sup> Про затвердження Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Постанова Кабінету Міністрів України. 18 червня 1993 р. № 464 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 11. — С. 66—70.

<sup>551</sup> Про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Постанова Кабінету Міністрів України. 5 жовтня 1996 р. № 1241 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 18. — С. 86—87.

вах видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження при Кабінеті Міністрів України. Він тепер не входив до складу Міністерства культури, хоча дорівнював йому у статусі, і мав реалізовувати державну політику у сфері видавничої справи, поліграфії та книгорозповсюдження<sup>552</sup>. Оскільки політика держави у цій справі була незрозумілою, а сама справа до кінця 1990-х ледве жеврїла, ефективність діяльності комітету питання риторичне. Сам стан видавничої справи та причини її занепаду розглядалися вище, у підрозділах 3.2 та 1.3 даного дослідження.

Правонаступником Міністерства у справах будівництва і архітектури з 12 липня 1994 р. став Державний комітет України у справах містобудування і архітектури (№ 478)<sup>553</sup>. Цей державний орган управління мав деяке відношення і до культурної сфери, оскільки відповідав за пам'ятки містобудування й архітектури. У відповідному Положенні про комітет було відзначено, що він «організує роботу, пов'язану з охороною, обліком, використанням й реставрацією пам'яток архітектури й містобудування»<sup>554</sup>, таким чином консервувалась існуюча з радянських часів розпорошеність пам'яткоохоронної справи між кількома державними відомствами, що не йшло їй на користь.

Архіви є безумовною частиною культурної сфери, хоча й управляються не Міністерством культури, а спеціальним державним органом. Таким чином, порушення питання діяльності архівних установ України урядом 20 жовтня 1995 р. можна розглядати як один з проявів реалізації культурної політи-

---

<sup>552</sup> Питання Державного комітету України у справах видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження. Постанова Кабінету Міністрів України. 22 листопада 1993 р. № 944 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 4. — С. 56—61.

<sup>553</sup> Питання Державного комітету України у справах містобудування і архітектури. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 липня 1994 р. № 478 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 11. — С. 20.

<sup>554</sup> Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах містобудування і архітектури. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 грудня 1994 р. № 834 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 2. — С. 69.

ки. Положення про Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України було прийняте 20 жовтня 1995 р.<sup>555</sup>

Умови ринкової економіки розповсюджувалися й на таку делікатну та небезпечну справу, як торгівля культурними цінностями. З метою захисту національного культурного надбання від незаконного вивезення за кордон, контролю за переміщенням культурних цінностей була створена Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Згідно з положенням про цю службу, вона утримувалась у межах фінансування Міністерства культури, проводила експертизи, консультації із спеціалістами та надавала свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України<sup>556</sup>. Створення такої служби було вкрай необхідним і відповідало усім міжнародним стандартам переміщення культурних цінностей. Кінець-кінцем, це питання стали вирішувати компетентні люди з державної управлінської структури, яка є юридичною особою.

Згідно з Конституцією України, уряд здійснював заходи з фінансування культури, регулював оплату праці в культурній сфері, приймав державні нормативи із забезпечення населення культурними установами та послугами, цільові державні програми з розвитку окремих галузей культури.

12 листопада 1998 р., як було сказано, «з метою оптимізації функціонування мережі клубних заходів» постановою КМУ були схвалені розроблені в Міністерстві культури і мистецтв

<sup>555</sup> Питання діяльності архівних установ України. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 жовтня 1995 р. № 853 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 3. — С. 4—9.; Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» ( 3814-12) // Відомості Верховної Ради України — 1994. — № 15. — ст. 86; ВВР. — 1996. — № 3. — ст. 11; ВВР. — 1997. — № 8. — ст. 62; Закон України Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2002. — № 11. — ст. 81. Із змінами, внесеними згідно з Кодексом N 4495-VI (4495-17, 4495д-17) від 13.03.2012 // ВВР — 2012. — № 44-45, № 46-47, № 48. — ст. 552.

<sup>556</sup> Про затвердження зразка свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 червня 2000 р. № 984 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 21. — С. 8—10.

нормативи забезпечення населення клубними закладами. Кількість місць у клубі на 1 тис. жителів визначалась пропорційно від розмірів населеного пункту. Пріоритет надавася невеликим селам (150—200 місць на 500—1000 чол.). У містах розміром від 500 тис. жителів норма знижувалась до 15 місць на 1 тис. чоловік. Встановлювалось, що на території кожної сільської, селищної, міської ради має існувати як мінімум один базовий клубний заклад<sup>557</sup>.

15 вересня 1999 р. постановою уряду № 1716 була затверджена Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000—2005 роки<sup>558</sup>. Вже йшлося про стан бібліотек та бібліотечної справи. Тут, незважаючи на зниження деяких об'єктивних статистичних показників (кількість бібліотек, кількість примірників у бібліотечному фонді), відбувалося неформальне реформування, галузь пережила 1990-ті та почала саморозвиток, хоч і на бюджетні кошти. Такому розвитку мала сприяти й прийнята програма, розроблена, втім, відповідно до рекомендацій Генеральної конференції ЮНЕСКО. Програма мала конкретний характер, були визначені керуючі структури, методичні центри, основні завдання: облік документів, які є національним культурним надбанням, консервація і реставрація фондів, охорона бібліотек і архівів тощо — та джерела і розміри їх фінансування<sup>559</sup>. Як і все, що робилося в бібліотечній справі, це було ґрунтовно, продумано, професійно.

Тривалий час залишалася юридично не визначеною ситуація з благодійництвом та меценатством у галузі культури<sup>560</sup>,

<sup>557</sup> Про нормативи забезпечення населення клубними закладами. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 листопада 1998 р. № 1775 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 8. — С. 93—95.

<sup>558</sup> Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000—2005 роки. Постанова Кабінету Міністрів України. 15 вересня 1999 р. № 1716 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 8. — С. 58—59.

<sup>559</sup> Там же. — С. 59—67.

<sup>560</sup> На сьогодні законодавство у сфері благодійництва вже пройшло певну еволюцію і надбало сучасніших юридичних формулювань: Закон України Про благодійництво та благодійні організації // ВВР. — 1997. — № 46. — ст. 292 вже втратив чинність на підставі Закону № 5073-VI (5073-17) від 05.07.2012. Він діяв із змінами, внесеними згідно із Законами № 3091-III

враховуючи державне та комунальне підпорядкування більшості закладів культури. Певні правила в цій ситуації встановлював «Порядок отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв...», прийнятий постановою уряду № 1222 від 4 серпня 2000 р. Благодійні внески мали надаватися у різних формах: грошовій, товарами, послугами, виконанням робіт, але завжди мусили відповідати напряму основної діяльності тієї установи, яка їх отримувала, та підлягали обов'язковому бухгалтерському облікові<sup>561</sup>.

Але меценатство не вирішувало і не мало можливості вирішити усіх проблем культурної сфери, накопичених за перше десятиліття незалежності та економічної кризи<sup>562</sup>. Тут уперше у якості системного документа державного значення, що передбачає підтримку галузей, які найбільше постраждали, приймається Державне замовлення в сфері культури на 2001 р. загальним розміром 185991,3 тис. грн. Як вже зрозуміло, замовлення від Міністерства культури отримує кіновиробництво: створення художніх, науково-пізнавальних фільмів, відеофільмів, анімаційних фільмів тощо. Замовляються також інформаційні послуги, проведення реставраційно-ремонтних робіт, придбання творів образотворчого мистецтва, драматичного мистецтва, музичного мистецтва та створення вистав і концертних програм<sup>563</sup>. Може, кошти поки ще були і невеликі, але

---

(3091-14) від 07.03.2002 // ВВР. — 2002. — № 32. — ст. 220; № 2258-VI (2258-17) від 18.05.2010 // ВВР. — 2010. — № 29. — ст. 392; № 3236-VI (3236-17) від 19.04.2011. // ВВР. — 2011, № 42, ст. 435; № 5461-VI (5461-17) від 16.10.2012.

<sup>561</sup> Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування. Постанова Кабінету Міністрів України. 4 серпня 2000 р. № 1222 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 24. — С. 19—21.

<sup>562</sup> Гриценко О. Добродійні фундації як механізм підтримки культури // Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми. — К., 1995. — С. 43—50

<sup>563</sup> Про державне замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб на 2001 р. Постанова Кабінету Міністрів України. 15 травня 2001 р. № 490 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2001. — № 26. — С. 62—65.

важливий прецедент, важливо, що хоч деякі митці мали можливість для творчої праці на користь розвиткові національної культури.

16 листопада 2001 р. постановою КМУ № 1557 був затверджений перелік закладів мистецтва та перелік заходів у сфері культури і мистецтва, видатки на які мали здійснюватись з державного бюджету. Країна почала поступово нарощувати обсяги економічного виробництва. Вони не досягли ще розмірів 1991 р., але припинився спад, і це надало можливість державі фінансувати, хоча б вибірково, культурну галузь. Про загальне покращання умов існування всіх культурних закладів, установ та підприємств ще не йшлося, але 35 з них отримали гарантоване фінансування. Серед них Національний академічний театр опери та балету ім. Т.Г. Шевченка, Національна філармонія, усі державні цирку тощо. Серед заходів слід відзначити: державну підтримку діячів культури, літератури і мистецтва, виплату премій, грантів, стипендій; здійснення концертно-мистецьких заходів, концертів, фестивалів, конференцій тощо<sup>564</sup>.

Створення нових умов діяльності в галузях культури було постійним клопотом Кабінету Міністрів України. Держава вперше у своїй історії зіткнулася із таким явищем, як відео-піратство, треба було приборкати цей новий, але не дуже корисний паросток життя, і саме з такою метою 4 квітня 1994 р. приймається Положення про державне посвідчення на прокат і розповсюдження кіно- і відеофільмів (постанова № 223)<sup>565</sup>. Його неефективність і недовіра лише підтверджується прийняттям кількох аналогічних рішень та положень у наступні роки<sup>566</sup>. Тобто нічого не змінювалось, нормативні

<sup>564</sup> Про затвердження переліку закладів мистецтва та переліку заходів у сфері культури і мистецтва, видатки на які здійснюються з державного бюджету. Постанова Кабінету Міністрів України. 16 листопада 2001 р. № 1557 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2002. — № 5. — С. 76—78.

<sup>565</sup> Про затвердження Положення про державне посвідчення на прокат і розповсюдження кіно- і відеофільмів. Постанова Кабінету Міністрів України. 4 квітня 1994 р. № 223 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 8. — С. 10—15.

<sup>566</sup> Наступне Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів було затверджене постановою КМУ

акти не працювали, а кіно-відеоринок мав стихійний, дикий характер<sup>567</sup>.

Прийняте 5 червня 1998 р. Положення про державну підтримку національних фільмів у продюсерській системі<sup>568</sup> було спрямовано на відродження вітчизняного кіновиробництва, аналогічні рішення приймав Президент України, відповідний закон «Про кінематографію» був прийнятий Верховною Радою, виконавчі дії відтворювало Міністерство культури. Але, як вже йшлося, ця галузь виявилась найуразливішою і перманентно потерпала від конкуренції та відсутності коштів на масштабні творчі проекти.

У нових умовах актуальним було і встановлення законодавчо обґрунтованого Порядку надання спілці професійних творчих працівників статусу творчої спілки як суб'єкта творчої діяльності. Цей порядок встановлювався з 1 червня 1998 р. відповідно до статті 8 Закону України «Про професійні творчі спілки». Діяльність спілок не передбачала ніяких ідеологічних аспектів та державного тиску і мала відбуватися саме на добровільних, професійних, творчих засадах. Спілки, які існували до видання даного положення<sup>569</sup>, отримували свідоцтво без перереєстрації<sup>570</sup>.

№ 1315 від 17 серпня 1998 р.: Про затвердження Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів. Постанова Кабінету Міністрів України. 17 серпня 1998 р. № 1315 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 5. — С. 70—75.

<sup>567</sup> Череватенко Л. Кіно українське: на порозі XXI ст. // Дніпро. — 2000. — № 11/12. — С. 7—2.

<sup>568</sup> Про затвердження Положення про державну підтримку національних фільмів у продюсерській системі. Постанова Кабінету Міністрів України. 5 червня 1998 р. № 813 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1998. — № 11. — С. 57—59.

<sup>569</sup> А саме: Всеукраїнська музична спілка, Спілка архітекторів, Спілка дизайнерів, Спілка журналістів, Спілка кінематографістів, Спілка композиторів, Спілка майстрів народного мистецтва, Спілка письменників, Спілка театральних діячів, Спілка художників, Спілка фотохудожників, Всеукраїнська спілка кобзарів, Національна ліга українських композиторів, Спілка рекламистів.

<sup>570</sup> Про затвердження порядку надання спілці професійних творчих працівників статусу творчої спілки як суб'єкта творчої діяльності. Постанова Кабінету Міністрів України. 1 червня 1998 р. № 762 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1998. — № 11. — С. 38—41.

6 липня 1998 р. були затверджені розміри і порядок справляння плати за державну реєстрацію творчих спілок<sup>571</sup>, а також встановлений порядок надання статусу національних всеукраїнським творчим спілкам<sup>572</sup>. Національна творча спілка визначалася лише одна за кожним фахом, вона мала об'єднувати «більшість провідних фахівців» та мати «видатні заслуги». Така спілка одержувала фінансову «підтримку» з Держбюджету<sup>573</sup>.

Кабінет Міністрів мав також займатись реорганізацією законодавства в галузі культури, зокрема у зв'язку із прийняттям нових та втратою чинності старих законів. Наприклад, у зв'язку з прийняттям Основ законодавства про культуру постановою № 325 від 4 травня 1993 р. були скасовані і припинили діяти у якості нормативних актів сорок вісім рішень уряду УРСР, прийняті від 1936 до 1988 рр.<sup>574</sup> Нова держава розривала усі зв'язки із своїм радянським минулим і робила це показово.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»<sup>575</sup> скасовувалися шість рішень радянського уряду України, прийняті з 1936 до 1959 рр. (постанова № 770 від 27 вересня 1995 р.)<sup>576</sup>. Це була поточна діяльність

---

<sup>571</sup> Питання державної реєстрації творчих спілок. Постанова Кабінету Міністрів України. 6 липня 1998 р. № 1017 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 1. — С. 62—63.

<sup>572</sup> Про порядок надання статусу національних всеукраїнським творчим спілкам. Постанова Кабінету Міністрів України. 6 липня 1998 р. № 1015 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 1. — С. 67—68.

<sup>573</sup> Питання державної реєстрації творчих спілок. Постанова Кабінету Міністрів України. 6 липня 1998 р. № 1017 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 1. — С. 67—68.

<sup>574</sup> Про визнання такими, що втратили чинність, рішень Уряду України у зв'язку з прийняттям Основ законодавства України про культуру. Постанова Кабінету Міністрів України. 4 травня 1993 р. № 325 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 10. — С. 63—66.

<sup>575</sup> Про порядок введення в дію Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Постанова Верховної Ради України № 33/95-ВР від 27.01.95. // Державний Вісник України. — 1995. — № 3—4. — С. 192.

<sup>576</sup> Про визнання такими, що втратили чинність, рішень Уряду України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Постанова Кабінету Міністрів України. 27 вересня 1995 р. № 770 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 2. — С. 45.

з упорядкування законодавства і, так би мовити, прибирання застарілого законодавчого «мотлоху», який заважав реформувати бібліотечну галузь. Остання, як було показано вище, модернізувалась чи не найшвидше за інші.

Після прийняття Закону України «Про музеї та музейну справу» постановою № 933 від 23 листопада 1995 р. були визнані такими, що втратили чинність, чотири рішення уряду УРСР від 1935 р. до 1987 р.<sup>577</sup>

У межах повноважень Кабінету Міністрів був і розгляд питань, пов'язаних з визначенням структури, обов'язків та функцій основного галузевого органу управління — Міністерства культури.

Питання Міністерства культури порушувалось на засідання кабміну декілька разів. По-перше, це був майже формальний акт, коли після остаточного утвердження державної незалежності і розпаду СРСР треба було скасувати радянські нормативні акти, за якими діяли ті чи інші відомства, та прийняти нові, самостійні. Таким чином, Постановою Уряду № 301 від 1.06.92 було скасовано положення Про Міністерство культури УРСР 1970 р. і прийняте положення про Міністерство культури України. В цьому положенні були вилучені всі ідеологеми комуністичного періоду та задекларовано, що міністерство «здійснює керівництво дорученою сферою» та «забезпечує проведення державної політики у питаннях національної культури»<sup>578</sup>.

Після змін, проведених у системі органів державної виконавчої влади 10 листопада 1992 р., Постановою Кабінету Міністрів України № 616 до сфери відповідальності міністерства долучались: проведення загальнодержавної політики у книговидаванні, реєстрація засобів друкованої інформації, держзамовлення на підручники тощо; тут мало зосереджуватись

<sup>577</sup> Про визнання такими, що втратили чинність, рішень Уряду України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про музеї та музейну справу». Постанова Кабінету Міністрів України. 23 листопада 1995 р. № 933 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 3. — С. 61—62.

<sup>578</sup> Питання Міністерства культури України. Постанова Кабінету Міністрів України. 1 червня 1992 р. № 301 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 6. — С. 45—49.

також і управління кіновиробництвом і кінопрокатом<sup>579</sup>. Ці дві галузі культури, які виявилися найуразливішими у нових умовах життя, ще неодноразово будуть змінювати свій суб'єкт управління та перебувати внаслідок свого критичного стану в полі зору різних гілок влади. Зокрема, їх проблеми вирішувались через зміни в законодавстві та запровадження Президентом через свої укази усіляких ініціатив командно-адміністративного гатунку. Всі ці пертурбації та їх результативність були показані у відповідних підрозділах, а реальний стан видавничої справи і кіновиробництва разом з прокатом ілюструють дані Держкомстатистики, наведені у підрозділі 3.2.

У черговий раз Кабінет Міністрів України порушував питання Міністерства культури 13 травня 1993 р. Було прийняте нове положення про міністерство, де у визначенні його завдань та функцій акцентувався аспект «гуманістичної політики у сфері культури як необхідна умова гармонійного розвитку українського народу...»<sup>580</sup>. Це положення було дійсним лише два роки і зазнало чергових змін у 1995 р.<sup>581</sup>

У складі уряду України діяв і основний державний орган управління сферою культури — Міністерство культури (Міністерство культури та мистецтв). Основні функції міністерства, яке мало здійснювати державну політику, зведено до тих, за якими воно несе пряму відповідальність, а саме: утримання підпорядкованих йому закладів та їх працівників; забезпечення урядових заходів, масових урочистостей, ювілеїв, нагороджень тощо<sup>582</sup>. В складі міністерства на 1995 р. знаходились:

---

<sup>579</sup> Про зміни в системі органів державної виконавчої влади, підвідомчих Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України. 10 листопада 1992 р. № 616 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 11. — С. 86.

<sup>580</sup> Питання Міністерства культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 13 травня 1993 р. № 348 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 10. — С. 94—100.

<sup>581</sup> Питання Міністерства культури і мистецтв. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 жовтня 1995 р. № 841 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 2. — С. 82.

<sup>582</sup> *Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні.* — К., 1998. — С. 11.

департамент кінематографії, пластичних мистецтв та історико-культурного надбання, сценічних та музичних мистецтв, культурно-просвітницької роботи, управління навчальних закладів, бібліотек, а також функціональні підрозділи. Всього через ці підрозділи міністерству було безпосередньо підпорядковано близько 120 закладів, творчих колективів, установ та підприємств<sup>583</sup>. Протягом 1990-х до 2001 рр. склад та назви управлінь і департаментів змінювались, проходили неодноразові перерозподіли їх функцій, окремі підрозділи вилучали з міністерства та підпорядковували іншим державним органам управління, але сутність внутрішньої структури та зміст роботи цього суб'єкта управлінської діяльності принципово не змінювались.

Очевидно, що нормотворча діяльність Міністерства культури не була самостійною, а залежала від рішень Президента, Кабінету Міністрів, Верховної Ради. Однак накази міністерства, зареєстровані відповідним чином в Міністерстві юстиції України, набували значення загальнодержавного нормативного акту та теж були частиною загальнодержавної політики, конкретизували засоби її реалізації. Наприклад, виконуючи постанову Кабінету Міністрів № 1458 від 2.12.96, тодішній міністр культури Д.І. Остапенко видав наказ № 91 від 6.03.97, в якому затверджувались схеми посадових окладів робітників різних галузей культури: керівних працівників, художнього та артистичного персоналу театрів, концертних організацій; керівних працівників музеїв та закладів музейного типу, бібліотек, клубних установ, центрів дозвілля, парків культури і відпочинку, зоопарків тощо; спеціалістів та службовців культури. Найвищі оклади керівного персоналу не перевищували 159 грн., оклади фахівців різних установ, в залежності від посади та категорії, коливались в межах від 65 до 129 грн.<sup>584</sup>. Можна

<sup>583</sup> Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К., 1995. — С. 17.

<sup>584</sup> Про нову редакцію додатків до наказу Міністерства культури і мистецтв України від 2 вересня 1996 р. № 440. Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 06.03.97 № 91 // Офіційний вісник України. — 1997. — число 16. — С. 236—257.

нагадати, що, за даними Держкомстату України, вартість набору з 22 найважливіших продуктів харчування в цінах торгової мережі була у межах 52,34 грн. Яловичина коштувала 2,95, олія — 1,77 грн. за літр, молоко — 0,67 грн. за літр, картопля — 0,41 грн. за кг.<sup>585</sup> Тобто зарплатня працівників сфери культури низової ланки балансувала на межі прожиткового мінімуму, а якщо враховувати транспортні витрати, необхідність купувати одяг, платити за комунальні послуги, знаходилась поза ним й відповідала найнижчому рівню бідності. Втім, і це одна з ознак того часу, що вивчається, адміністративно-командними засобами був встановлений певний порядок, певна діюча схема, яка виконувалась і яку можна було перевірити. Таким чином, встановлення низьких, мінімізованих окладів в культурі та бюджетній сфері взагалі було частиною соціальної політики держави, її соціальним кредо.

Новий етап «впорядкування умов оплати праці працівників бюджетних установ, закладів та організацій культури» розпочався у 2001 р., коли, згідно із постановою Кабінету Міністрів № 134 від 7.02.2001 «Про впорядкування умов оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери», міністр Б.С. Ступка підписав відповідний наказ № 204 від 19.04.2001. Встановлювались коефіцієнти нарахування заробітної плати, граничні розміри і схеми посадових окладів. Саме з цього часу за «народного» дораховують 40% від окладу, «заслуженого» — 20%, доктора наук — 25%, кандидата наук — 15% тощо. В цілому розміри посадових окладів коливались у межах 200 гривень для керівних працівників і 130—120 гривень для рядових виконавців чи співробітників<sup>586</sup>.

Продовжуючи регулювати адміністративну схему відносин між працівниками культури державних і комунальних закладів, з одного боку, і державою та керівництвом цих закладів,

<sup>585</sup> Статистичний щорічник України за 1997 рік. — К., 1999. — С. 66, 68.

<sup>586</sup> Про впорядкування умов оплати праці працівників бюджетних установ, закладів та організацій культури. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 204 від 19.04.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 18. — С. 914—959.

з іншого боку, Міністерство культури та мистецтв, виконуючи відповідну постанову Кабінету Міністрів № 363/2167 наказом № 400 від 25.07.97 затвердило Типові форми контракту з керівними та творчими працівниками державних театральних та концертно-видовищних закладів, підприємств і організацій культури. До цієї типової форми додавався перелік організацій, де запроваджувалась контрактна форма трудового договору та перелік посад, що підпадали під дію постанови Кабінету Міністрів<sup>587</sup>. Цей нормотворчий акт теж, безумовно, можна розглядати як елемент державної політики, її здійснення. Творчий працівник або керівник творчої установи ставились у досить жорсткі умови залежності від держави, від новоствореної командно-адміністративної системи. З часом, відповідно до змін у трудовому законодавстві (Закон України від 24.12.99 № 1356 «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України»), типова форма контракту була змінена на універсальну згідно з наказом Міністерства культури і мистецтв України від 14.08.2000 № 402. Для найманих працівників від директора чи ректора до пересічного виконавця контрактна форма трудового договору стала нормою.

Очевидно, що як галузевий орган державного управління, Міністерство культури, виконуючи постанови Кабінету Міністрів, розробляло і вузькогалузеві нормативи, спрямовані на упорядницьку діяльність, створення схем фінансування, замовлення тощо. Таким став наказ Міністерства культури і мистецтв № 424 від 8.08.97 «Про затвердження «Порядку узгодження тематичних планів виробництва фільмів в Україні за рахунок бюджетних коштів»<sup>588</sup>. Держзамовлення мало підтримати вітчизняну кінематографію у її не найкращі часи.

<sup>587</sup> Про затвердження Типової форми контракту з керівними та творчими працівниками державних театральних та концертно-видовищних закладів, підприємств і організацій культури. Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 25.07.97 № 400 // Офіційний вісник України. — 1997. — число 36. — С. 155—166.

<sup>588</sup> Про затвердження «Порядку узгодження тематичних планів виробництва фільмів в Україні за рахунок бюджетних коштів». Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 08.08.97 № 424 // Офіційний вісник України. — 1997. — число 38. — С. 262.

Згідно з цим замовленням, Міністерство культури виконувало патерналістські функції щодо кіностудій, акумулювало замовлення міністерств, відомств, органів місцевого самоврядування, у межах коштів, передбачених бюджетом, подавало заявку у Міністерство економіки і розподіляло отримані кошти і замовлення між виконавцями<sup>589</sup>. В сучасних умовах світової кіноіндустрії ця схема виглядає архаїчно та неефективно, має потенціал для зловживань відповідних чиновників (розподіл коштів і замовлень!), вона і не призвела до швидкого відродження національної кінематографії.

Не поза увагою Міністерства залишалась і бібліотечна галузь. Наказом Міністерства культури і мистецтв України № 275 від 5 травня 1999 року були затверджені Типові правила користування бібліотеками, замість старих, які існували ще з 1986 р. Вони поширювались на всі бібліотеки на території України незалежно від їх підпорядкування<sup>590</sup>. Одночасно був затверджений наказ № 274 про порядок застосування в бібліотеках грошової застави<sup>591</sup>. В нових умовах виникали нові правила, і це природно. Бібліотечна галузь, незважаючи на деяке скорочення кількості закладів та тенденцію до зменшення загального розміру фондів, існувала і пристосовувалась до життя під час економічної кризи. Чергова зміна і доповнення Типових правил користування бібліотеками відбулись у 2001 р. (наказ Міністерства культури і мистецтв України № 319 від 25 травня 2001 р.)<sup>592</sup>. Цей, мабуть, перманентний процес технічних змін, який відбиває сучасне життя бібліотечного закладу, і є об'єктивно необхідним.

<sup>589</sup> Там же. — С. 263—265.

<sup>590</sup> Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 275 від 05.05.99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 28. — С. 243—246.

<sup>591</sup> Про затвердження Інструкції про порядок застосування в бібліотеках України грошової застави за особливо цінні книги та об'єкти користування. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 274 від 05.05.99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 28. — С. 247.

<sup>592</sup> Про внесення змін і доповнень до Типових правил користування бібліотеками в Україні. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 319 від 25.05.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 26. — С. 131—133.

У поточному 2001 р. наказами Міністерства культури і мистецтв України згідно із Законом № 1561—III, прийнятим Верховною Радою 16 березня 2000 р., «Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», були затверджені «Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру культурного надбання» (№ 708 від 20 листопада 2001 р.)<sup>593</sup> та «Положення про централізовану бібліотечну систему» (№ 709 від 20 листопада 2001 р.)<sup>594</sup>. В обох документах містяться відповідні елементи державної політики в галузі бібліотечної справи, її реформування та удосконалення.

Інструкція декларує важливий принцип — бібліотечний фонд містить не тільки джерела інформації, але і національне культурне надбання, декілька груп документів (всі рукописи та рукописні книги XVII ст.; унікальні рукописи та рукописні книги XVIII ст., інкунабули, палеотипи, іноземні стародруки, видання глаголичного друку, видання кириличного друку, видання громадського друку до 1830 р., українські видання до 1860 р., вибірково відібрані експертами видання українські (1861—1945 рр.), російські (1831—1925 рр.), іноземні (1801—1900 рр.), які мають бути включені до Державного реєстру<sup>595</sup>. Таке рішення підвищувало юридичний статус бібліотечного фонду в цілому, фондів тих бібліотек, де зберігаються відповідні документи, мало забезпечити їх ретельніший облік, умови зберігання тощо. Це є прояв піклування держави щодо національної культурної спадщини — тієї її частини, що зберігається в бібліотеках.

<sup>593</sup> Про затвердження Інструкції про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 708 від 20.11.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 51. — С. 512—516.

<sup>594</sup> Про затвердження Положення про централізовану бібліотечну систему. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 709 від 20.11.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 51. — С. 517—519.

<sup>595</sup> Про затвердження Інструкції про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 708 від 20.11.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 51. — С. 513.

Положення про централізовану бібліотечну систему продовжує удосконалення цієї системи, покращує умови обслуговування населення, запроваджує нові засади та правила щодо формування і використання єдиного бібліотечного фонду, встановлює засоби керівництва централізованою бібліотечною системою<sup>596</sup>. Розглянуте положення можна кваліфікувати як продовження реформи бібліотечної справи, її модернізацію у напрямку створення сучасної соціально-комунікативної системи європейського зразка.

Застарілим у 1999 р. виявилось і «Примірне положення про «народний» аматорський колектив» від 1990 р. Замість нього наказом Міністерства культури (№ 415 від 23.06.99) було встановлене нове, аналогічне, що враховувало сучасне законодавство, умови життя та штатний розпис відповідних колективів. Окрім технічних рекомендацій: правил визнання таких колективів, здійснення керівництва ними, їх фінансування (де визначалась можливість надходжень за надані платні послуги) та умов призначення на посади, там можна побачити й елементи реалізації державної політики. Так, у пункті 1.2 значиться, що «присвоєння звання «народний» («зразковий») має на меті підтримку й активізацію аматорського руху в Україні, посилення ролі народних аматорських колективів у здійсненні державної культурної політики»<sup>597</sup>. Сама політика полягала у поширенні та популяризації різноманітних форм виконавського мистецтва, розвитку народної (національної) культури, естетичному вихованні молоді, її долученні до культурного життя.

Чимало уваги Міністерство культури приділяло регуляції усіляких фінансових питань, питань бухгалтерського обліку, продажу квитків, ведення квиткового господарства тими підприємствами культури, які мали непоганий відсоток відвіду-

<sup>596</sup> Про затвердження Положення про централізовану бібліотечну систему. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 709 від 20.11.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 51. — С. 518—519.

<sup>597</sup> Про Положення про народний (зразковий) аматорський колектив у культурно-освітніх закладах системи Міністерства культури і мистецтв України. Наказ міністерства культури і мистецтв України № 415 від 23.06.99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 36. — С. 32—36.

вань, деякий прибуток. Зокрема, наказ Міністерства культури № 187 від 17 квітня 2001 року впорядковував «окремі питання фінансово-господарської діяльності циркових підприємств»<sup>598</sup>. Відповідний наказ № 326 від 25 травня 2001 року затверджував «Інструкцію з ведення квиткового господарства в кіновидовищних підприємствах»<sup>599</sup>.

У підрозділі 3.2 вже йшлося про проблеми естетичного виховання молоді, організації дозвілля, боротьби з негативними проявами розповсюдження вестернізованої масової культури. Одним із засобів долучення нових поколінь до найвищих надбань світової та національної культури є навчання у початкових спеціалізованих школах естетичного виховання. У тому ж підрозділі даного дослідження на статистичних даних було показано, що, хоча в цілому система шкіл естетичного виховання збереглась, вона потерпіла деякі трансформації, поменшало музичних та збільшилась кількість шкіл мистецтв. Загальна кількість місць у цих школах зменшилась на 25%, вони були майже відсутні у сільській місцевості і обслуговували, головним чином, населення великих міст.

Необхідно засвідчити, що цей напрям культурної роботи з населенням знаходився майже поза увагою державних органів влади, за винятком поточної діяльності Міністерства культури і мистецтв, з жовтня 1992 р., коли востаннє наказом міністерства № 239 було затверджене Положення про школи естетичного виховання. Через дев'ять років, відповідно до нових Законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», Положення про позашкільний заклад освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 6.05.2001 № 433, наказом Міністерства культури № 523 від 6.08.2001 було затверджене нове Положення про початкові спеціалізовані мистецькі

<sup>598</sup> Про впорядкування окремих питань фінансово-господарської діяльності державних циркових підприємств. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 187 від 17.04.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 17. — С. 195.

<sup>599</sup> Про затвердження інструкції з ведення квиткового господарства в кіновидовищних підприємствах. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 326 від 25.05.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 26. — С. 134—143.

навчальні заклади системи Міністерства культури і мистецтв України<sup>600</sup>. Держава брала на себе відповідальність за подальше існування та фінансування шкіл естетичного виховання — музичних, художніх, хореографічних, театральних, хорових, мистецтв тощо. Такі школи, засновані на державній та комунальній формах власності, мали статус державного закладу культури, і у своїй діяльності підпорядковувались та були підзвітні Міністерству культури і мистецтв та Міністерству освіти і науки.

На цьому можна завершити викладення, вивчення та аналіз фактичного матеріалу, постанов уряду, розглянутих майже стовідсотково, та наказів Міністерства культури, розглянутих вибірково, найважливіших, або характерних для свого часу, і перейти до формулювання висновків.

Таким чином, твердження деяких аналітиків, діячів культури, публіцистів про те, що в перше десятиліття своєї незалежності Українська держава не мала ніякої культурної політики, що нічого не робилось у культурній сфері, є не зовсім справедливим і не відображує усієї складності, багатозначності відповідної ситуації, усіх протиріч реального життя. Усі гілки влади демонстрували чималу активність у культурній сфері, реформленні законодавчої бази, вирішенні поточних проблем, створенні нових інституцій або змінненні статусу старих тощо. Головна інтрига полягає у тому, як саме це робилось, наскільки свідомо, із яким ідеологічним навантаженням, з якою метою — декларованою чи підсвідомою, до яких наслідків призвело.

У досліджуваній період через нормотворчу активність Президента, видання нових законів Верховною Радою, виконання цих норм та законів Кабінетом Міністрів та Міністерством культури було започатковано чимало культурних ініціатив, врегульовано діяльність більшості галузей культури.

Відповідним законодавством, положеннями та інструкціями була забезпечена музейна справа, охорона та використання

---

<sup>600</sup> Про затвердження Положення про початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади системи Міністерства культури і мистецтв України. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 523 від 06.08.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 37. — С. 296—308.

нерухомих пам'яток, бібліотечна справа, діяльність творчих спілок, народні художні промисли та виробництва, кіновиробництво та кінопрокат.

Були створені та забезпечували відповідні напрямки охоронної, наукової та іншої діяльності комітети та комісії: з питань повернення культурних цінностей; з кіновиробництва та кінопрокату, державний комітет України по туризму<sup>601</sup>, державний комітет України у справах видавництв, поліграфії та книгорозповсюдження<sup>602</sup>, державний комітет України у справах містобудування і архітектури<sup>603</sup>, комітет у справах релігії<sup>604</sup>, головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України<sup>605</sup>, державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України<sup>606</sup> тощо.

Чимала кількість закладів культури отримала статус національних, академічних, що у деяких випадках покращило їх фінансування, матеріальне становище їх працівників, митців та виконавців. Створювались та почали діяти нові історико-культурні заповідники. Запроваджувались премії в галузі

<sup>601</sup> Положення про Державний комітет України по туризму. Затверджене постановою Кабінету Міністрів України. 12 серпня 1993 р. № 625 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 12. — С. 48—52.

<sup>602</sup> Питання Державного комітету України у справах видавництв, поліграфії та книгорозповсюдження. Постанова Кабінету Міністрів України. 22 листопада 1993 р. № 944 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 4. — С. 56—61.; Про захист національного ринку книговидання: Слухання в Комітеті з питань культури і духовності Верховної Ради України // Вісник Книжкової Палати. — 2000. — № 5. — С. 3—12.

<sup>603</sup> Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах містобудування і архітектури. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 грудня 1994 р. № 834 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 2. — С. 67—73.

<sup>604</sup> Про затвердження Положення про Державний комітет у справах релігій. Постанова Кабінету Міністрів України. 3 січня 1996 р. № 2 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 5. — С. 4—7.

<sup>605</sup> Про Положення про Державний комітет архівів України. Указ Президента України № 486/2000 від 22 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 12. — С. 67—70.

<sup>606</sup> Про затвердження Положення про Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 червня 2000 р. № 983 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 21. — С. 5—8.

культури, мистецтва, гуманітарної науки, які мали покращити матеріальний стан видатних митців, заслужених працівників культури, талановитої творчої молоді.

Вшановувались найвидатніші представники вітчизняної культури. Їх спадщина підлягала популяризації, твори перевидавались, зводились пам'ятники, відзначалися ювілеї. На їх ім'я започатковувались Національні та Державні премії, фонди, конкурси, воно надавалось закладам культури, освіти тощо.

Кабінет Міністрів та Міністерство культури у межах своєї компетенції та наданого бюджетом фінансування реагували на рішення Президента, постанови Верховної ради, здійснювали повсякденну роботу, змінювали, доповнювали, потроху реформували відповідні галузеві напрямки культурного життя, вирішували численні та нескінченні питання і проблеми існування закладів культури, творчих колективів, окремих митців і працівників в умовах жорстокої економічної кризи.

Приймалися і деякі концептуальні рішення. До останніх слід віднести укази Президента та постанови уряду, присвячені вшануванню запорозького козацтва, використанню його досвіду щодо відродження національної культури та самої державності, виховання молоді. Ще одним напрямом стало відродження релігійного життя в Україні, відбудова церков, храмів, монастирів, передання у їх власність різноманітного майна, земель, будівель, зростання чисельності релігійних громад та організацій, віруючих. Третій концептуальний напрямок, який визначився наприкінці досліджуваного періоду, — це загальне переформатування соціальної політики, декларація про боротьбу із бідністю та прийняття відповідної програми, боротьба держави із аморальністю, розповсюдженням порнографії, асоціальними проявами тощо.

Але в діяльності держави в культурній сфері можна простежити і чимало недоліків, вказати на масу невіршених проблем, численні помилки та безрезультатні рішення і декларації. Деякі з цих негативних моментів були зумовлені об'єктивними чинниками, загальним станом речей в державі, який неможливо було виправити миттєво. Деякі мали суб'єктивний ха-

рактер, здійснювали свій вплив як ментальний наслідок радянської епохи, або відповідали особистісним якостям керівників держави.

Однією з основних причин повільного зрушення культурної сфери у бік реформ була відсутність розуміння творцями нової держави того, якою вона має бути в економічному, політичному, соціальному сенсі. Позбавившись опіки метрополії, вони із заплученими очима кинулися у бійку незалежного життя, несподівано нашттовхуючись на невідомі перепони, потрапляючи у біду за бідою. Не було у 1991 році, не було створено і до 2001 року системної науково обгрунтованої концепції реформ усіх галузей життя. Як вже стверджувалось у поточному розділі реформи, якщо вони і йшли, відставали від практики, наздоганяли її, констатували нові умови дійсності, але не продукували її, не стимулювали її плідний розвиток. Таким чином, програма модернізації культурної сфери була відсутня. Така модернізація йшла стихійно, руйнуючи ті галузі культури, які не підтримувались державою і зберігаючи лише ті напрямки, де запроваджувався на 100% державний патерналізм.

Так, найбільш постраждали до того досить економічно незалежні та прибуткові галузі кіновиробництва та кінопрокату, які явно не витримали конкуренції з давно комерціалізованими структурами інших країн, та майже припинили своє існування, або практично загубили національну культурну складову. Не допоміг тут і закон про кінематографію, і укази Президента та постанови уряду, присвячені вирішенню проблемній ситуації в цій галузі. Трохи меншої руйнації зазнала видавнича справа, яка тільки завдяки держзамовленню почала підійматись та нарощувати обсяги тиражів лише наприкінці 1990-х. Повністю збереглися і, навіть, збільшили чисельність закладів, хоча й втратили значну частину своїх відвідувачів, театри і музеї. Ці культурні галузі перебували в системі державного фінансування і, незважаючи на чисельні матеріальні проблеми, жebraцьку зарплатню тощо вижили. Чималим чинником цього виживання стало жертвоне служіння своїй справі працівників музеїв, театральних діячів, адміністраторів, акторів, які були готові віддавати їй життя навіть у важких матеріальних умовах.

Але нескінченно така ситуація не могла продовжуватись, у ці заклади, за законами життя, мало прийти нове покоління працівників. Більш-менш людяні умови їх праці, за найнижчими критеріями, створюються лише наприкінці досліджуваного періоду.

Ще одним важливим об'єктивним чинником була економічна криза. Динаміка деконструкції, розпаду, економічного спаду, зниження рівня життя була неочікуваною, як це не дивно зараз констатувати, і вимагала певних рішень саме у цьому напрямі, відкладаючи реформу культури на більш забезпечене майбутнє. Коли доходило до проблем культури, коли відкладати рішення певних проблем було неможливо, вони псевдовирішувались адміністративно-командним шляхом або шляхом прийняття відповідних декларацій. Ефективність подібного проведення культурної політики нерідко дорівнювала нулю, про що яскраво свідчать дані держкомстату, наведені у попередньому розділі.

Аналіз деяких державних документів, рішень, указів постанов дає право стверджувати, що у багатьох випадках вони не вирішували проблему, не реформували культуру, а лише створювали видимість якихось зрушень, опіки держави, її діяльності. Замість реальних дій писались гучні декларації та запроваджувались урочисті заходи. У якості засобу підтримки працівників культури та митців запроваджувались, наприклад, премії, які мали отримати десятеро людей на рік (з 200 тис.). Надавались звання лауреатів, академіків, член-кореспондентів, колективи і заклади отримували нові почесні статуси, але загальна ситуація, жебрацтво усієї культурної сфери від цього не змінювалось. Мало того, подібне «підгодовування» окремих представників мистецької культури мало тенденцію до перетворення на звичайне державне ідеологічне держзамовлення, на кшталт радянського, а може, ще і гірше, зважаючи, що більшість працівників культури була приречена у 1990-ті на напівголодне існування.

Чимало проявів активності у бік культури, особливо президентською гілкою влади, мали відверто рекламний характер, обслуговували завдання створення іміджу Президента як осві-

ченої людини, яка опікується розвитком національної культури. Як правило, такі рішення мали фантомний характер, вони утверджували вже існуючі культурні явища, надаючи їм гучні назви, усіляко прив'язували ім'я президента до значних подій вітчизняної історії, культури, її видатних творців.

В останніх випадках не обійшлося без суттєвих перебільшень та викривлень, гіпертрофованого, чиновницького, адміністративно-командного биття лобом.

Таким чином, не тільки об'єктивні фактори, наявність економічної кризи та складність проведення реформ, повного переформатування держави з соціалістичної республіки у межах СРСР на самостійну, незалежну, демократичну із лібералізованою, але упорядженою ринковою економікою, але і суб'єктивні, особистісні чинники вплинули на характер та напрям реформ у галузі культури. Реформи проводились так, щоб реально мало що змінювалось, перебудовувався фасад держави, лише у нечисленних галузях започатковувались нечисленні нові форми життя. Виховані в умовах брежнєвського застою, лідери перенесли дух, зміст та практику цього застою на перше десятиріччя життя незалежної України. Результат відомий.

# ВИСНОВКИ

Підбиваючи остаточний підсумок викладеному у трьох розділах фактичному матеріалу, попереднім роздумам і аналітичним маніпуляціям, слід зазначити, що, дійсно, наукове вивчення обраної проблеми знаходиться ще на первинних стадіях пошуку і обробки фактичного матеріалу, створення робочих гіпотез щодо його інтерпретації. Історіографічне надбання попередників дисперсне і повне протиріччя на усіх рівнях його сприйняття. По-перше, воно різноманітне за змістом. По-друге, створене в контексті систем мислення окремих гуманітарних, соціальних та інших наук. По-третє, відрізняється використаною джерельною базою, по-четверте, методологією та методами дослідження, ідейними поглядами авторів, ступенем узагальнення, містить самостійні, іноді протилежні, а іноді взаємовиключні оцінки тих же самих подій, явищ, персоналій.

Єдиний, узагальнюючий дискурс за темою майже відсутній, він лише намітився на прикладі декількох (трьох, чотирьох) аналітичних досліджень загальнокультурного спрямування. Більшість праць попередників мала конкретний характер, була присвячена вивченню стану окремих галузей культури, відповідним галузевим проблемам чи процесам, які відбувалися в бібліотечній чи музейній справі, театральному чи кіномистецтві, виконавчому мистецтві, мистецькій освіті чи музикальному вихованні молоді тощо. Вони написані самими митцями, педагогами, бібліотекарями, музеєзнавцями тощо і були відповіддю на тогочасні проблеми своєї культурної галузі, часто у межах міста, району, навіть окремого закладу чи творчого колективу.

У цьому контексті важливим критерієм типології оцінок, ідей, засобів викладення матеріалу та його аналізу може бути

особиста позиція, яку займав автор у культуротворчому процесі, з'ясування того, чим зумовлена його ідеологія, система поглядів. Дещо спрощуючи реальну ситуацію, — а інакше і неможливо у існуючому різноманітті поглядів, визначимо дві крайні, із наявністю проміжних та компромісних варіантів, точки зору — чорна й біла. Одна — офіційна (біла), сформульована представниками чиновних кіл або на їх замовлення. Її представники формально визнають існування деяких проблемних ситуацій в культурі, але не абсолютизують і не драматизують їх, показово «вірять» у можливості держави та її конструктивні дії, спрямовані на подолання негативних явищ. Як аргумент на користь такої точки зору наводять численні постанови, укази та їх роздрібні пункти, які буцімто вирішують усі проблеми та створюють ефективну культурну політику. Чи справді вони так думають, чи лише виконують свої посадові обов'язки, невідомо, але іноді ця віра у «паперові» засоби вирішення концептуальних проблем державного культуротворення, в те, що від чергового нічим не забезпеченого проголошення або промови щось зміниться у реальній дійсності, виглядає щонайменше абсурдно. Іноді складається враження, що представники такої «офіційної» точки зору існують у якомусь іншому, паралельному вимірі, мабуть, кращому для життя і розвитку культури.

Протилежна точка зору, яка, за законами діалектики, у боротьбі має забезпечити єдність та істину, неофіційна — чорна, без рожевих окулярів, висловлена діячами культури, націоналістично налаштованими інтелігентами, представниками діаспори, вкрай нігілістична: культурної політики в незалежній Україні немає, національна культура занепадає, мова винищується, на тлі існування радянських архетипів та соціалістичних форм управління йде процес денаціоналізації та русифікації населення. Як свідчить історія, найбрутальнішими тиранами нерідко стають фанатичні ідеалісти. Ідеалізуючи свої погляди, вони не сприймають реальну дійсність і готові до будь-яких форм боротьби із нею. А реальність українського життя була не тільки складнішою, а багато у чому просто іншою, ніж ідеалізовані погляди на неї представників зана-

чених кіл української інтелігенції. Чи мали вони право просто не помічати цей факт та експресивно наполягати на своєму — покаже історія.

Врешті-решт, проведене дослідження дозволяє говорити, що, скоріш за все, у цій дискусії (вільного повітря — опозиція, з пневматичним пресом — офіційна точка зору) істина знаходиться не посередині, як зазвичай буває у подібних випадках, а десь осторонь визначених позицій. Влада не ігнорувала культуру, про це свідчать численні документи й акти, але її діяльність проходила в певних історичних умовах — економічна криза, гіперінфляція, зубожіння більшості населення, які не сприяли розвитку культури. Втім, співати дифірамби владі теж зарано, її дії були не системними, у більшості малоефективними.

У пошуках більш об'єктивного, всебічного та незаангажованого висвітлення ситуації були знайдені, вивчені та систематизовані різноманітні джерела за темою дослідження. Це, перш за все, офіційні документи, статистичні джерела, соціологічні матеріали, мемуари та публіцистика. Всі джерела доступні в опублікованому вигляді і опрацьовані згідно з відповідними державними, парламентськими, науковими, науково-публіцистичними, громадсько-політичними, фаховими у галузях культури та іншими виданнями.

Аналізуючи дії чинної влади у напрямку реформування культури та засобів державного регулювання культури, необхідно було звернутися до групи документів офіційного походження. Таким чином, у монографії розглянуті та досліджені укази та розпорядження президентів (Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми); постанови Верховної Ради України та прийняті нею закони; постанови Кабінету Міністрів України; накази Міністерства культури і мистецтв України. Ці документи вивчалися, використовувалися та аналізувалися за походженням від гілок влади, тематичним та хронологічним принципами.

У процесі визначення критеріїв оцінки дій чинної влади у пошуках нею нових форм державного регулювання культури та її реформування було зафіксовано, що найважливішими факторами сучасності є глобалізація та необхідність термінового інноваційного розвитку. Як відомо, людство з кінця

XIX ст. перетворюється на єдиний цивілізаційний механізм, особливості дії якого можна зрозуміти лише вивчаючи процеси глобалізації. Щодо України, яка перебувала в межах СРСР ізольованою від загальносвітових тенденцій, після отримання незалежності основним викликом буття, поставленого дуже жорстко в умовах глобальної конкуренції, є модернізація всіх галузей суспільного життя, зокрема культури. Реформаційні зусилля держави, що вивчаються в монографії, мають оцінюватись через завдання модернізації. Таким чином, концептуально робота побудована на науковому розумінні глобалізації як закономірного явища, та необхідності модернізації України в умовах входження до світового економічного та соціокультурного простору. На сьогодні глобалізація — неминуче явище, вона охопила майже всі країни світу і диктує свої умови як розвиненим, так і слабозвиненим країнам. Модернізація<sup>607</sup> (у даному випадку) — це сучасний розвиток усіх галузей життя на підставі новітніх інформаційних технологій, постіндустріального розвитку економіки, усілякого розвинення та осучаснення соціогуманітарної сфери, перш за все — освіти. Результатом такої модернізації в ідеалі має бути глобальна конкурентоспроможність країни, її наближення до країн-лідерів, а універсальним критерієм є рівень життя людей. Щодо України, в умовах її пострадянського існування необхідна так звана «повна» модернізація, модернізується вся країна, всі складові політичного, громадського, економічного, соціального, у тому

<sup>607</sup> Зрозуміло, що модернізація в «класичному» її розумінні не є актуальною для України. Така модернізація, тобто перехід від аграрного традиційного до індустріального ринкового суспільства здійснювалася повільними реформами в Російській Імперії з 1861 по 1914 рр. Наступний і остаточний етап такої модернізації був запроваджений в СРСР силовими засобами у 1930-ті рр. Традиційне селянство як клас припинило своє існування, а воно і є основним джерелом класичної індустріальної модернізації. На час розпаду СРСР Україна була вже достатньо модерною індустріально-аграрною державою із високим науковим та освітнім потенціалом. Але цей потенціал було в основному загублено протягом кризи 1990-х рр. У ці ж роки селянство поступово деградує у напрямку якогось штучно створеного первісного суспільства. Мабуть, з метою формування нової бази класичної модернізації т. з. наздоганяючого (колоніального) типу. Втім, для таких історичних експериментів Україна вже не має ні часу, ні демографічних ресурсів.

числі, і культурного життя. Модернізація в Україні можлива тільки за умови свідомого вибору такого шляху політичною елітою, тільки через політичну волю та відповідальність. Це і є універсальний, узагальнений критерій оцінки реформаторських зусиль держави у сфері культури у 1991—2001 рр.

Оцінюючи стан культури на час розпаду СРСР у 1991 р., перш за все необхідно відзначити, що у протиріччях радянської дійсності деякі явища носили змішане забарвлення. Маючи формально позитивне значення, вони могли обслуговувати ідеологічні інтереси правлячої КПРС, або навпаки, виникаючи внаслідок реалізації глобальних ідеологічних замовлень, приносили об'єктивно позитивні результати.

Серед відносно позитивних моментів можна назвати широко розвинену інфраструктуру культури, численну мережу культурних закладів, яка була уніфікованою у межах держави та охоплювала усі територіальні та соціальні групи населення. Посеред найчисленніших культурних закладів слід назвати клуби, більшість з яких знаходилась у сільській місцевості, бібліотеки, кінотеатри, потім йшли музеї, історико-культурні заповідники, театри драматичні, дитячі, музичної комедії, оперні театри та філармонії — в обласних центрах, кіностудії — в Києві, Одесі, Ялті тощо. Але, з іншого боку, ця пострадянська маса закладів та їх працівників об'єктивно звикла до державного патерналізму і не тільки вимагала його у якості бюджетного фінансування, а й самим своїм існуванням провокувала продовження радянсько-комуністичних засобів впровадження такого ж патерналізму з подібними ж цілями і завданнями. Тобто система, створена в часи СРСР для впровадження через культуру державної ідеології, в нових умовах незалежної України була потенційно готова до прийняття й реалізації відповідних сигналів зверху і для впровадження якоїсь нової ідеології всупереч ідеї демократії, свободи творчості, гідності митця, дослідника тощо. Також, очевидно, і державні діячі, виховані в надрах радянської компартійної або господарчої системи, були ментально та психологічно готові до репродукції таких команд.

Ідеологічне навантаження, нав'язливий державний патерналізм, відсутність творчої свободи, денаціоналізація, або, кра-

ще, своєрідна стерилізація національних ознак культури — це основні негативні явища розвитку культурної сфери України в радянський період.

Вже наприкінці перебудови серед демократично налаштованої інтелігенції поширилась думка про необхідність розвитку, реформування та подальшої українізації культури. Але конструктивних роздумів, реальних концепцій того, як слід будувати нову культуру нової незалежної держави, практично не було. Мало того, ще ніхто насправді не знав, якою буде така держава, якою буде її економіка, соціальна сфера, яким коштом і в яких фінансових умовах мають розвиватися культурні заклади, спілки, окремі митці. Висловлені в ті роки ідеї слід розглядати як певного роду ідеалізацію майбутнього, мрії про те, якою має бути нова, позбавлена комуністичного тоталітаризму та колоніальної залежності Україна. Мрії перетворювались на міфи, які жили своїм життям, а реальність йшла у зовсім іншому напрямку, розвивалась за найсуворішим та найжорсткішим сценарієм, який би міг собі уявити націонал-демократично налаштований та ліберально оміряний інтелігент кінця 1980-х.

Перші кроки розбудови незалежної Української держави, здійснені ще до того, як наша країна поринула у безодню економічної кризи, були повні оптимістичного пафосу та надії на швидке національне відродження. Характерно, що у ключових, концептуальних державних рішеннях та деклараціях завжди була присутня культурна складова як важливий та саможиттєвий елемент.

Перше, що справді відбулось у культурній галузі та деякою мірою виправдало очікування творчої, національно-демократичної, громадсько-свідомої інтелігенції, — це ідеологічне визволення культури та мистецтва від постійного тиску комуністичного режиму. Але відразу почалась всебічна економічна криза, яка супроводжувалась дегуманізацією життя, зубожінням основної маси населення, демографічним спадом. Уже в 1992 р. за межею бідності опинилась переважна більшість населення. Економічна ситуація набула катастрофічного характеру. Нові культурні явища, спроби будувати культуру в умовах

відсутності ідеологічного тиску та незалежності наштовхнулись на тяжкі випробування. Серед інших соціальних сфер одною із найбільш незахищених виявилась культура. Культура, наука, освіта стали фінансуватися значно гірше, ніж за радянських часів, на рівні приблизно 30% від їх потреб. Внаслідок цього скорочується діюча мережа установ культури, передусім клубів, бібліотек, розташованих у сільській місцевості, спостерігається відплив з культурної сфери талановитої молоді.

Уявлення про те, якою може бути пострадянська культура, побудоване за зразком розвинених країн Заходу, також було міфологізованим, романтизованим та нереальним. Справжня культура дозвілля країн, що знаходились по той бік «залізної завіси», давно змінилась, і тільки радянський режим штучно консервував відтворення цих змін і на теренах України. Але коли завіса впала, пострадянська інтелігенція була шокована реалізацією на практиці західного неолібералізму та постмодернізму в культурній сфері. Вестернізація, деградація, бездуховна комерційність, аморальність, брутальність — це тільки мала частка тих рис і визначень, які цілком справедливо надавали такій «культурі» автори відповідних публікацій про кіно, естраду, телебачення або масову друквану продукцію. Прикро, але саме цей «культурний продукт» став найпоширенішим та найдоступнішим на теренах України. На жаль, за даними соціологічних досліджень, саме його обирала молодь та широкі верстви зубожілого за роки кризи населення, тобто переважаюча більшість.

Саме в таких умовах відбувалось реформування культурної сфери з боку держави та формування елементів культурної політики у період з 1991 по 2001 рр. Відповідно до Конституції України, яка визначає повноваження та функції державних органів влади, та враховуючи реалії тієї політичної системи, яка склалась в країні у перше десятиліття незалежності, можна назвати чотири основні джерела формування культурної політики з боку держави. Їх вага, значення та функції в загальній державній структурі змінювались та еволюціонували, але в результаті була збудована наступна система пріоритетів та послідовність прийняття та виконання політичних рішень.

На першому місці і формально, і реально знаходився Президент України з його секретаріатом або адміністрацією, саме ця структура ініціювала основні напрями культурної політики, приймала концептуальні рішення щодо розвитку культури в цілому або її галузей, стимулювала інші владні інститути на активність у культурній сфері, спрямовувала вектори та дозувала обсяги цієї активності. Друге місце за значенням у розвиткові культурної сфери займала Верховна Рада України. Під впливом Президента та його адміністрації у більшості випадків, у результатів ініціатив інших гілок виконавчої влади — Кабінету Міністрів, Міністерства культури, внаслідок власних ініціатив, праці відповідних комітетів, проведення тематичних слухань тощо, приймалися постанови Верховної Ради України і, головне, нові закони, які врегульовували різні галузі культури за нових умов життя. Третє й четверте місця у політичній системі України займають, відповідно, Кабінет Міністрів України та Міністерство культури України. Їх практична діяльність, вирішення повсякденних й злободенних проблем культури, управління її окремими галузями були системними й постійними. Тут досліджується відповідна рефлексія, виконання тих рішень, що були прийняті в іншому місці.

Спочатку державні акти випадково зачіпляли лише деякі проблеми, які існували у певних галузях культурного життя, і не стільки вирішували їх, скільки демонстрували відповідні наміри. Втім, з часом, протягом досліджуваного десятиліття, вони набували певної системності. Відповідним законодавством, положеннями та інструкціями була забезпечена музейна справа, архівна справа, охорона та використання нерухомих пам'яток, бібліотечна справа, діяльність творчих спілок, народні художні промисли та виробництва, кіновиробництво та кінопрокат.

Були створені та забезпечували відповідні напрямки охоронної, наукової та іншої діяльності комітети та комісії: з питань повернення культурних цінностей; з кіновиробництва та кінопрокату, державний комітет України по туризму, державний комітет України у справах видавництв, поліграфії та книгорозповсюдження, державний комітет України у справах

містобудування і архітектури, головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, державна службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України тощо.

І все ж слід пам'ятати, що незалежна Українська держава певний час користувалась радянським законодавством у галузі культури. Цю парадоксальну ситуацію треба було вирішувати та приймати нове законодавство, враховуючи не тільки ідеологічні зміни, але й нові економічні та соціальні умови, які склалися протягом 1990-х рр. Це було складно, оскільки законодавці мали не тільки закріпити юридично динамічні і у більшості випадків некеровані зміни в житті країни, а й спрямувати їх, надати їм необхідного вектора. Економічні, соціальні процеси йшли спонтанно, не ставали наслідком свідомого реформування країни, її модернізації. Культурна сфера не була винятком, і тут закони приймались у більшості випадків як констатація змін та пристосування галузі культури до цих змін, і тільки у поодиноких випадках вони мали в собі елемент реформаторської ініціативи.

Досить часто проблеми вирішувались традиційним ще для СРСР адміністративно-командним шляхом, призначались відповідальні структури та особи, вони ж у майбутньому були потенційно винними у невиконанні проекту, який у більшості випадків і неможливо було виконати. Справа пошуку коштів покладалася на Кабмін та інші виконавчі органи. Саме в такому дусі були підготовлені та сформульовані деякі укази Президента Л.Д. Кучми, особливо ті, що стосувались розвитку культурної сфери України у 1990-ті рр. Ці укази формально демонстрували наявність деяких культуртрегерських амбіцій у президента, а також зображували видимість існування державної політики в галузі культури, участь у культурному будівництві або реформуванні культури найвищої на той час гілки виконавчої влади.

Таким чином, від спонтанних дій, тимчасових відгуків на ті чи інші ситуації, що склались у різних галузях культури та вимагали якоїсь реакції держави, в останні роки досліджуваного періоду простежується тенденція до більш системної,

продуманої та послідовної діяльності, яка поступово перетворюється на культурну політику. Втім, до останнього часу в цих діях, окрім факту вирішення або звернення уваги на те чи інше злободенне питання, залишається чималий елемент власного імідж-утворення.

Навіть ті ініціативи, які призводили до конкретних та серйозних практичних наслідків, мали відзнаки такої пропагандистської піар-кампанії, коли за рахунок якихось позитивних перетворень вирішувалась проблема створення «людяного», «гуманістичного», не байдужого до культури, освіти, науки, інших гуманітарних питань обличчя Президента, його секретаріату або адміністрації тощо. Крім того, певні зміни, якщо вони і проходили, якісь перетворення, якщо вони насправді планувались, запроваджувались у життя авторитарним адміністративно-командним методом, зверху, з чітко прописаними функціями виконавців, межами повноважень і символічним фінансуванням. Й останнє, реформи, чи видимість реформ, йшли позаду життя, не запроваджували, у більшості випадків, нових форм керівництва, організації, функціонування, фінансування, а доповнювали, потроху виправляли, переформульовували окремі елементи культурної сфери. «Реформатори» лише реагували на зміни в житті, які відбувалися самі, та «клаптевим» засобом, більш-менш вдало, пристосовували державну систему управління культурою до цих змін.

Слід зазначити, що подальший розвиток культури в Україні, у наступне, друге десятиліття її незалежності, показав, що не всі зусилля держави у досліджуваній період були марними та неефективними. Очевидно, що ця проблема потребує окремого дослідження, втім, у найбільш загальному плані можна констатувати деякі позитивні зрушення. Так, практично вийшла з кризи та динамічно розвивається на основі сучасних наукових досягнень та інноваційних технологій бібліотечна галузь. Стабілізувалась та місцями, особливо у західних регіонах, покращилась ситуація у музейній справі. Тут багато що залежить від місцевої влади, оскільки більшість державних музеїв перебувають у комунальній формі власності. Фактично створено самостійну і оригінальну українську естраду досить високого

професійного гатунку, конкурентоспроможну, в основному україномовну, часто патріотичну, комерційно успішну. Та чи є у цьому заслуга держави? Існує й розвивається театр, образотворчі мистецтва, народні промисли тощо. Чималі проблеми зберігаються у кіномистецтві та кінопрокаті, на телебаченні, у видавничій справі, охороні нерухомих пам'яток, зокрема археології.

Окремого дослідження потребує і політика держави у сфері культури. Не претендуючи на її аналіз у останнє десятиліття сучасної історії, слід зазначити, що вона була більш активною, цілеспрямованою, неформальною, ніж у 1991—2001 рр. Втім, вона відрізнялась і певною ідеологічною спрямованістю, суб'єктивними перебільшеннями, різкими коливаннями, залежала від особистісних уподобань конкретних політичних лідерів. Як і раніше, культура використовувалась і з метою проведення певних піар-кампаній, утворення іміджу «цивілізованого», «сучасного», «європейського» політика, або, навпаки, чорного піару протилежного політика із протилежними якостями. Не обійшлося тут і без гіпертрофованого європоцентризму, коли політичні опоненти у запалі дискусії зовсім не демократично і зовсім не політкоректно порівнювались із представниками середньоазійських або африканських народів з принизливими характеристиками, що мало б викликати однозначно негативну і цілком справедливу реакцію відповідних держав на дипломатичному рівні. Гармонійної, не заангажованої, послідовної, сталої державної культурної політики у цей час так і не було сформовано, мабуть, це завдання на майбутнє.

Можливо, що черговим і суттєвим елементом формування такої політики стане Концепція гуманітарного розвитку України до 2020 р. Як відомо, перший варіант проекту концепції був винесений на обговорення ще у 2009 р. Потім, у 2010—2011 рр., за дорученням прем'єр-міністра України<sup>608</sup>, вона

<sup>608</sup> Проект розроблений відповідно до Закону України «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» (розділ 2 частина III) та доручення Кабінету Міністрів України від 01.07.2010 р. № 38719/1/1-10.

була доопрацьована в Національній академії наук. Останній варіант концепції обговорювався 14 лютого 2012 р. на спільному засіданні Колегії Міністерства культури та президії Національної академії мистецтв<sup>609</sup>. І хоча і на цьому засіданні були висловлені певні зауваження, в цілому можна відзначити, що Концепція це важливий документ державного значення, який має спрямувати соціогуманітарний, у тому числі і культурний розвиток України, у напрямку європейських цивілізаційних цінностей та стандартів<sup>610</sup>. Як будуть реалізовані ці наміри на практиці — покаже час.

---

<sup>609</sup> В Міністерстві культури України відбулося обговорення Концепції гуманітарного розвитку України до 2020 року. Стаття // [Електронний ресурс] <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/272807>

<sup>610</sup> Концепція гуманітарного розвитку України до 2020 р. (Проект). — К.: НАНУ; Секція суспільних і гуманітарних наук, 2011. — С. 14—15.

# СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ВВР** — Вісник Верховної Ради  
**ДВУ** — Державний Вісник України  
**ЗПУУ** — Зібрання постанов Уряду України  
**ЗУНАУ** — Збірник урядових нормотворчих актів України  
**ОВУ** — Офіційний вісник України  
**УІЖ** — Український історичний журнал  
**ХДАК** — Харківська державна академія культури

# СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрушків Б. Незнищений дух твій, рідна культура / Б. Андрушків // Віче. — 2000. — № 11. — С. 110—118.
2. Афонін О. Національна книга: стан, причини, наслідки, перспективи / О. Афонін // Вісник книжкової палати. — 2000. — № 1. — С. 13—17.
3. Бабич В. Публічні бібліотеки: сучасність і майбутнє / В. Бабич // Бібліотечний вісник. — 1998. — № 1. — С. 54—55.
4. Башук О. Майбутнє бібліотек / О. Башук // Вісник Книжкової палати. — 2000. — № 12. — С. 6—8.
5. Безклубенко С. Кіна не буде. Тепер уже на «законній» підставі / С. Безклубенко // Віче. — 2000. — № 3. — С. 86—99.
6. Бідзюра І.П. Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть / І.П. Бідзюра. — К.: Навчальна книга, 2004. — 189 с.
7. Білан Н. Тут порожняки не женуть: культура донецького регіону як стабілізуючий соціально-психологічний фактор / Н. Білан // Українська культура. — 2000. — № 3. — С. 16—17.
8. Білецький В. Мова і консолідація суспільства в націю / В. Білецький, В. Радчук // Слово і час. — 1998. — № 12. — С. 81—86.
9. Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України / О. Білорус. — Броди: Просвіта, 2001. — 300 с.
10. Білорус О. Український шлях оновлення у ХХІ ст. / О. Білорус // Київська старовина. — 2001. — № 6. — С. 20—30.
11. Бітаєв В.А. Культурна традиція як людинотворчий фактор / В.А. Бітаєв // Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку. Зб. наук. ст. / Редкол.: В.Г. Чернець, В.А. Бітаєв, А.П. Обертинська та ін. — К., 1997. — С. 3—8.
12. Бойко М.П. Гуманістичний аспект формування національної культури України в умовах глобалізації (в контексті ідей Кирило-Мефодіївського товариства, Д. Донцова, М. Драгоманова) / М.П. Бойко. — Дніпродзержинськ: ДДГУ, 2008. — 260. — Бібліогр.: С. 251—260.

13. Большой толковый социологический словарь. — Т. 1. — М.: Российская политическая энциклопедия, 1998. — 476 с.
14. Бриких В. Альтернативна музика чи альтернатива музиці: Вільна творчість програє шоу-бізнесові / В. Бриких // Політика і культура. — 1999. — № 2. — С. 40—42.
15. Брюховецька Л. Конфлікт поганого із іще гіршим: Огляд українських фільмів 1997 р. / Л. Брюховецька // Кіно—Театр. — 1998. — № 1. — С. 53—55.
16. Бурмака В. На зламі часу: ідейна боротьба з проблем утвердження української культури й державності (90-ті роки ХХ століття). Збірка полемічних статей / В. Бурмака. — Х.: Майдан, 1998. — 74 с.
17. В Міністерстві культури України відбулося обговорення Концепції гуманітарного розвитку України до 2020 року. Стаття // [Електронний ресурс] <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/272807>
18. Виленская Э.В. Постсоветское реформирование: Западные образцы и украинские реалии. Монография / Э.В. Виленская, Э.А. Дидоренко, Б.Г. Розовский. — Луганск: РИО ЛИВД, 1998. — 120 с.
19. Вовканич С. Историко-культурна спадщина у системі державотворення / С. Вовканич, С. Цапок // Розбудова держави. — 1997. — № 6. — С. 50—54.
20. Врублевська В.Б. Культурна спадщина України: переміщення, втрати, повернення / В.Б. Врублевська // Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку. Зб. наук. ст. / Редкол.: В.Г. Чернець, В.А. Бітаєв, А.П. Обертинська та ін. — К., 1997. — С. 9—13.
21. Вузівські бібліотеки на порозі ХХІ століття. Впровадження нових технологій. Матеріали міжнародної конференції. — К., 1998. — 147 с.
22. Головінський І. Діалектика, семантика і політичне крутіство: Питання розвитку української мови / І. Головінський // Українські проблеми. — 1998. — № 1. — С. 73—76.
23. Гончаренко М.В. Українська культура серед інших культур світу / М.В. Гончаренко // Слово і час. — 1991. — № 5. — С. 77—82.
24. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і Світ на зламі тисячоліть. Монографія / В.П. Горбатенко. — К.: Вид центр «Академія», 1999. — 240 с. — Бібліогр. у приміт. — С. 214—238.

25. Гордієнко Г. Впровадження платних послуг в діяльність бібліотек / Г. Гордієнко // Трибуна. — 1998. — № 9/10. — С. 34—35.
26. Грабовський С. Чи потрібен національній культурі державний патерналізм? / С. Грабовський // Сучасність. — 2003. — № 6. — С. 60—73.
27. Гринев В.Б. Итоги и уроки десятилетия независимости Украины / В.Б. Гринев. — К.: МАУП, 2001. — 36 с.
28. Гринев В.Б. Потерянное десятилетие — контуры новейшей политической и экономической истории Украины. Монография / В.Б. Гринев, А.С. Гугель. — К.: МАУП, 2001. — 432 с.
29. Гриценко О. Добродійні фундації як механізм підтримки культури / О. Гриценко, Г. Нечай // Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми. Зб. наук. пр. — К.: УЦКД Мінкультури України, 1995. — С. 43—50.
30. Гриценко О. Культурна політика України: короткий історичний огляд / О. Гриценко, М. Стріха // Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми. Зб. наук. пр. — К.: УЦКД Мінкультури України, 1995. — С. 5—26.
31. Гриценко О. Українська популярна культура як об'єкт дослідження / О. Гриценко // Сучасність. — 1997. — № 10. — С. 138—144.
32. Демещенко В.В. Взаємодія культур «Сходу» і «Заходу» як фактор становлення світової культури. Автореф. дис. канд. іст. наук: 17.00.01 / В.В. Демещенко; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2005. — 20 с.
33. Державна політика в гуманітарній сфері: Матеріали круглого столу. — Івано-Франківськ: Плай, 2001. — 90 с.
34. Дзюба І. До концепції розвитку української культури / І. Дзюба // І. Дзюба. Між культурою і політикою: Зб. Праць. — К.: Вид. «Сфера», 1998. — С. 28—37.
35. Дзюба І. Проблеми культури в незалежній Україні / І. Дзюба // І. Дзюба. Між культурою і політикою: Зб. Праць. — К.: Вид. «Сфера», 1998. — С. 56—76.
36. Дзюба І. Ідеологічні децибелі «діалогу культур» / І. Дзюба // Сучасність. — 1998. — № 11. — С. 63—87.
37. Дзюба І. Деякі проблеми і перспективи української культури / І. Дзюба // Вісник НАН України. — 2001. — № 3. — С. 18—22.
38. Довжук І.В. Нариси історії культури України: до кінця ХХ ст. / І.В. Довжук. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. — 508 с.

39. Дрожжина С.В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти / С.В. Дрожжина. — Донецьк: ДОН ДУЕТ, 2005. — 196 с.
40. Еверіт Е. Як керувати культурою: інтегроване культурне планування і культурна політика / Е. Еверіт // Культурна політика в Європі: вибір стратегії й орієнтири. Зб. матеріалів. Укладачі: Е.І. Кузьмін, В.Р. Фірсов. — К.: Вид-во «Ліберія», 2002. — 240 с.
41. Животовська В. Інформаційна і соціальна діяльність бібліотеки — наріжні камені її престижу / В. Животовська // Бібліотечна планета. — 2000. — № 3. — С. 41—42.
42. Жулинський М. Заявити про себе культурою: Тези трибунні, позатрибунні, а також роздуми і сповіді за парадною завісою / М. Жулинський. — К.: Генеза, 2001. — 647 с.
43. Заболотна В. Чекання: Сучасний український театр / В. Заболотна // Український театр. — 1998. — № 3. — С. 2—5.
44. Ігнатієва О.В. Тенденції розвитку культурно-мистецьких цінностей молоді / О.В. Ігнатієва // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Зб. Наук. Праць. Наук. Записки Рівненського держ. гуманітар. ун-ту. — Вип. 6. — Рівне, 2001. — С. 126—136.
45. Ігнатченко Г. Харківська опера сьогодні / Г. Ігнатченко // Музика. — 1998. — № 4. — С. 10—11.
46. Іжевська Г. Діалог культур чи монолог західної культури? До питання розвитку міжнародних культурних зв'язків України / Г. Іжевська, В. Красільчук // Політика і час. — 1998. — № 1. — С. 28—31.
47. Ішук В. Україна: проблема престижності та ідентичності / В. Ішук. — К.: Смолоскип, 2000. — 92 с.
48. Ковальчук Л. Бібліотека і влада / Л. Ковальчук // Українська культура. — № 11/12. — С. 8—9.
49. Коломийцев В.Ф. Методология истории: От источника к исследованию / В.Ф. Коломийцев. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. — 191 с.
50. Колосова Н.А. Благодійна діяльність в культурі України в контексті вітчизняних і європейських традицій (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). Автореф. дис. канд. іст. наук: 17.00.01 / Н.А. Колосова; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2006. — 19 с.
51. Колтунюк С.В. Актуальні проблеми закладів культури і мистецтв в сучасних умовах / С.В. Колтунюк // Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку. Зб. наук. ст. / Редкол.:

- В.Г. Чернець, В.А. Бітаєв, А.П. Обертинська та ін. — К., 1997. — С. 14—17.
52. Кононенко Л.М. Проблеми сучасного розвитку української культури: національні і космополітичні аспекти / Л.М. Кононенко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2000. — № 2. — С. 62—67. — Бібліогр. — С. 66—67.
53. Кононенко П. Українська культура: уроки, тенденції, перспективи / П. Кононенко, Т. Кононенко // Віче. — 2000. — № 6. — С. 133—151.
54. Концепція гуманітарного розвитку України до 2020 р. (Проект). — К.: НАНУ; Секція суспільних і гуманітарних наук, 2011. — 61 с.
55. Коснійчук Е. Емоційні нотатки про українське кіно / Е. Коснійчук // Віче. — 1998. — № 2. — С. 132—136.
56. Кривобоков В.А. Государственное строительство: Дворец или лачуга? / В.А. Кривобоков. — Х.: Фолио, 2002. — 318 с. — Бібліогр.: С. 316—317.
57. Кулик Н.А. Культурні процеси в Україні 90-х років ХХ століття (на прикладі державних закладів культури). Автореф. дис. канд. іст. наук: 17.00.01 / Н.А. Кулик; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 1999. — 20 с.
58. Кулик Н. Шляхи розв'язання сучасних проблем розвитку культури в Україні / Н. Кулик // Бібліотечна планета. — 2000. — № 3. — С. 32—33.
59. Культура в законі: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні / за ред. О. Гриценка. — К.: УЦКД, 1998. — 104 с.
60. Культура чи імітація культури? Матеріали парламентських слухань на тему: «Культурна політика в Україні: пріоритети, принципи та шляхи реалізації» у Верховній Раді України 20 квітня 2005 року / Верховна Рада України. — К.: Парламентське видавництво, 2005. — 160 с.
61. Культурна політика в Україні: аналітичний огляд / О.А. Гриценко, Г.О. Андрес, І.С. Булкіна та ін.; ред.-упоряд.: О.А. Гриценко: Укр. центр. культ. дослідж. — К.: УЦКД, 2007. — 160 с.
62. Культурна Спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: Зб. офіц. док. / Упоряд. В.І. Фрич; Відп. ред. М.В. Гарник. — К.: Істина, 2002. — 336 с.

63. Культурне відродження в Україні / М.М. Алексієвєць, М.М. Більчук, М.С. Бойко та ін. — Львів: СП «Астерікс», 1993. — 218 с.
64. Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С.В. Кульчицький // УІЖ. — 2001. — № 2. — С. 3—22.
65. Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття (продовження) / С.В. Кульчицький // УІЖ. — 2001. — № 3. — С. 48—68.
66. Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття (закінчення) / С.В. Кульчицький // УІЖ. — 2001. — № 4. — С. 3—40.
67. Кучма Л.Д. Подія історичної ваги. 10 років незалежній Україні / Л.Д. Кучма. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. — 96 с.
68. Кучма Л.Д. Украина — не Россия / Л.Д. Кучма. — М.: Время, 2004. — 560 с.
69. Левицька Г. Чия мова, того і влада / Г. Левицька // Універсум. — 1999. — № 7/8. — С. 17—18.
70. Липківська Г. «Про ревізії» на межі століть: Театри України / Г. Липківська // Україна. — 2000. — № 3. — С. 38—39.
71. Лисий І. Самодостатність мистецтва: Про цілісність української мистецької культури / І. Лисий // Дзвін. — 1998. — № 4. — С. 125—131.
72. Лобовик І. Шоу-бізнес, панове! / І. Лобовик // Українська культура. — 1998/а. — № 6. — С. 8—9.
73. Лобовик І. Ера безкультур'я / І. Лобовик // Українська культура. — 1998/б. — № 11/12. — С. 8—9.
74. Мазяр М. Українські телеканали без українських фільмів / М. Мазяр // Кіно—Театр. — 1999. — № 3. — С. 9—10.
75. Макаревич М. «Чужі для своїх»? Контекст проблеми втрати оперних талантів / М. Макаревич // Політика і культура. — 1999. — № 2. — С. 38.
76. Машенко І. Телебачення України / І. Машенко. — К.: Тетра, 2000. — Т. 2. — 528 с.
77. Михайленко А. Дорога в один кінець: Про відтік мистецьких талантів з України / А. Михайленко // Віче. — 2001. — № 2. — С. 135—143.
78. Мокренко А. Національна опера у контексті нерозв'язаних проблем / А. Мокренко // Політика і культура. — 1999. — № 6. — С. 34—37.

79. Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. Зб. наук. публікацій Українського ін-ту соціол. дослід. — К., 1998. — 256 с.
80. Морфологія культури: тезаурус / За ред. проф. В.О. Лозового. — Х.: Право, 2007. — 384 с.
81. Музеї України: Довідник. — К.: Задруга, 1999. — 130 с.
82. Народне господарство України у 1991 році: Статистичний щорічник / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1992. — 468 с.
83. Народне господарство України у 1992 році: Статистичний щорічник / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1993. — 464 с.
84. Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1994. — 494 с.
85. Наука і культура України: Вип. 1—32 (1966—2002): Системний показник змісту / Національна парламентська бібліотека України: Упорядник Є.К. Бабич. — К., 2003. — 224 с.
86. Нове покоління незалежної України. Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді 27 листопада 2002 р. про становище молоді. — К.: Парламентське видавництво, 2003. — 72 с.
87. О Национальном заповеднике «Хортица». Постанова Кабінету Міністрів України. 6 квітня 1993 р. № 254 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 9. — С. 223—224.
88. Об авторском вознаграждении за создание, использование (тиражирование) в промышленности товаров декоративно-прикладного искусства. Постанова Кабінету Міністрів України. 21 січня 1993 р. № 34 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 4—5. — С. 149—152.
89. Опілат І. Дещо про смак, або Багато галасу з нічого / І. Опілат // Кіно—Театр. — 1998. — № 1. — С. 57.
90. Остапенко Д. Культурна політика: аспекти розвитку / Д. Остапенко // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 4—5.
91. Паламар А.О. Деградація. Роздуми над недолею / А.О. Паламар. — К.: Вид. центр «Просвіта», 2004. — 400 с.
92. Петрище П. Україна як самостійна європейська держава / П. Петрище // Десять років демократії (1989 — 2000). Здобутки і втрати: 50 років Європейського конгресу українців. — Ужгород: Тов. «Колір принт», 2002. — С. 24—30.
93. Питання Державного комітету України у справах видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження. Постанова Кабінету

- Міністрів України. 22 листопада 1993 р. № 944 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 4. — С. 56—61.
94. Питання Державного комітету України у справах містобудування і архітектури. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 липня 1994 р. № 478 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 11. — С. 20.
95. Питання державної реєстрації творчих спілок. Постанова Кабінету Міністрів України. 6 липня 1998 р. № 1017 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 1. — С. 62—68.
96. Питання діяльності архівних установ України. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 жовтня 1995 р. № 853 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 3. — С. 4—12.
97. Питання Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка. Указ Президента України № 950/2001 від 10 жовтня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 41. — С. 26—30.
98. Питання Міністерства культури України. Постанова Кабінету Міністрів України. 1 червня 1992 р. № 301 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 6. — С. 45—49.
99. Питання Міністерства культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 13 травня 1993 р. № 348 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 10. — С. 94—100.
100. Питання Міністерства культури і мистецтв. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 жовтня 1995 р. № 841 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 2. — С. 82.
101. Питання Національного заповідника «Софія Київська». Указ Президента України № 58/96 від 15 січня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 1. — С. 33.
102. Підлісна Л.С. Проблеми культурного розвитку незалежної України: Місце і роль пам'яток історії та культури / Л.С. Підлісна // Грані. — 2000. — № 1. — С. 21—24.
103. Положення про Державний комітет України по туризму. Затверджене постановою Кабінету Міністрів України. 12 серпня 1993 р. № 625 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 12. — С. 48—52.
104. Положення про Національний академічний театр опери та балету України імені Т.Г. Шевченка. Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України. 2 червня 1993 р. № 402 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 11. — С. 34—37.

105. Полунєєв Ю. Культурний шок у посткомуністичних суспільствах у період ринкової трансформації: перспектива України / Ю. Полунєєв, Ю. Загоруйко // Сучасність. — 1994. — № 10. — С. 78—91.
106. Приходько Г.В. Огляд соціокультурних процесів у незалежній Україні / Г.В. Приходько // Культура України: Зб. наук. пр. Вип. 12. Філософія культури. Мистецтвознавство / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. М.В. Дяченко. — Х.: ХДАК, 2003. — С. 86—102.
107. Приходько Г.В. Історіографія культури України в роки незалежності / Г.В. Приходько // Вісник ХДАК: Зб. наук. пр. Вип. 14 / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. проф., д-т пед. наук Н.М. Кушнарєнко. — Х.: ХДАК, 2004. — С. 19—29.
108. Приходько Г.В. Трансформаційні процеси культури незалежної України в загальносвіттовому дискурсі / Г.В. Приходько // Вісник ХДАК: Зб. наук. пр. Вип. 15 / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. проф., д-т пед. наук Н.М. Кушнарєнко. — Х.: ХДАК, 2004. — С. 15—21.
109. Приходько Г.В. Культура України: минуле і сьогодення (огляд літератури) / Г.В. Приходько // Культура України: Зб. наук. пр. Вип. 13. Мистецтвознавство. Філософія / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. М.В. Дяченко. — Х.: ХДАК, 2004. — С. 107—116.
110. Приходько Г.В. Культура України років незалежності в загальноєвропейському контексті / Г.В. Приходько // Культура України: Зб. наук. пр. Вип. 14. Мистецтвознавство. Філософія / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. М.В. Дяченко. — Х.: ХДАК, 2004. — С. 57—67.
111. Приходько Г.В. Культура незалежної України у загальносвіттовому вимірі / Г.В. Приходько, В.М. Шейко // Українське мистецтвознавство: Зб. наук. праць. Вип. 5 / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології. — К., 2004. — С. 252—257.
112. Приходько Г.В. Становлення та удосконалення законодавчо-нормативної бази культури незалежної України / Г.В. Приходько // Вісник ХДАК: Зб. наук. пр. Вип. 16 / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. проф., д-т пед. наук Н.М. Кушнарєнко. — Х.: ХДАК, 2005. — С. 72—79.
113. Порядок узгодження тематичних планів виробництва фільмів в Україні за рахунок бюджетних коштів // Офіційний вісник України. — 1997. — число 38. — С. 263—265.
114. Про державний історико-археологічний заповідник у м. Збаражі Тернопільської області. Постанова Кабінету Міністрів

- України. 8 лютого 1994 р. № 78 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 80—81.
115. Про Академію мистецтв України. Указ Президента України від 14 грудня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 11—12. — С. 702.
116. Про бібліотеки і бібліотечну справу. Закон України (Вводиться в дію Постановою ВР № 33/95-ВР від 27.01.95) // Державний Вісник України. — 1995. — № 3—4. — С. 187—192.
117. Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики. Указ Президента України № 233/2001 від 5 квітня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 14. — С. 13.
118. Про визнання такими, що втратили чинність, рішень Уряду України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про музеї та музейну справу». Постанова Кабінету Міністрів України. 23 листопада 1995 р. № 933 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 3. — С. 61—62.
119. Про визнання такими, що втратили чинність, рішень Уряду України у зв'язку з прийняттям Основ законодавства України про культуру. Постанова Кабінету Міністрів України. 4 травня 1993 р. № 325 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 10. — С. 63—66.
120. Про визнання такими, що втратили чинність, рішень Уряду України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Постанова Кабінету Міністрів України. 27 вересня 1995 р. № 770 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 2. — С. 44—45.
121. Про використання культових споруд — визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям. Постанова Кабінету Міністрів України. 9 серпня 2001 р. № 1005 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2001. — № 31. — С. 5—6.
122. Про відродження історико-культурних та господарських традицій українського козацтва. Указ Президента України від 4 січня 1995 р. // Державний Вісник України. — 1995. — № 1—2. — С. 61.
123. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про кінематографію». Закон України. 16 липня 1999 р. № 998-XIV // Офіційний вісник України. — 1999. — № 32. — С. 44—47.

124. Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». 16 березня 2000 р. № 1561-III // Офіційний вісник України. — 2000. — № 15. — С. 22—33.
125. Про внесення змін до Закону України «Про музеї і музейну справу». Закон України. 14 травня 1999 р. № 659—XIV // Офіційний вісник України. — 1999. — № 22. — С. 1—4.
126. Про внесення змін до Основ законодавства України про культуру. Закон України. 4 жовтня 2001 р. № 2756-III // Офіційний вісник України. — 2001. — № 43. — С. 8—9.
127. Про внесення змін до Положення про Міністерство культури і мистецтв України. Указ Президента України № 1152/2001 від 27 листопада 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 48. — С. 18—22.
128. Про внесення змін до складу Комітету з Державної премії України імені Олександра Довженка. Постанова Кабінету Міністрів України. 2 серпня 1996 р. № 903 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 16. — С. 15.
129. Про внесення змін і доповнень до Типових правил користування бібліотеками в Україні. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 319 від 25.05.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 26. — С. 131—133.
130. Про внесення зміни до переліку культових споруд — визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям. Постанова Кабінету Міністрів України. 17 серпня 1998 р. № 1311 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 5. — С. 70.
131. Про впорядкування окремих питань фінансово-господарської діяльності державних циркових підприємств. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 187 від 17.04.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 17. — С. 195.
132. Про впорядкування умов оплати праці працівників бюджетних установ, закладів та організацій культури. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 204 від 19.04.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 18. — С. 914—959.
133. Про вшанування пам'яті Тараса Григоровича Шевченка. Указ Президента України № 940/2000 від 1 серпня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 31. — С. 22—23.
134. Про день українського кіно. Указ Президента України № 52/96 від 12 січня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 1. — С. 32.

135. Про державне замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб на 2001 р. Постанова Кабінету Міністрів України. 15 травня 2001 р. № 490 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2001. — № 26. — С. 4—110.
136. Про Державний бюджет України на 1995 рік. Закон України (Вводиться в дію постановою ВР № 130/95-ВР від 07.04.95) // Державний Вісник України. — 1995. — № 7—8. — С. 550—585.
137. Про Державний бюджет України на 1996 р. Закон України (Вводиться в дію Постановою ВР № 97/96-ВР від 22.03.96) // Державний Вісник України. — 1996. — № 3. — С. 178—211.
138. Про державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкви Львівської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 10 серпня 1994 р. № 546 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 11. — С. 71—72.
139. Про державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». Постанова Кабінету Міністрів України. 14 червня 1993 р. № 445 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 11. — С. 64—65.
140. Про державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі» на батьківщині Івана Франка. Постанова Кабінету Міністрів України. 10 березня 1994 р. № 154 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 7. — С. 7.
141. Про державний історико-культурний заповідник «Трахтемірів». Постанова Кабінету Міністрів України. 1 липня 1994 р. № 446 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 10. — С. 64.
142. Про державний історико-культурний заповідник «Тустань» (Львівська область). Постанова Кабінету Міністрів України. 5 жовтня 1994 р. № 687 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 1. — С. 22—23.
143. Про державний історико-культурний заповідник у м. Галичі Івано-Франківської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 8 лютого 1994 р. № 81 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 83—84.
144. Про державний історико-культурний заповідник у м. Глухові Сумської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 8 лютого 1994 р. № 80 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 82—83.
145. Про державний історико-культурний заповідник у м. Дубні Рівненської області. Постанова Кабінету Міністрів України.

- 14 червня 1993 р. № 444 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 11. — С. 63—64.
146. Про державний історико-культурний заповідник у м. Кам'янці Черкаської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 21 липня 1995 р. № 541 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 10. — С. 33.
147. Про державний історико-культурний заповідник у м. Корсунь-Шевченківському Черкаської області. Постанова Кабінету Міністрів України. 8 лютого 1994 р. № 79 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 81—82.
148. Про державну підтримку клубних закладів. Указ Президента України № 485/2000 від 21 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 12. — С. 66.
149. Про державну підтримку національних творчих спілок України. Указ Президента України № 913/2000 від 24 липня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 30. — С. 28.
150. Про Державну премію України імені Олександра Довженка. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 грудня 1994 р. № 833 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 2. — С. 64—67.
151. Про Державну програму розвитку національного книговидання та преси на період до 2000 року. Указ Президента України від 28 лютого 1995 р. // Державний Вісник України. — 1995. — № 3—4. — С. 287.
152. Про додаткові заходи щодо державної підтримки національного книговидання і книгорозповсюдження. Указ Президента України № 1217/2000 від 9 листопада 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 46. — С. 64—65.
153. Про заснування Всеукраїнської премії «Визнання». Указ Президента України № 207/2001 від 26 березня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 13. — С. 18.
154. Про затвердження «Порядку узгодження тематичних планів виробництва фільмів в Україні за рахунок бюджетних коштів». Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 08.08.97 № 424 // Офіційний вісник України. — 1997. — число 38. — С. 262—265.
155. Про затвердження зразка свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей з території України. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 червня 2000 р. № 984 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 21. — С. 8—10.

156. Про затвердження інструкції з ведення квиткового господарства в кіновидовищних підприємствах. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 326 від 25.05.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 26. — С. 134—143.
157. Про затвердження Інструкції про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 708 від 20.11.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 51. — С. 512—516.
158. Про затвердження Інструкції про порядок застосування в бібліотеках України грошової застави за особливо цінні книги та об'єкти користування. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 274 від 05.05.99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 28. — С. 247.
159. Про затвердження Комплексної програми збереження та відтворення історико-архітектурного середовища м. Жовкви. Постанова Кабінету Міністрів України. 16 травня 2001 р. № 517 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2001. — № 25. — С. 60—63.
160. Про затвердження переліку закладів мистецтва та переліку заходів у сфері культури і мистецтва, видатки на які здійснюються з державного бюджету. Постанова Кабінету Міністрів України. 16 листопада 2001 р. № 1557 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2002. — № 5. — С. 76—78.
161. Про затвердження Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів. Постанова Кабінету Міністрів України. 17 серпня 1998 р. № 1315 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 5. — С. 70—76.
162. Про затвердження Положення про державне посвідчення на прокат і розповсюдження кіно- і відеофільмів. Постанова Кабінету Міністрів України. 4 квітня 1994 р. № 223 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 8. — С. 10—15.
163. Про затвердження Положення про Державний комітет у справах релігій. Постанова Кабінету Міністрів України. 3 січня 1996 р. № 2 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 5. — С. 4—7.
164. Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах містобудування і архітектури. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 грудня 1994 р. № 834 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 2. — С. 67—73.

165. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 серпня 1992 р. № 466 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 9. — С. 50—51.
166. Про затвердження Положення про державну підтримку національних фільмів у продюсерській системі. Постанова Кабінету Міністрів України. 5 червня 1998 р. № 813 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1998. — № 11. — С. 57—59.
167. Про затвердження Положення про Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 червня 2000 р. № 983 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 21. — С. 5—8.
168. Про затвердження Положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Постанова Кабінету Міністрів України. 18 червня 1993 р. № 464 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 11. — С. 66—70.
169. Про затвердження Положення про порядок надання грантів Президента України молодим діячам у галузі театрального, музичного, образотворчого мистецтва та кінематографії для створення і реалізації творчих проєктів. Указ Президента України № 127/99 від 6 лютого 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 6. — С. 16—17.
170. Про затвердження Положення про початкові спеціалізовані мистецьки навчальні заклади системи Міністерства культури і мистецтв України. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 523 від 06.08.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 37. — С. 296—308.
171. Про затвердження Положення про централізовану бібліотечну систему. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 709 від 20.11.2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 51. — С. 517—519.
172. Про затвердження порядку надання спільці професійних творчих працівників статусу творчої спільки як суб'єкта творчої діяльності. Постанова Кабінету Міністрів України. 1 червня 1998 р. № 762 // Збірник урядових нормотворчих актів України<sup>611</sup>. — 1998. — № 11. — С. 38—43.

---

<sup>611</sup> З 1998 року збірку під назвою «Зібрання Постанов Уряду України» перейменовано на «Збірник урядових нормотворчих актів України».

173. Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування. Постанова Кабінету Міністрів України. 4 серпня 2000 р. № 1222 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 24. — С. 19—21.
174. Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000—2005 роки. Постанова Кабінету Міністрів України. 15 вересня 1999 р. № 1716 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 8. — С. 58—67.
175. Про затвердження Типових правил користування бібліотеками в Україні. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 275 від 05.05.99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 28. — С. 243—246.
176. Про затвердження Типової форми контракту з керівними та творчими працівниками державних театральних та концертно-видовищних закладів, підприємств і організацій культури. Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 25.07.97 № 400 // Офіційний вісник України. — 1997. — число 36. — С. 155—166.
177. Про захист національного ринку книговидавництва: Слухання в Комітеті з питань культури і духовності Верховної Ради України // Вісник Книжкової Палати. — 2000. — № 5. — С. 3—12.
178. Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні. Указ Президента України № 35/2001 від 23 січня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 4. — С. 63.
179. Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян. Указ Президента України № 456/99 від 27 квітня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 17. — С. 20—25.
180. Про збільшення розміру державних стипендій для підтримки діячів літератури і мистецтв, особливо обдарованих учнів і студентів спеціалізованих навчальних закладів у галузі культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 2 серпня 1996 р. № 901 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 16. — С. 14.
181. Про збільшення розміру державних стипендій для підтримки діячів літератури і мистецтва, особливо обдарованих учнів і студентів спеціалізованих навчальних закладів в галузі культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 7 лютого 2000 р. № 235 //

- Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2000. — № 15. — С. 38—39.
182. Про збільшення розміру стипендії Президента України для найбільш обдарованих молодих митців України. Постанова Кабінету Міністрів України. 2 серпня 1996 р. № 900 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 16. — С. 14.
183. Про зміни в системі органів державної виконавчої влади, підвідомчих Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України. 10 листопада 1992 р. № 616 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 11. — С. 86.
184. Про кінематографію. Закон України. 13 січня 1998 р. № 9/98-ВР // Офіційний вісник України. — 1998. — № 6. — С. 5—12.
185. Про Міжнародний конкурс балету імені Сергія Лифаря. Постанова Кабінету Міністрів України. 3 жовтня 1996 р. № 1202 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 18. — С. 70—71.
186. Про надання Державному музею-заповіднику українського гончарства статусу національного. Указ Президента України № 220/2001 від 29 березня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 14. — С. 4.
187. Про надання закладам культури статусу національних. Указ Президента України № 337/97 від 17 квітня 1997 р. // Офіційний вісник України. — 1997. — число 16. — С. 20.
188. Про надання Київському державному музею Т.Г. Шевченка статусу національного. Указ Президента України № 222/2001 від 31 березня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 14. — С. 9.
189. Про надання статусу національного Державному історико-культурному заповіднику «Качанівка». Указ Президента України № 118/2001 від 27 лютого 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 9. — С. 28.
190. Про надання статусу національного Києво-Печерському державному історико-культурному заповіднику. Указ Президента України № 181/96 від 13 березня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 3. — С. 194.
191. Про надання Центральній науковій бібліотеці імені В.І. Вернадського статусу національної. Указ Президента України № 244/96 від 5 квітня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 4. — С. 246.
192. Про надання Центральному науково-природничому музею статусу національного. Указ Президента України від 10 грудня

- 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 11—12. — С. 700.
193. Про народні художні промисли. Закон України. 21 червня 2001 р. № 2547-III // Офіційний вісник України. — 2001. — № 28. — С. 1—6.
194. Про Національний академічний театр опери та балету України імені Т.Г. Шевченка. Постанова Кабінету Міністрів України. 20 листопада 1992 р. № 628 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 12. — С. 6—7.
195. Про Національний заповідник «Софія Київська». Постанова Кабінету Міністрів України. 13 травня 1996 р. № 500 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 11. — С. 69—76.
196. Про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Постанова Кабінету Міністрів України. 5 жовтня 1996 р. № 1241 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 18. — С. 86—87.
197. Про Національну премію України імені Тараса Шевченка. Указ Президента України № 1228/99 від 27 вересня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 39. — С. 21—27.
198. Про Національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2002—2005 роки. Указ Президента України № 1092/2001 від 15 листопада 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 47. — С. 1—12.
199. Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України. Указ Президента України № 490/2000 від 22 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — С. 59—60.
200. Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України. Указ Президента України № 489/2000 від 22 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — С. 58—59.
201. Про нову редакцію додатків до наказу Міністерства культури і мистецтв України від 2 вересня 1996 р. № 440. Наказ Міністерства культури і мистецтв України від 06.03.97 № 91 // Офіційний вісник України. — 1997. — число 16. — С. 236—257.
202. Про нормативи забезпечення населення клубними закладами. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 листопада 1998 р. № 1775 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 8. — С. 93—95.
203. Про оголошення комплексу пам'яток історії та культури Лук'янівського цивільного кладовища в м. Києві державним історико-меморіальним заповідником. Постанова Кабінету Міні-

- стрів України. 1 липня 1994 р. № 447 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 10. — С. 65.
204. Про оплату праці працівників національних закладів культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 15 жовтня 2001 р. № 1345 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 2001. — № 36. — С. 82—83.
205. Про Основні напрями розвитку кінематографії в Україні на період до 2005 р. Указ Президента України № 1070/2000 від 14 вересня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 38. — С. 2—7.
206. Про першочергові заходи щодо відбудови комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та Успенського собору Києво-Печерської Лаври у місті Києві. Розпорядження Президента України № 20/96-рп від 27 січня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 1. — С. 39.
207. Про підтримку видатних діячів літератури, культури і мистецтва України. Указ Президента України № 263/2000 від 21 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 8. — С. 3.
208. Про повернення Київському державному художньому інституту його колишньої назви — Українська академія мистецтв. Постанова Кабінету Міністрів України. 17 грудня 1992 р. № 704 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 11. — С. 34—35.
209. Про Положення про Державний комітет архівів України. Указ Президента України № 486/2000 від 22 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 12. — С. 67—70.
210. Про положення про державні стипендії видатним діячам науки, освіти та культури. Указ Президента України № 341/96 від 13 травня 1996 р. // Державний Вісник України. — 1996. — № 5—6. — С. 351.
211. Про Положення про книжкову серію «Президентська бібліотека: духовні першоджерела України». Указ Президента України № 567/99 від 25 травня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 21. — С. 87—88.
212. Про Положення про Міністерство культури і мистецтв України. Указ Президента України № 1038/2000 від 31 серпня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 31. — С. 22—27.
213. Про Положення про надання статусу академічного творчим колективам України. Указ Президента України № 644/2001 від 20 серпня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 34. — С. 70—71.

214. Про Положення про народний (зразковий) аматорський колектив у культурно-освітніх закладах системи Міністерства культури і мистецтв України. Наказ Міністерства культури і мистецтв України № 415 від 23.06.99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 36. — С. 32—36.
215. Про положення про Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Указ Президента України № 21/98 від 16 січня 1998 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 3. — С. 135—138.
216. Про порядок введення в дію Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Постанова Верховної Ради України № 33/95-ВР від 27.01.95. // Державний Вісник України. — 1995. — № 3—4. — С. 192.
217. Про порядок надання закладам культури статусу національних. Постанова Кабінету Міністрів України. 1 липня 1992 р. № 364 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 7. — С. 59.
218. Про порядок надання статусу національних всеукраїнським творчим спілкам. Постанова Кабінету Міністрів України. 6 липня 1998 р. № 1015 // Збірник урядових нормотворчих актів України. — 1999. — № 1. — С. 67—68.
219. Про присудження Державних премій України імені Т. Шевченка 1995 року. Указ Президента України від 7 березня 1995 р. // Державний Вісник України. — 1995. — № 5—6. — С. 413.
220. Про присудження Державних премій України імені Тараса Шевченка 1999 року. Указ Президента України № 229/99 від 4 березня 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 10. — С. 12.
221. Про професійних творчих працівників та творчі спілки. Закон України. 7 жовтня 1997 р. № 554/97-ВР // Офіційний вісник України. — 1997. — число 45. — С. 15—25.
222. Про розміри державних стипендій для підтримки діячів літератури і мистецтва, особливо обдарованих учнів і студентів спеціалізованих навчальних закладів у галузі культури. Постанова Кабінету Міністрів України. 17 жовтня 1995 р. № 836 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 2. — С. 80—81.
223. Про спорудження в м. Києві пам'ятника Петру Конашевичу-Сагайдачному. Постанова Кабінету Міністрів України. 31 серпня 1995 р. № 706 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1996. — № 1. — С. 79.

224. Про сприяння благодійній діяльності в Україні. Розпорядження Президента України № 84/ 2000-рп від 12 лютого 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 7. — С. 55.
225. Про створення в м. Києві Державного політехнічного музею. Постанова Кабінету Міністрів України. 29 травня 1995 р. № 360 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 8. — С. 6—7.
226. Про створення Державного центру театрального мистецтва та заснування премії імені Леся Курбаса. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 грудня 1994 р. № 823 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1995. — № 2. — С. 55—56.
227. Про створення літературно-мистецького літопису «Золотий фонд України». Указ Президента України № 1459/99 від 12 листопада 1999 р. // Офіційний вісник України. — 1999. — № 46. — С. 2.
228. Про створення Українського науково-дослідного реставраційного центру. Постанова Кабінету Міністрів України. 12 серпня 1992 р. № 465 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 9. — С. 49.
229. Про створення Фонду розвитку культури і мистецтва Міністерства культури України. Постанова Кабінету Міністрів України. 5 вересня 1992 р. № 525 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 10. — С. 98—99.
230. Про Стратегію подолання бідності. Указ Президента України № 637/2001 від 15 серпня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 33. — С. 39—43.
231. Про утворення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей. Постанова Кабінету Міністрів України. 28 грудня 1992 р. № 732 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1993. — № 1—2. — С. 129.
232. Про Херсонський державний історико-археологічний заповідник у м. Севастополі. Постанова Кабінету Міністрів України. 8 лютого 1994 р. № 77 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1994. — № 5. — С. 79—80.
233. Про Чигиринський державний історико-культурний заповідник. Постанова Кабінету Міністрів України. 19 травня 1992 р. № 254 // Зібрання Постанов Уряду України. — 1992. — № 5. — С. 49—50.
234. Про чисельність членів Академії мистецтв України. Указ Президента України № 1262/2000 від 27 листопада 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 48. — С. 9.

235. Прокошева Т. Державна політика в галузі бібліотечної справи на сучасному етапі / Т. Прокошева // Бібліотечна планета. — 1998. — № 1. — С. 6—7.
236. Прокошева Т. Майбутнє публічних бібліотек та їх роль в інформаційному суспільстві / Т. Прокошева, Г. Воскресенська // Бібліотечна планета. — 2000. — № 2. — С. 16—17.
237. Прокошева Т. Шляхи формування бібліотечної політики в Україні. Партнерство і співробітництво / Т. Прокошева // Бібліотечна планета. — 2001. — Спецвипуск. — С. 6—9.
238. Резниченко О. Критика новочасної моделі культури / О. Резниченко // Українська культура: проблеми і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої Року культури в країні. 28 жовтня 2003 р. — Х.: ХДНБ, 2004. — С. 4—15.
239. Риб'янцева І. В центрі уваги — сільська бібліотека / І. Риб'янцева // Бібліотечна планета. — 1998. — № 2. — С. 25.
240. Різник О.О. Логіка становлення нації та державна культурна політика / О.О. Різник // Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми. Зб. наук. пр. — К.: УЦКД Мінкультури України, 1995. — С. 58—64.
241. Рогова П. Соціальне призначення і функції освітянських бібліотек України / П. Рогова // Бібліотечна планета. — 2001. — № 1. — С. 26—28.
242. Роєнко П. Українська культура / П. Роєнко // Визвольний Шлях. — 1998. — Кн. 11. — С. 1443—1445.
243. Розподіл видатків Державного бюджету України на 2000 р. Додаток № 2 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 р.» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 11. — С. 25—37.
244. Розподіл видатків Державного бюджету України на 2001 р. Додаток № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 р.» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 52. — С. 34—43.
245. Савіна З. Бібліотекар України 90-х років / З. Савіна // Бібліотечна планета. — 2000. — № 1. — С. 19—21.
246. Савіна З. Сучасний читач та тенденції читання в Україні / З. Савіна // Бібліотечна планета. — 2001. — № 1. — С. 38—39.
247. Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 3: Хронологический указатель нормативных актов Верховного Совета Украины и Декретов Кабинета Министров Украины за 1990—1995 гг. — К.: Б.и., 1996. — 192 с.

248. Сводные указатели нормативных правовых актов Украины. — 1996. — № 4: Хронологический указатель нормативных актов Президента Украины за 1991—1995 гг. — К.: Б.и., 1996. — 94 с.
249. Скляренко Г. Контакт или разлом? Вдоль культурных границ / Г. Скляренко // Родина. — 1999. — № 8. — С. 10—13.
250. Скуратівський Н. Нотатки про долю української культури / Н. Скуратівський // Генеза. Філософія. Історія. Політологія. — К., 1997. — С. 172—176.
251. Слабенко М. Клуб: перемінні зміни [Діяльність культурно-освітніх закладів Донеччини] / М. Слабенко // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 10—11.
252. Смолій В.А. Чужі фільми на екранах, або Чи здійснює Україна державну політику в кіно: Відповіді на запитання журналу / В.А. Смолій // Кіно—Театр. — 1998. — № 5. — С. 3—4.
253. Солодовник В. Регіональні аспекти культурної політики та перспективи формування і розвитку культурних центрів в Україні / В. Солодовник // Посвіт. — 1996. — № 2 (23). — С. 2—5.
254. Солодовник В. Естрада і ринок / В. Солодовник // Українська культура. — 1998. — № 6. — С. 8—9.
255. Сотник Л. Хочеш мати раба — забори в нього мову / Л. Сотник // Універсум. — 1999. — № 7/8. — С. 14—16.
256. Стан культурної сфери та культурної політики в Україні: Аналітичний огляд. — К: УЦКД Міністерства культури, 1995. — 40 с.
257. Статистичний щорічник України за 1994 рік / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1995. — 519 с.
258. Статистичний щорічник України за 1995 рік / Міністерство статистики України; Відповідальний за випуск В.В. Самченко. — К.: Техніка, 1996. — 576 с.
259. Статистичний щорічник України за 1997 рік / Державний комітет статистики України; Під ред. О.Г. Осауленка. — К.: Українська енциклопедія, 1999. — 624 с.
260. Статистичний щорічник України за 1998 рік / Державний комітет статистики України; Під ред. О.Г. Осауленка; Відповідальний за випуск В.А. Головка. — К.: Техніка, 1999. — 576 с.
261. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Державний комітет статистики України; Під ред. О.Г. Осауленка; Відповідальний за випуск В.А. Головка. — К.: Техніка, 2001. — 598 с.

262. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Державний комітет статистики України; Під ред. О.Г. Осауленка; Відповідальний за випуск В.А. Головка. — К.: Техніка, 2002. — 644 с.
263. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О.С. Власюка. — К.: НІСД, 2002. — 864 с.
264. Стратегія для України: уроки десятиріччя незалежності. — К.: Українське демократичне коло, 2001. — 94 с.
265. Стріха М. Регіональні та етнічні аспекти культурної політики в Україні / М. Стріха // *Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми*. Зб. наук. пр. — К.: УЦКД Мінкультури України, 1995. — С. 51—57.
266. Стріха М. Українська держава і культура: спроба пошуків взаємодії на тлі світового досвіду / М. Стріха // *Розбудова держави*. — 1996. — № 11. — С. 50—53.
267. Струманський В. Під прикриттям «культури компромісів»: Стан освіти і культури / В. Струманський // *Віче*. — 1999. — № 1. — С. 106—112.
268. Суїменко Є.І. Культурне життя України в період соціально-економічних перетворень: Досвід соціологічних спостережень / Є.І. Суїменко, О.М. Семашко // *Національна культура в сучасній Україні*. Зб. наук. пр. Голова ред. колегії І.Ф. Курас. — К.: Асоціація «Україна», 1995. — С. 322—335.
269. Сурмин Ю.П. Украина: итоги сложного десятилетия и проблема будущего / Ю.П. Сурмин // *Грани*. — 2001. — № 4. — С. 17—27.
270. Танюк Л. Злигодні українського книгодруку / Л. Танюк // *Віче*. — 2001. — № 2. — С. 121—134.
271. Тарапов И.Е. Наше общество и власть: вопросы управления / И.Е. Тарапов. — Х.: Фолио, 1997. — 103 с. Библиогр. — С. 101.
272. Товстоп'ят Н. Харківська опера сьогодні / Н. Товстоп'ят // *Музика*. — 1998. — № 4. — С. 10.
273. Токарев Ю. «Попса» на телебаченні: Естрадна пісня на екрані / Ю. Токарев // *Музика*. — 1998. — № 5. — С. 28—30.
274. Тримбач С. Кіно / С. Тримбач // *Сучасність*. — 1998. — № 5. — С. 136—145.
275. Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей / Відп. редактори: акад. НАН України Ю.С. Шемшученко та д-р юрид. наук В.І. Акуленко. — К.: Юрінком Інтер, 1997. — 864 с.

276. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: [Колективна монографія] / За ред. Ф.М. Рудича. — К. : МАУП, 2002. — 488 с. Бібліогр. В кінці розділів.
277. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи: [Колективна монографія] / Г.В. Щокін, М.В. Попович, М.С. Хармазіна та інші; Ред. Г.В. Щокіна, М.Ф. Головатого; Авт. передмови Л.М. Кравчук. — К.: МАУП, 2000. — 384 с.: Бібліогр. : С. 365—381.
278. Україна на перехідному етапі: політика, економіка, культура. — К.: Вид. центр «Академія», 1997. — 280 с.
279. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 1. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 51 с.
280. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 2. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 19 с.
281. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 3. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 34 с.
282. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 4. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 30 с.
283. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 5. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 1999. — 30 с.
284. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 7. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2000. — 27 с.
285. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 8. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2000. — 28 с.
286. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 9. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2000. — 31 с.
287. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 11. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2001. — 43 с.
288. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 12. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2001. — 28 с.

289. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 13. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2001. — 30 с.
290. Україна сьогодні: політика, економіка, культура / Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. — Вип. 14. — К.: Наукова парламентська бібліотека України, 2001. — 46 с.
291. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. — К.: НІСД, 2004. — 648 с.
292. Українське суспільство на шляху перетворень: Західна інтерпретація / За ред. проф. В. Ісаєва. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. — 362 с.
293. Український історичний журнал: Систематичний покажчик: 1987—2001 рр. / Уклали: Л.Я. Муха та ін. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. — 263 с.
294. Федорук О. Зберегти пам'ять: Робота Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України / О. Федорук // Українська культура. — 1998. — № 2. — С. 6—7.
295. Харківська область в 1997 році: Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 1998. — 296 с.
296. Харківська область в 1998 році: Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 1999. — 317 с.
297. Харківська область в 1999 році: Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 2000. — 404 с.
298. Харківська область в 2000 році. Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 2001. — 483 с.
299. Харківська область в 2001 році. Статистичний щорічник. — Х.: ХОУС, 2002. — 497 с.
300. Харченко М. Культура не може чекати / М. Харченко, Т. Палатна // Віче. — 2002. — № 2. — С. 42—44.
301. Хлесткова Л.В. Поліетнічність національної культури України / Л.В. Хлесткова // Українська культура: проблеми і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої Року культури в країні. 28 жовтня 2003 р. — Х.: ХДНБ, 2004. — С. 48—56.
302. Череватенко Л. Кіно українське: на порозі ХХІ ст. / Л. Череватенко // Дніпро. — 2000. — № 11/12. — С. 7—22.
303. Чернець В.Г. Україна: динаміка культуротворчих процесів: Монографія / В.Г. Чернець. — К.: Держ. Акад. керів. кадрів к-ри, 2002. — 175 с. — Бібліогр.: С. 167—174.

304. Чи реально повернути національні скарби? / Інтерв'ю з головою Нацкомцінностей О. Федоруком // Кур'єр ЮНЕСКО. — 1998. — лютий. — С. 33—34.
305. Швецова-Водка Г. Бібліографічні ресурси України: стан, проблеми розвитку / Г. Швецова-Водка // Бібліотечний вісник. — 2000. — № 4. — С. 2—5.
306. Шейко В.М. Історія української культури: Монографія / В.М. Шейко. — Х.: ХДАК, 2001. — 400 с.
307. Шейко В.М. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.) / В.М. Шейко, О.П. Богуцький. — К.: Генеза, 2005. — 592 с.
308. Щокін Г. Концепція соціального розвитку: висновки для України / Г. Щокін. — К.: МАУП, 2002. — 72 с.
309. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України: Монографія / М.Ф. Юрій. — Вид. 2-е. — К.: Кондор, 2004. — 738 с.

*Наукове видання*

**СКРИПЧУК**  
**Ганна Вікторівна**

**КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В 1991—2001 рр.:  
ПОШУКИ НОВИХ ФОРМ  
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

*Монографія*

Редактор *О. Жикол*  
Художнє оформлення *В. Носаня*  
Технічний редактор *Є. Онишко*

Підписано до друку 25.04.2013. Формат 60x84/16.  
Папір офсетний. Гарнітура NewtonС. Друк офсетний.  
Ум. друк. арк. 16,5. Наклад 300 прим. Зам. № 13-40.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів  
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

Видання і друк ТОВ «Майдан»  
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59  
Тел.: (057) 700-37-30  
e-mail: maydan.stozhuk@gmail.com